

VI. Rikottu ruukku

Juostuaan jonkin aikaa minkä jaloistaan pääsi, tietämättä minne, ja lyötyään päänsä monta kertaa kadun kulmiin, pökerryttyään katuojiin, kuljettuaan kujia sinne tänne, etsittyään pääsytieta kauppahallien vanhoista käytäväsokkeloista ja tutkittuaan kaiken, jota karttojen kaunis latina ilmaisee sanoilla *tota via, cheminum et viaria*, pysähtyi runoilijamme äkkiä ensiksi hengästyksestä ja toiseksi sen tähden, että häntä niin sanoakseni tarttui kaulukseen menetys, mikä nyt yhtäkkiä muistui hänen mieleensä.

— Minusta tuntuu siltä, mestari Pierre Gringoire, hän virkkoi itselleen tökäten oikean käden etusormella otsaansa, — että juokset täällä kuin mielipuoli. Nuo pienet vintiöt pelkäsivät sinua yhtä paljon kuin sinä heitä. Minusta tuntuu siltä, kuin olisin kuullut heidän puukenkiensä kopinan loittonevan etelään, kun sinä juoksit pohjoiseen. On kaksi mahdollisuutta: *joko* he pakenivat, ja silloin on patja, jonka he peloissaan varmaankin unohtivat, se vieraanvarainen vuode, jota aamusta saakka olet turhaan etsinyt ja jonka Pyhä Neitsyt on ihmeen kautta lähettänyt sinulle palkkioksi moraliteetista, jonka kirjoitit hänen kunniakseen; *tai* eivät nuo vekkulit paenneetkaan, vaan panivat patjan tuleen, ja silloin on sinulla mainio nuotio kuivataksesi ja lämmitelläksesi itseäsi. Kummassakin tapauksessa, hyvänä vuoteena tai hyvänä nuotiona, on patja kuin taivaasta tipahtanut. Ehkä onkin Mauconseil-kadun kulmauksen Pyhä Neitsyt antanut Eustache Moubonin vain sen vuoksi kuolla. Onhan sulaa hulluutta, että juokset näin kuin pikardialainen ranskalaisen edessä ja jätät taaksesi, mitä edestäsi etsit. Olet pöllö, Gringoire!

Hän kääntyi takaisin ja koetti sekä nenänsä että silmänsä avulla löytää patjaa, mutta turhaan. Yhä uusia ja uusia kujia talojen välissä, yhä uusia umpikujia ja tienhaaroja, jotka saattoivat hänet aivan ymmälle. Hän tunsu eksyneensä ja sotkeutuneensa pahemmin tähän pimeiden kujasien sekavaan vyyhtiin, kuin olisi ollut mahdollista Tournelles-palatsin labyrintissä. Viimein hänen kärsivällisyytensä loppui ja hän huudahti juhlallisesti:

— Kirottu tienhaarat! ne on perkele itse luonut haarukkansa malliin.

Tämä huudahdus lohdutti häntä hiukan ja punertava hohda, jonka hän samassa keksi pitkän ja kapean kujun päästä, sai hänen rohkeutensa palaamaan.

— Jumalan kiitos, hän sanoi, tuollahan se onkin! Siellähän minun patjani palaa.

Ja verraten itseään merimieheen, joka käy kohden perikatoaan yössä, hän lisäsi hartaasti:

— *Salve, salve, maris Stella!* [Terve, terve, meren tähti!]

Pyhälle Neitsyellekö vai olkipatjalle hän lähetti tämän kiitollisen tervehdyksen litaniasta? Sitä emme tiedä.

Hän ei ollut ottanut montakaan askelta tuolla pitkällä, viettävällä kadulla, joka ei ollut kivetty ja joka kävi jokaisella askeleella yhä likaisemmaksi ja viettävämmäksi, ennen kuin hän huomasi jotakin merkillistä. Katu ei ollutkaan autio. Siellä täällä pitkin sen pituutta ryömi epämääräisiä, muodottomia olentoja, jotka kaikki liikkuvat kadun päässä olevaa tulenloimua kohden muistuttaen kömpelöitä hyönteisiä, jotka öisin matelevat ruohossa korresta korteen paimenen nuotiota kohden.

Mikään ei tee ihmistä uskaliaammaksi kuin tyhjä tasku. Gringoire kulki rohkeasti eteenpäin ja oli pian saavuttanut hitaimmin toisten jäljessä matavan kummituksen. Tultuaan sen kohdalle hän huomasi, että se olikin vain vaivainen rampa, joka laahasi itseään eteenpäin käsillään aivan kuin loukkaantunut tuhatjalkainen, jolla on vain kaksi jalkaa jäljellä. Hänen kulkiessaan tämän ihmiskasvoilla varustetun hämähäkin ohi, tuo rampa huusi mankuvalta äänellä:

— *La buona mancia, signor! la buona mancia!* [Juomarahaa, herra, vähän juomarahaa!]

— Hitto sinut vieköön ja minut myös, Gringoire ajatteli, — jos ymmärrän sanaakaan siitä, mitä sanot!

Ja hän kulki edelleen.

Hän saapui toisen liikkuvan olion luo ja tarkasti sitä. Taas raajarikko, jolla ei ollut toista kättä eikä toista jalkaa ja joka oli niin avuton, että se rakennelma puujalkoja ja kainalosauvoja, jonka varassa hän pysyi pystyssä, näytti liikkuvulta rakennustelineeltä. Gringoire, joka rakasti komeita ja klassillisia vertauksia, vertasi häntä mielessään Vulkanuksen kolmijalkaan, jolle jumala oli antanut elämän.

Kolmijalka tervehti häntä hänen kulkiessaan ohi, mutta ojensi samassa hattunsa parturinvadin tavoin hänen leukansa alle ja huusi hänen korvaansa:

— *Señor cabarello, para comprar un pedaso de pan!* [Korkea herra, ostaisin palan leipää!]

— Tuokin näkyy puhuvan, sanoi Gringoire, — mutta jotakin vierasta kieltä, ja hän on onnellisempi kuin minä, sillä hän ymmärtää sitä.

Samassa näytti uusi ajatus välähtävän hänen päähänsä, sillä hän löi otsaansa ja huudahti:

— Mutta mitä hittoa he tarkoittivat aamulla tuolla *Esmeraldalla*?

Hän aikoi kiiruhtaa askeleitaan, mutta kolmannen kerran jokin sulki häneltä tien. Tämä jokin tai oikeammin joku oli sokea, pieni ukko, jolla oli juutalaiset, partaiset kasvot ja joka koiran ohjaamana haparoi kepillä eteenpäin ja kähisi hänen korvaansa unkarilaisella murteella:

— *Facitote caritatem!* [Olkaa armelias!]

— No viimeinkin joku, joka osaa kristillistä kieltä! Minä näytän varmaankin hyvin anteliaalta, koska minulta pyydetään almuja, vaikka kukkaroni onkin laiha. — Hyvä ystävä, hän virkkoi sokealle, minä möin viime viikolla viimeisen paitani; tai Ciceron kielellä, koska ette ymmärrä muuta: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chamisam.*

Tämän sanottuaan Gringoire käänsi selkänsä sokealle ja jatkoi matkaansa. Mutta sokea alkoi astella hänen rinnallaan ja nyt hän kuuli hämähäkin ja kolmijalankin ihmeteltävän nopeasti tulevan jäljessään, niin että puujalat ja kainalosauvat kolisivat. Ja kaikki kolme alkoivat laulaa hänen kintereillään:

— *Caritatem!* lauloi sokea.

— *La buona mandai* lauloi rampa.

— *Un pedaso de pan!* yhtyi kuoroon raajarikko.

Gringoire sulki korvansa.

— Oh, mikä Baabelin sekoitus! hän huudahti.

Hän pisti juoksuksi. Sokea juoksi. Raajarikko juoksi. Rampa juoksi.

Ja kuta pitemmälle hän katua ehti, sitä enemmän vilisi hänen ympärillään raajarikkoja, ontuvia, sokeita, silmä- ja käsipuolia ja pitaalisia, joista osa tuli ulos taloista, osa pieniltä sivukaduilta, osa kellarinluukuista ulvoen, mölisten ja mankuen ja kaikki liikkuen nilkuttaen ja kömpien tulta kohden kuraisina kuin etanat sateen jälkeen.

Gringoire, jolla yhä oli nuo kolme seuralaista jäljessään ja joka suuresti ihmetteli, miten tämä päättyisi, kulki sydän kurkussa muiden mukana varovasti välttäten ontuvia, astuen rampojen yli ja pujotellen jalkojaan tässä loppumattomassa raajarikkojen muurahaiskeossa niinkuin se englantilainen merikapteeni, joka hiipi rapuparveen.

Viimein hän aikoi kääntyä takaisin, mutta se oli jo myöhäistä. Koko joukko seurasi tiheänä parvena hänen jäljessään, ja nuo kolme kerjäläistä olivat aivan hänen

kintereillään. Hän jatkoi siis vaellustaan tämän vastustamattoman virran, pelon ja huumauksen ajamana, mikä sai tämän kaiken näyttämään hänestä kauhealta unelta.

Viimeinkin hän pääsi kadun päähän. Se päättyi suurelle torille, jolla hohti tuhansia tulia öisen usvan keskellä. Gringoire ryntäsi torille toivoen koipiensa avulla pääsevänsä eroon noista kolmesta peikosta, jotka olivat takertuneet häneen.

— *Onde vas, hombre?* [Mies, mistä tulet?] raajarikko huusi heittäen kainalosauvansa ja juosten hänen jäljessään parhailla jaloilla, mitkä milloinkaan ovat ottaneet mittaousopillisia askeleita Pariisin kaduilla.

Rampakin oli noussut jaloilleen alkaen kestitä häntä raudoitetuilla puujaloillaan, ja sokea katsoi häntä hehkuvalla silmäparilla.

— Missä minä olen? runoilija kysyi kauhuissaan.

— Ihmeiden pihassa, vastasi neljäs peikko, joka sillä välin oli tullut heidän luokseen.

— Toden totta, Gringoire vastasi, — minä näen kyllä sokeita, jotka näkevät, ja raajarikkoja, jotka juoksevat, mutta missä on Vapahtaja?

Kammottava nauru oli ainoana vastauksena.

Runoilija parka katsahti ympärilleen. Hän oli todellakin keskellä tuota Ihmeiden pihaa, johon ei niin myöhäisenä vuorokauden aikana kukaan kunniallinen ihminen sitä ennen ollut jalallaan astunut ja jonne ne Châtelet'n poliisimiehet ja kaupunginvoudin palvelijat, jotka olivat uskaltaneet sen taikapiiriin, olivat jäljettämiin kadonneet; tuossa varkaitten kaupungissa, tuossa Pariisin kasvojen hirvittävässä käsnässä, tuossa likaviemäriissä, josta joka aamu virtasi ja jonne joka yö palasi tuo paheitten, kerjuun ja irtolaisuuden lokavirta, joka aina virtailee pitkin pääkaupunkien katuja; tuossa suunnattomassa mehiläispesässä, jonne kaikki yhteiskunnan herhiläiset joka ilta palaavat saaliineen; tuossa valheellisessa sairaalassa, jossa mustalainen, entinen munkki, rappiolle joutunut ylioppilas, kaikkien kansakuntien ja uskontokuntien hylkiöt, espanjalaiset, italialaiset, saksalaiset, juutalaiset, kristityt, muhamettilaiset, pakanat, jotka täynnä valheellisia haavoja päivisin kerjäsivät, öisin muuttuivat rosvoiksi; lyhyesti, tuossa suuressa pukukammiossa, jossa siihen aikaan kaikki näyttelijät siinä ikuisessa näytelmässä, jota varkaudet, prostituutio ja murhat esittävät Pariisin kaduilla, pukeutuivat ja riisuutuivat.

Tori oli suuri, epäsäännöllinen ja huonosti kivetty niin kuin kaikki torit senaikaisessa Pariisissa. Siellä täällä näkyi nuotioita, joiden ympärillä ryömiskeli kummallisia ryhmiä. Alituista menoa, tuloa, huutoa. Kuului äänekästä naurua, naisten ääniä, lasten kirkunaa. Tämän joukon kädet ja päät loivat mustia varjoja valoisiin kehiin tulien

ympärillä ja muodostivat lukemattomia omituisia asentoja. Niiden suurien, muodottomien varjojen joukossa, jotka liikkuvat valaistujen paikkojen yli, saattoi nähdä milloin koiran, joka muistutti ihmistä, milloin ihmisen, joka muistutti koiraa. Tässä yhteiskunnassa näyttivät rajat sukujen ja lajien väliltä kokonaan hävinneen. Miehet, naiset, eläimet, ikäkaudet, sukupuolet, terveys, sairaus, kaikki näyttivät sekoittuneen toisiinsa; kaikilla oli osuutensa kaikkeen.

Nuotoiden epävakaisessa ja hämärässä valossa saattoi pelokas Gringoire erottaa vastenmielisen kehän vanhoja talorähjiä, jotka ympäröivät tuota suurta toria. Rappeutuneine, vinoine ja mutkikkaine päätyineen, joissa näkyi siellä täällä joku valaistu ikkuna, ne muistuttivat pimeässä eriskummaisista ja juroja eukonnaamoja, jotka silmät puoliavoimina katselivat torilla meluavaa joukkoa.

Se oli kuin uusi maailma, tuntematon, ennenkuulumaton, mateleva, ryömivä, mielikuvituksellinen.

Gringoire, jonka kauhu yhä kasvoi ja joka tunsinoiden kolmen kerjäläisen pitelevän itseään pihtien lailla, samalla kun melu hänen ympärillään huumasi häntä, onneton Gringoire koetti ponnistaa kaikki sielunvoimansa muistellakseen, oliko lauantaiyö. Mutta ponnistukset olivat turhat; hänen muistinsa ja ajatustensa lanka oli katkennut ja epäillen kaikkea ja epätietoisena siitä, mitä näki ja tunsin, hän teki itselleen tämän ratkaisemattoman kysymyksen:

— Jos minä olen olemassa, onko tämä todellisuutta? Jos tämä on todellisuutta, olenko minä olemassa?

Samassa kuului hälisevästä joukosta hänen ympäriltään huuto:

— Viedään hänet kuninkaan luo!

— Pyhä Neitsyt! mutisi Gringoire, — kuningas täällä: se on kai sitten pukki!

— Kuninkaan luo! kuninkaan luo! kertasi joukko.

Ja häntä raahattiin eteenpäin. Kaikki tahtoivat käydä häneen käsiksi, mutta nuo kolme kerjäläistä eivät päästäneet otettaan ja riistivät hänet toisilta ärjyen:

— Hän on meidän!

Runoilijan nuttu, joka jo oli henkihieverissään, veti viimeisen henkäyksensä.

Tuon kauhean torin yli kuljettaessa katosi hänen huumauksensa. Jo muutaman askeleen päässä oli todellisuus ilmielävänä hänen edessään. Hän alkoi tottua paikan ilmapiiriin. Ensi hetkessä oli hänen runollisista aivoistaan tai ehkä aivan

yksinkertaisesti ja proosallisesti hänen tyhjästä vatsastaan noussut usvaa, joka oli levinnyt hänen ja esineitten välille ja antanut hänen nähdä ne painajaisen katkonaisina utukuvina, tuossa unen hämyssä, jossa kaikki piirteet vipajavat, kaikki kasvot virnistävät, kaikki oliot keräytyvät suunnattomiin rykelmiin, elottomat esineet paisuvat hirviöiksi ja ihmiset peikoiksi. Vähitellen väistyi tämä näköhäiriö selvemmän eikä niin paisuttavan näkemisen tieltä. Todellisuus alkoi sarastaa hänen ympärillään, se pisti hänen silmiinsä, kosketti häntä jalkoihin ja repi pala palalta sen kauhean runouden, jonka hän aluksi oli ollut näkevinään ympärillään. Hän huomasi varsin hyvin, ettei hän kulkenut Styksissä, vaan loassa, etteivät häntä ympäröineet demonit, vaan varkaat, jotka tönivät ja raastoivat häntä, ettei ollut kysymyksessä hänen sielunsa, vaan yksinkertaisesti hänen henkensä (koska hänellä ei ollut tuota mainiota välittäjää, joka niin hyvällä menestyksellä sijoittuu roiston ja kunniallisen ihmisen välille: kukkaroa). Lyhyesti, kun hän kylmäverisesti ja lyhemmän välimatkan päästä tutki mellastusta, tupsahti hän noitien juhlasta kapakkaan.

Ihmeiden piha olikin todella vain kapakka, mutta rosvojen kapakka, jotka punoittivat yhtä paljon verestä kuin viinistä.

Se näytelmä, joka hänelle avautui, kun hänen rääsyinen saattojoukkonsa oli kuljettanut hänet määränpäähän, ei ollut omiaan kohottamaan häntä runouteen, eikä edes helvetinrunouteenkaan. Se oli enemmän kuin milloinkaan kapakan arkista ja raakaa todellisuutta. Ellemme olisi viidennellätoista vuosisadalla, sanoisimme että Gringoire oli siirtynyt Michelangelosta Callot'hon.

Räiskyvän nuotion ääressä, joka paloi suurella, pyöreällä kivipaadella ja jonka liekit nuoleskelivat sillä hetkellä tyhjän kolmijalan hehkuvia jalkoja, seiso siellä täällä madonsyömiä pöytiä, joiden järjestyksessä tai oikeammin epäjärjestyksessä ei oltu noudatettu minkäänlaista mittausopillista sopusuhtaisuutta. Näillä pöydillä välkkyi muutamia viinikannuja ja niiden ympärillä näkyi joukko bakkuskasvoja, joita viini ja tulenloimu purppuroivat. Siellä näkyi suurimahainen, juhlallisen näköinen mies meluten syleilevän rotevaa ja lihavaa ilotyttöä. Siellä näkyi jonkinlainen valesotilas, "narquois", kuten argot-kielellä sanottiin, päästelevän vihellellä auki tekohaavansa siteitä ja mielihyvin ojentavan tervettä ja voimakasta jalkaansa, joka aamusta saakka oli ollut kääritynä lukemattomiin siteisiin. Siellä valmisti muuan haavoittunut maapäkinänmehulla ja härän verellä haavaa sääreensä huomiseksi. Pari pöytää kauempana istui pyhiinvaeltajaksi pukeutunut mies ja luki laulavalla nenä-äänellä taivaan kuningattaren valitusta. Eräs nuori mies otti vanhalta kaatumatautiselta oppia, miten saadaan valumaan vaahtoa suusta saippuapalan avulla. Heidän lähellään tyhjensi muuan vesitautinen itseään ja koetti tukkia suuta neljältä, viideltä naisvarkaalta, jotka saman pöydän ääressä riitelivät lapsesta, joka oli samana iltana

varastettu. Kaikki seikkoja, jotka kaksi vuosisataa myöhemmin "näyttivät hovista niin naurettavilta", kuten Sauval kertoo, "että niitä käytettiin kuninkaan huvittamiseksi ja johdannoksi kuninkaalliseen balettiin Yö, joka neliosaisena esitettiin Petit-Bourbonin teatterissa". Ja eräs silminnäkijä vuodelta 1653 lisää: "Ihmeiden pihan äkillisiä muodonvaihdoksia ei ole koskaan onnellisemmin esitetty. Benserade oli ne laatinut sangen siroihin säkeihin."

Naurun remakkaa ja rivoa laulua kuului kaikkialta. Kaikki huusivat ja kiroilivat sekaisin kuuntelematta naapureitaan. Lasit kilisivät toisiaan vastaan, maljoja seurasi riita ja riitaa tappelu.

Suuri koira istui tuijottaen tuleen. Joitakuuta lapsiakin näkyi tämän mellastuksen keskellä. Varastettu lapsi itki ja kirkui. Toinen suuri nelivuotias poika istui ääneti jalkojaan heilutellen hänelle liian korkealla penkillä pöydän ääressä, joka ulottui hänelle leukaan saakka. Kolmas istui vakavana ja levitteli sormellaan pöydälle talia, jota valui palavasta kynttilästä. Vielä oli muuan poikanen asettunut likaiseen maahan ja ryöminyt puoliksi kyljellään olevaan kattilaan, jonka laitoja hän kolkutti tiilikivellä saaden siten aikaan räminän, joka olisi saanut Stradivariuksen pyörtymään.

Tulen luona oli tynnyri ja sillä istui muuan kerjäläinen. Hän oli kuningas valtaistuimellaan.

Ne kolme miestä, jotka pitelivät Gringoirea, veivät hänet tynnyrin luo, ja koko bakkanaali vaikenä hetkeksi, lukuunottamatta lasta kattilassa.

Gringoire ei uskaltanut nostaa katsettaan, tuskin hengittääkään.

— *Hombre, quita tu sombrero* [Mies, tänne lakkisi!], sanoi yksi hänen kolmesta omistajastaan, ja ennen kuin hän tajusi, mitä mies tarkoitti, tämä oli temmannut hatun hänen päästään. Se oli tosin vain vanha kulunut huopahattu, mutta kyllin hyvä suoja vielä jonakin kuumana tai sateisena päivänä. Gringoire huokasi.

Samassa puhui hänelle kuningas tynnyriltään.

— Mikäs roikale sinä olet?

Gringoirea puistatti. Tuo ääni, joskin nyt uhkaavana, muistutti erästä toista ääntä, joka aamulla oli antanut ensi iskun hänen mysteerilleen mankuessaan keskellä näytäntöä: "Armahtakaa vaivaista!"

Hän katsahti ylös. Se oli todellakin Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefoulla oli yllään kuninkaalliset arvonmerkkinsä, mutta hän oli yhtä risainen kuin ennenkin. Haava oli kadonnut käsivarresta. Hänellä oli kädessä valkeilla

nahkasiimoilla varustettu ruoska, joita kaupungin vartijat käyttivät kansanjoukkojen taltuttamiseksi ja joita nimitettiin *boul layes'iksi*. Päässä oli hänellä ylhäältä umpinainen, pyöreä päähine, mutta oli vaikeata erottaa, oliko se lapsen myssy vai kuninkaan kruunu, siinä määrin se muistutti kumpaakin.

Gringoiressa oli, hänen itsensäkään tietämättä miksi, syttynyt pieni toivonkipinä, kun hän tunsi Ihmeiden pihan kuninkaan Oikeuspalatsin salissa olleeksi kerjäläiseksi.

— Mestari, hän sammalsi... korkea herra... teidän majesteettinne... Miten teitä nimittäisin? hän lausui lopuksi ehdittyään crescendonsa huippukohtaan, tietämättä miten päästä ylemmäs tai laskeutua takaisin.

— Korkea herra, teidän majesteettinne tai toveri, nimitä minua miksi haluat. Mutta joudu. Mitä sinulla on sanottavana puolustukseksi?

— *Puolustukseksi?* mietti Gringoire, — tuo ei kuulosta lainkaan miellyttävältä. Hän jatkoi sammaltaen: — Minä olen se, joka tänä aamuna...

— Pirun kynsien kautta! keskeytti hänet Clopin. — Nimesi, roikale, eikä mitään muuta! Kuule, mitä sinulle sanon! Sinä olet kolmen mahtavan ruhtinaan edessä: minun Clopin Trouillefoun, Tunisin kuninkaan ja suurvelhon seuraajan, Argot'n kuningaskunnan hallitsijan; Mathias Hungadi Spicalin, Egyptin ja mustalaisten herttuan, tuon vanhan keltaisen, jonka näet tuolla pesurätti pään ympärillä; sekä Guillaume Rousseau'n, Galilean keisarin, tuon lihavan tuolla, joka ei kuuntele meitä lainkaan ja joka likistelee porttoa. Me olemme sinun tuomareitasi. Sinä olet tunkeutunut Argot'n kuningaskuntaan olematta argotlainen ja olet siten loukannut etuoikeuksiamme. Sinua on rangaistava, ellet, niin sanottujen kunniallisten ihmisten siansaksaa käyttääkseni, ole varas, kerjäläinen tai maankiertäjä. Jos olet joku sen tapainen, niin anna kuulua! Tee selko itsestäsi!

— Ei minulla ole sitä kunniaa, Gringoire sanoi. Minä olen kirjoittanut...

— Riittää, keskeytti hänet Trouillefou. — Sinut hirtetään. Selvä juttu, herrat kunnialliset porvarit! Niinkuin te kohtelette meitä, niin kohtelemme me teitä. Samaa lakia, jota te käytätte kulkureita kohtaan, käyttävät kulkurit teitä kohtaan. Oma syyne, jollei se ole teille mieluinen. Ei ole vahingoksi nähdä joskus kunniallisenkin miehen virnistävän hamppuköydessä; se tuottaa toimitukselle arvonantoa. Kas niin, ystäväni, jaa nyt kohteliaasti risasi näille naisille. Minä hirtätän sinut kulkurien iloksi, ja sinun on annettava kukkarosi heille, että he saavat juoda maljasi. Jos haluat sitä ennen pitää pientä ilvettä, on tuolla saarnatuolissa erinomainen kivinen Isä-Jumalan kuva, jonka olemme varastaneet Saint-Pierre-aux-Boeufs'istä. Sinulla on aikaa neljä minuuttia antaaksesi sielusi hänen haltuunsa.

Tämä puhe karmi Gringoiren selkäpiitä.

— Sieluni kautta, hyvin puhuttu! Clopin Trouillefou saarnaa kuin paavi, huusi Galilean keisari lyöden sarkkansa säpäleiksi työntääkseen pöytänsä syrjään.

— Herrat keisarit ja kuninkaat, Gringoire sanoi kylmäverisesti (sillä hän oli, ihme kyllä, taas tyyni ja puhui päättävästi), sitä ette voi todella tarkoittaa. Olen Pierre Gringoire, runoilija ja sen moraliteetin kirjoittaja, joka tänään esitettiin Oikeuspalatsin suursalissa.

— Sinäkö se oletkin, mestari! virkkoi Clopin. Olin siellä, jumal'auta, minäkin! Mutta, hyvä toveri, eikö ole oikein, että hirtämme sinut illalla sentähden, että ikävystytit meitä aamulla?

— Tästä ei näy olevankaan helppo päästä, ajatteli Gringoire. Hän teki vielä viimeisen ponnistuksen.

— Ei ole mitään syytä, hän sanoi, olla lukematta runoilijoita kulkureihin. Aisopos oli maankiertäjä, Homeros kerjäläinen, Mercurius varas...

Tässä keskeytti hänet Clopin.

— Sinä näyt aikovan pöristä meidät hengiltä loruillasi. Hitto vieköön, etkö voi antaa hirttää itseäsi vähemmällä!

— Anteeksi, herra Tunisin kuningas, Gringoire vastasi, puolustautuen askel askeleelta. Sitä asiaa sietää punnita... Hetkinen vielä!... Kuulkaa minua!... Ettehän tahdo tuomita minua kuulustelematta...

Hänen onneton äänensä häipyi kokonaan siihen huumaavaan meluun, joka nyt syntyi hänen ympärillään. Kattilasta kuului entistä pahempi räminä, ja kaiken lisäksi oli muuan vanha eukko pannut kolmijalalle paistinpannun, jossa kärisevä rasva piti sellaisen räiskeen kuin parvi kirkuvia poikia naamiota seuratessaan.

Tällä välin näytti Clopin Trouillefou neuvottelevan Egyptin herttuan ja Galilean keisarin kanssa, joista jälkimmäinen oli aivan juovuksissa. Sitten hän huusi:

— Hiljaa siellä!

Mutta kun kattila ja paistinpannu eivät kuulleet häntä, vaan jatkoivat duettoaan, hän hyppäsi alas tynnyriltään, antoi kattilalle sellaisen potkun, että se kieri hyvän matkan päähän lapsineen, potkaisi paistinpannua, niin että sen sisällys roiskahti tuleen, ja palasi taas vakavana valtaistuimelleen, välittämättä lapsen nyyhkytyksistä tai murisevasta eukosta, jonka illallinen siten joutui liekkien saaliiksi.

Trouillefoun viittauksesta astuivat herttua, keisari, arkkikätyrit ja hurskastelijat esiin ja asettuivat puoliympyrään hänen ja Gringoiren ympärille, jota nuo kolme kerjäläistä yhä pitelivät kauluksesta. Se oli puoliympyrä ryysyjä, repaleita, katinkultaa, hankoja, kirveitä, hoippuvia koipia, voimakkaita, paljaita käsivarsia, likaisia, kalpeita ja tylsiä kasvoja. Keskellä tätä kerjäläisten pyöreätä pöytää kohosi Clopin Trouillefou hallitsijanhahmona aivan kuin doogi tämän senaatin edessä, kuin kuningas päärien joukossa, kuin paavi konklaavin keskellä, ensiksikin ylemmän asemansa vuoksi tynnyrillä ja toiseksi jonkin käskevän, karskin ja pelottavan ominaisuutensa vuoksi, joka sai hänen silmänsä säkenöimään ja peitti kulkuri tyyppin eläimellisen ilmeen hänen villeillä kasvoillaan. Hän oli kuin metsäkarju sikojen joukossa.

— Kuulehan, hän sanoi Gringoirelle, ja siveli käsnäisellä kädellään muodotonta leukaansa, en keksi mitään syytä, miksi sinua ei hirtettäisi. Se ei kylläkään taida olla oikein mieluista sinusta, ja sehän onkin luonnollista, sillä te ette ole siihen tottuneet. Te annatte sille aivan liian suuren merkityksen. Mutta me emme tahdo sinulle mitään pahaa ja merkiksi siitä tahdon ilmoittaa sinulle erään tavan, jolla voit suoriutua toistaiseksi asiasta. Tahdotko ruveta meikäläiseksi?

On helppoa kuvitella, minkä vaikutuksen tämä ehdotus teki Gringoireen, joka jo näki elämän luisuvan käsistään ja alkoi pitää itseään menneenä miehenä. Hän tarttui innokkaasti tähän ehdotukseen.

— Tahdon, varmasti, mielelläni, hän sanoi.

— Tahdot siis liittyä puukkojunkkarien veljeskuntaan? jatkoi Clopin.

— Ehdottomasti, puukkojunkkarien veljeskuntaan, vastasi Gringoire.

— Tunnustat itsesi vapaan porvariston jäseneksi? jatkoi Tunisin kuningas.

— Vapaan porvariston jäseneksi.

— Argot'n kuningaskunnan alamaiseksi?

— Argot'n alamaiseksi.

— Kulkuriksi?

— Kulkuriksi.

— Sielultasi ja mieleltäsi?

— Sielultani ja mieleltäni.

— Huomautan sinulle, että sinut hirtetään sittenkin.

— Perhana! virkkoi runoilija.

— Ainoastaan sillä erotuksella, että sinut hirtetään myöhemmin, suuremmilla menoilla ja hyvän Pariisin kustannuksella kauniissa kivihirressä, ja että kunnialliset ihmiset hirttavat sinut. Onhan se lohdullisempaa.

— Niin kai, Gringoire vastasi.

— On vielä muitakin etuja. Vapaana porvarina ei sinun tarvitse, niinkuin Pariisin hyvien porvariin, maksaa puhtaanapidosta, köyhäinhoidosta eikä katuvalaistuksesta.

— Mainiota, sanoi runoilija. — Olen kulkuri, argotlainen, vapaa porvari, puukkojunkkari, kaikkea mitä tahdotte. Ja kaikkea tuota olin jo muuten ennenkin, herra Tunisin kuningas, sillä minä olen filosofi; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur* [ja kaikki filosofiassa, kaikki filosofissa yhtyvät], kuten tiedätte.

Tunisin kuningas rypisti kulmakarvojaan.

— Miksi sinä minua luulet, ystäväni? Mitä Unkarin juutalaisen mongerrusta sinä oikein laulat? En ymmärrä hepreaa. Eikä tarvitse olla juutalainen ollakseen rosvo. Minä en muuten enää varasta, olen noussut korkeammalle; minä tapan. Rosvo, mutta en taskuvaras.

Gringoire koetti sopertaa anteeksipyyntöjä näiden lyhyitten, viihaisella äänellä huudettujen lauseitten välillä.

— Pyydän anteeksi, herra kuningas, se ei ole hepreaa vaan latinaa.

— Sanon sinulle, karjui Clopin, — etten ole juutalainen, ja että annan hirttää sinut, jumal'auta! samoin kuin tuon pienen juutalaisen kaupustelijan, joka on vieressäsi ja jonka toivoisin näkeväni naulattuna kassatauluun niinkuin väärän rahan, joka hän onkin!

Tätä sanoessaan hän näytti sormellaan tuota pientä Unkarin juutalaista, joka oli Gringoirelle laulanut *facitote caritatemiaan* ja joka ihmeekseen näki kerjäläisten kuninkaan vihan kohdistuvan häneen, hän kun ei ymmärtänyt mitään muuta kieltä.

Viimein korkea-arvoinen Clopin rauhoittui.

— Roikale! hän sanoi runoilijallemme, — sinä haluat siis ruveta kulkuriksi?

— Haluan, varmasti, runoilija vastasi.

— Ei riitä pelkkä halu, sanoi harmistuneena Clopin. — Hyvä tahto ei lisää ainoatakaan sipulia keittoon, ja sillä päästään korkeintaan paratiisiin, mutta argot ja paratiisi ovat kaksi eri asiaa. Kelvataksesi argotlaiseksi pitää sinun näyttää kykeneväsi johonkin, ja siksi on sinun tutustuttava nukkeen.

— Tutustun kaikkeen, mitä haluatte, vastasi Gringoire. Clopin antoi merkin. Joukosta erkani muutamia argotlaisia, mutta palasi pian takaisin kantaen kevyttä telinettä, jonka muodosti kaksi ristikkojalustalla varustettua pystytankoa. Näiden yläpäähän pantiin poikki puu ja niin saatiin aikaan siro, kevyt hirsipuu, joka Gringoirella oli onni tuossa tuokiossa nähdä seisovan valmiina edessään. Mitään ei puuttunut, ei edes köyttä, joka somasti heilui edes takaisin poikki puussa.

— Mitähän he nyt aikovat? ihmetteli Gringoire hiukan levottomana. Kellojen kilinä, joka samassa kuului, haihdutti hänen pelkonsa. Kulkurit ripustivat köydensilmukkaan nukan, joka muistutti variksenpelätintä. Se oli punaisella verhottu ja niin täynnä kelloja ja kulkusia, että niillä olisi voinut koristaa kolmekymmentä kastilialaista muulia. Nuo lukemattomat kulkuset soivat niin kauan kuin naru oli liikkeessä. Sen asettuessa lakkasi tiukujenkin kilinä.

Osoittaen vanhaa, kiikkerää tuolia, joka seiso i nukan alla, virkkoi Clopin:

— Nouse tuolle!

— Piru vieköön! sanoi Gringoire, — minähän taitan niskani. Teidän tuolinne ontuu niinkuin Martialiksen kaksoissäkeet. Niissä on yksi heksametrinen ja yksi pentametrinen säe.

— Nouse ylös! toisti Clopin.

Gringoire nousi tuolille ja hänen onnistui päästä tasapainoon jonkin aikaa horjuttuaan.

— Kierrä nyt oikea jalkasi vasemman sääresi ympär i ja nouse varpaillesi! jatkoi Tunisin kuningas.

— Herra kuningas, onko tarkoituksenne, että katkaisen käteni tai jalkani?

Clopin ravisti päätään.

— Kuule, ystäväni, sinä puhut liian paljon. Pari sanaa siitä, mistä on kysymys. Nouse varpaillesi, kuten sanoin, ja kurottaudut sen verran, että yletyt nukan taskuun. Pistät kätesi sinne, otat sieltä kukkaron, joka siellä on, ja jos teet sen tiu'unkaan

kilahtamatta, olet meikäläinen. Silloin me vain ystävyuden vuoksi ruoskimme sinua kunnollisesti kahdeksan päivää.

— Herra paratkoon! sitä minä en kestä, sanoi Gringoire. — Entä jos kellot kilahtavat?

— Silloin sinut hirtetään. Ymmärrätkö?

— En ymmärrä mitään tästä kaikesta, vastasi Gringoire.

— Kuule siis vielä kerta. Sinun tulee tarkastaa nukan tasku ja ottaa sieltä kukkaro; mutta jos yksikään tiuku kilahtaa, hirtetään sinut. Ymmärrätkö nyt?

— Ymmärrän, sanoi Gringoire, entä sitten?

— Jos sinun onnistuu ottaa kukkaro meidän kuulematta kilahdustakaan, niin olet meikäläinen, ja me pieksämme sinua kahdeksan päivää. Nyt kai ymmärrät?

— Ei, herra kuningas, en tosiaankaan ymmärrä vähäistäkään. Mitä tästä kaikesta on hyötyä, jos minut toisessa tapauksessa hirtetään, toisessa ruoskitaan?

— Ja kulkuri, etkö sitä pidä minään? Omaksi hyödyksesihän me sinua pieksämme. Se karkaisee sinua.

— Suur'kiitos, vastasi runoilija.

— No, joutuin! kerjäläiskuningas sanoi ja takoi jalkaansa tynnyriä vasten, joka kumisi kuin suuri rumpu. — Käy käsiksi nukkeen ja pian, että tästä jutusta kerrankin tulisi loppu! Sanon sinulle vielä viimeisen kerran, että jos kuulen kilahduksenkaan, saat astua nukan paikalle.

Koko joukko osoitti suosiotaan Clopinin sanojen johdosta ja asettui kehään hirsipuun ympärille niin remakasti nauraen, että Gringoire huomasi huvittavansa heitä siinä määrin, että hän saattoi odottaa pahinta. Hänellä ei niin ollen ollut muuta toivoa kuin tuo sangen heikko mahdollisuus, että hän onnistuisi pelottavassa kokeessa. Hän päätti uskaltaa, mutta vasta kun oli rukoillut hartaasti nukkea, jonka aikoi ryöstää ja joka varmaan olisi ollut ennemmin hellytettävissä kuin rosvot. Nämä lukemattomat kulkuset kuparikieliseen näyttivät hänestä kyykäärmeitten kidoilta, jotka olivat valmiina puremaan ja sähisemään.

— Oh! hän sanoi hiljaa, — onko mahdollista, että henkeni riippuu yhden ainoan pienen kulkusen pienimmästä kilahduksesta! Ah! hän lisäsi kädet ristissä, — kellot, älkää soiko, kulkuset, älkää kiliskö, tiu'ut, älkää heliskö!

Vielä viimeisen kerran hän yritti hellyttää Trouillefouta.

— Mutta jos tulee tuulenpuuska?

— Silloin sinut hirtetään, tämä vastasi empimättä.

Kun Gringoire parka ymmärsi, ettei ollut mitään muuta neuvoa, teki hän rohkeasti päätöksen, kiersi oikean jalkansa vasemman ympärille, kohottautui varpailleen ja ojensi kätensä. Mutta juuri kun hän kosketti nukkea, horjahti hän hiukan seisoessaan nyt vain yhdellä jalalla tuolilla, jolla oli vain kolme; hän tarttui vaistomaisesti nukkeen, kadotti tasapainonsa ja putosi raskaasti maahan noiden lukemattomien kulkusten kauhean kilinän huumaamana, samalla kun nukke ensin pyörähti ympäri ja sitten majesteettillisesti heilui pylväitten välissä.

— Kirous! huudahti hän pudotessaan ja jäi makaamaan kuin kuollut kasvot maata vasten.

Samalla hän kuuli kulkusten jatkuvan kilinän päänsä päältä, rosvojen pirullisen naurun ja Trouillefoun äänen, joka sanoi:

— Nostakaa se hourupää pystyyn ja hirttäkää hänet paikalla. Hän nousi ylös. Nukke oli jo otettu alas, ja paikka oli vapaa hänelle.

Argotlaiset antoivat hänen taas nousta tuolille, Clopin meni hänen luoksensa, pani silmukan hänen kaulaansa, löi häntä olalle ja sanoi:

— Hyvästi, ystäväni, nyt et enää pääse minnekään, vaikkapa sinulla olisi paavin suolet.

Sana *armoa* kuoli Gringoiren huulille. Hän katsahti ympärilleen. Ei pienintäkään toivoa: kaikki nauroivat.

— Bellevigne de l'Étoile, sanoi kuningas jättiläismäiselle kulkurille, joka astui esiin joukosta, — kiipeä poikkipuulle.

Bellevigne de l'Étoile kiipesi nopeasti telineelle, ja katsahtaessaan samassa ylös Gringoire näki hänen kasvojensa virnistävän poikkipuulta.

— Kun kuulette minun paukuttavan käsiäni, jatkoi Clopin, tulee sinun, Andry le Rouge, potkaista tuoli pois, sinun, Francois Chante-Prune, tarttua tuota vekkulia koipiin ja sinun, Bellevigne, heittäytyä hänen olkapäilleen, ja kaikki yhtäkaa, kuuletteko?

Gringoire vapisi.

— Oletteko valmiina? kysyi Clopin noilta kolmelta argotlaiselta, jotka valmistautuivat heittäytymään Gringoiren kimppuun kuin kolme hämähäkkiä kärpäsen.

Kuolemaantuomittu sai kärsiä hetken kauheata odotusta, kun Clopin rauhallisena potkaisi jalallaan tuleen risuja, joihin liekit eivät vielä olleet ehtineet.

— Oletteko valmiina? hän toisti ja ojensi kätensä lyöntiin.

Silmänräpäys vielä ja Gringoire olisi ollut mennyttä miestä.

Mutta äkkiä Clopin pysähtyi aivan kuin olisi muistanut jotakin.

— Odottakaa hiukan, hän sanoi, — unohdin jotakin!... Meillä ei ole tapana hirttää miestä kysymättä ensin, onko ketään naista, joka haluaa hänet. — Toveri, se on sinun viimeinen toivosi. Sinun on naitava joko irtolaisnainen tai köysi.

Tämä mustalaislaki, niin kummalta kuin se lukijasta kuulostaneekin, on vieläkin luettavana vanhasta englantilaisesta lakikirjasta. Katsokaa vain *Burington's Observations'ia*.

Gringoire hengähti helpotuksesta. Toisen kerran puolituntisen kuluessa hän palasi takaisin elämään. Mutta hän ei uskaltanut siihen paljoa luottaa.

— Hoi! Clopin huusi istuuduttuaan jälleen valta-istuimelleen, naiset ja naasikat, noidasta hänen kissaansa asti, onko teissä ketään porttoa, joka haluaa ottaa tämän porttoilijan? Hoi, Colette la Charonne! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouynel! Marie Piédebou! Thonne la Longue! Bérarde Fanouel! Michelle Genaille! Claudie Ronge-Oreille! Mathurine Girorou! Hoi! Isabeau la Thierye! Tulkaa katsomaan! Mies aivan ilmaiseksi! Kuka haluaa?

Gringoire ei suinkaan kurjassa tilassaan ollut erityisen maittava. Irtolaisnaiset eivät suuria välittäneet koko tarjouksesta. Tuo onneton kuuli heidän vastaavan:

— Ei! ei! hirttäkää hänet, niin kaikilla on hauskaa.

Kolme joukosta astui kuitenkin esille lähemmin tarkastamaan häntä. Ensimmäinen oli roteva, leveäkasvoinen tyttö. Hän tutki tarkasti filosofin pukua, jonka kurjan tilan me jo tunnemme. Takki oli perin kulunut ja siinä oli enemmän reikiä kuin pannussa, jossa paistetaan kastanjia. Tyttö virnisti.

— Vanha rätti! hän mutisi. — Entä viittasi?

— Olen sen kadottanut, Gringoire vastasi.

— Hattusi?

— Se otettiin minulta.

— Kenkäsi?

— Niissä ei ole enää pohjia.

— Kukkarosi?

— Ah! mutisi Gringoire, — minulla ei ole ainoatakaan souta.

— Anna sitten hirttä ääsi ja kiitä kaupasta! sanoi tyttö ja käänsi hänelle selkänsä.

Toinen järjestyksessä, vanha, harmaa, ryppyinen akka, niin ilkeän ja ruman näköinen, että häpäisi jo Ihmeiden pihankin, kiersi Gringoirea ja tutki häntä joka puolelta. Gringoire miltei vapisi pelosta, että tämä hyväksyisi hänet. Mutta akka lähti pois mutisten:

— Liian laiha.

Kolmas oli nuori, punakka eikä lainkaan ruma tyttö.

— Pelasta minut! kuiskasi runoilija raukka hänelle rukoilevalla äänellä. Tyttö katseli häntä hetken säälien, painoi sen jälkeen silmänsä alas, hypisteli nuttuaan ja näytti epäröivän. Gringoire seurasi katseillaan kaikkia hänen liikkeitään; se oli hänen viimeinen toivonkipinänsä.

— Ei, sanoi tyttö vihdoon, Guillaume Longue joue pieksäisi minua. Ja hän palasi joukkoon.

— Toveri, sanoi Clopin, sinulla on huono onni.

Hän nousi seisomaan tynnyrilleen ja huusi huutokaupanpitäjää matkien, mikä suuresti huvitti joukkoa:

— Eikö kukaan huoli miestä? Ensimmäinen kerta, toinen kerta, kolmas kerta! Ja kääntyen hirsipuuta kohden nyökäytti hän päätään:

— Kuulut tuolle!

Bellevigne de l'Étoile, Andry le Rouge ja François Chante-Prune lähestyivät Gringoirea.

Samassa kuului väkijoukosta huuto:

— *Esmeralda! Esmeralda!*

Gringoiren koko ruumis vapisi ja hän kääntyi sinne päin, mistä ääni kuului. Joukko teki tilaa puhtaalle ja häikäisevälle olenolle. Se oli mustalaistyttö.

— Esmeralda! huudahti Gringoire ihmetellen kesken tuskaansa, miten äkkiä tuo taikasana herätti eloon kaikki hänen muistonsa tältä päivältä.

Tänne Ihmeiden pihaan saakka tuntui ulottuvan hänen kauneutensa ja suloutensa mahti. Vargaat ja portot väistyivät kunnioittavasti hänen tieltään ja heidänkin raat kasvonsa kirkastuivat, kun he näkivät hänet.

Hän lähestyi kuolemaantuomittua kepein askelin. Soma Djali seurasi häntä. Gringoire oli jo puolikuollut. Tyttö katseli häntä äänetönnä.

— Aiotteko hirttää tämän miehen? hän kysyi vakavana Clopinilta.

— Aiomme, sisar, jollet ota häntä mieheksesi. Hän suipensi taas hiukan huuliaan.

— Minä otan hänet, hän sanoi.

Nyt Gringoire uskoi aivan varmasti, että hän aamusta alkaen oli nähnyt unta, ja että tämä oli vain sen jatkoa.

Käännö, vaikka mieluinenkin, oli raju.

Silmukka avattiin ja runoilijan annettiin astua tuolilta. Hänen täytyi istuutua, niin valtavasti mielenliikutukset olivat häneen vaikuttaneet.

Egyptin herttua toi nyt saviruukun ja antoi sen sanaakaan sanomatta mustalaistytölle. Hän antoi sen vuorostaan Gringoirelle sanoen:

— Heitä se maahan. Ruukku särkyi neljään osaan.

— Veljeni, sanoi nyt Egyptin herttua ja asetti kätensä heidän otsalleen, hän on sinun vaimosi; sisar, hän on miehesi, neljä vuotta. Menkää!

VII. Häyö

Jonkin hetken kuluttua runoilijamme istui pienessä, holvatussa, huolellisesti lukitussa ja lämpimässä huoneessa pöydän ääressä, joka ei näyttänyt muuta pyytävän kuin saada lainaksi yhtä ja toista sen viereen ripustetusta ruokakaapista, toivossa hyvä vuode, ja kahden kesken kauniin tytön kanssa. Seikkailu tapaili sadun rajoja. Hän alkoi todella uskoa olevansa lumottu prinssi ja silmäili aina tuolloin tällöin ympärilleen ikään kuin nähdäkseen, oliko se kahden siivekkään aarnikotkan vetämä tulivaunu vielä jäljellä, joka yksin oli voinut hänet niin äkkiä tuoda kadotuksesta paratiisiin. Aika ajoin hän katseli myös tiukasti reikää takissaan, ettei kadottaisi kokonaan maata jalkojensa alta, vaan pysyisi kiinni todellisuudessa. Hänen mielikuvituksen syvyyksien yllä liitelevä järkensä riippui nyt vain tästä säikeestä.

Tyttö ei näyttänyt lainkaan kiinnittävän häneen huomiota. Hän tuli ja meni, siirsi jotakin tuolia, puhui vuohelleen ja suipisti silloin tällöin suutaan. Viimein hän istuutui pöydän ääreen, ja Gringoire saattoi nyt häiritsemättä tarkastella häntä.

Te olette ollut lapsi, lukijani, ja ehkä olette kyllin onnellinen ollaksenne vieläkin. Olette useammin kuin kerran (ja omasta puolestani olen viettänyt siten kokonaisia päiviä, ja parhaiten vietettyjä koko elämäni aikana) seurannut jonakin aurinkoisena päivänä juoksevan veden rannalla jotakin kaunista sinistä tai viheriäistä sudenkorentoa, joka äkkinäisin kääntein on liidellyt edes takaisin pensaasta pensaaseen ja suudellut jokaisen oksan latvaa. Muistatte, millä ihastuneella uteliaisuudella ajatuksenne ja katseenne kiintyi tähän pieneen, sädehtivään ja surisevaan, purppura- ja sinisiipiseen pyörteeseen, jonka keskellä liiteli suuri, liikkeensä nopeuden vuoksi näkymättömiin häipyvä olento. Se ilmaolento, joka epäselvästi kuvastui tämän siivenlyöntien väräjävän loisteen läpi, näytti teistä unikuvalta, jota oli mahdoton nähdä, mahdoton koskettaa. Mutta kun sudenkorento viimein lepäsi ruo'onkorrella, ja te saatoitte henkeä pidättäen tarkastaa noita pitkiä harsosiipiä, tuota pitkää emaljiviittaa, noita kahta kristallipalloa, miten ihmettelittekään ja samalla pelkäsitte, että olento haihtuisi olemattomiin! Muistelkaa näitä vaikutelmia, niin voitte helposti ymmärtää Gringoiren tunteet, kun hän näki edessään ilmeisessä ja ruumiillisessa olomuodossaan tämän Esmeraldan, jonka hän tähän asti oli nähnyt vain hämärästi tanssin, laulun ja kansanhumun utuisessa pyörteessä.

— Tämä on siis *Esmeralda!* hän mietti vaipuen yhä enemmän unelmiin ja seuraten häntä epämääräisin katsein. — Taivaallinen olento! Katutanssijatar! Niin paljon ja niin vähän! Hän se antoi kuoliniskun minun moraliteetilleni aamulla, hän se pelasti henkeni illalla. Pahan onnen lintuni ja hyvä enkelini! Kaunis tyttö, totta tosiaan! — ja varmaankin aivan hullaantunut minuun, koska otti minut tuolla tavalla. — Kesken kaiken, hän sanoi nousten äkkiä tuon todellisuudentajun vallassa, joka muodosti hänen luonteensa ja filosofiansa perustan, — enpä oikein tiedä, miten se on tapahtunut, mutta minä olen hänen miehensä!

Tämä ajatus mielessään ja katseessaan hän lähestyi tyttöä niin sotilaallisesti ja kohteliaasti, että tämä peräytyi.

— Mitä te minusta tahdotte? kysyi tyttö.

— Ja sitä te vielä kysytte, ihailtava Esmeralda? vastasi Gringoire niin kiihkeällä äänellä, että hän itse hämmästyi kuullessaan puheensa.

Mustalaistyttö katseli suurin silmin.

— En ymmärrä, mitä tarkoitatte.

— Mitä ihmettä! Gringoire virkkoi, joka yhä lämpeni ja luuli olevansa tekemisissä tavallisen Ihmeiden pihan siveyden kanssa, — enkö minä ole sinun, rakkaani, ja etkö sinä ole minun?

Ja hän kietoi samassa käsivartensa tuttavallisesti tytön vyötäröille.

Esmeraldan vartalo luisui hänen käsistään liukkaasti kuin ankerias. Yhdellä hyppäyksellä hän oli huoneen toisessa päässä, kumartui alas ja nousi jälleen kädessä pieni tikari, ja ennen kuin Gringoire oli edes ehtinyt nähdä, mistä tikari oli peräisin, seiso i tyttö hänen edessään säihkyvin silmin, vapisevin huulin, värähtelevin sieraimin ja kasvot punaisina kuin pioni. Samalla asettui vuohi hänen eteensä ja ojensi Gringoirea kohden kauniit, kullatut ja teräväpäiset sarvensa. Tämä oli käynyt silmänräpäyksessä.

Sudenkorento oli muuttunut ampiaiseksi, joka näytti piikkiään.

Filosofimme seiso i hämmästyksestä äänetönnä ja tarkasti koomillisella ihmetyksellä vuoroin vuohta, vuoroin tyttöä.

— Pyhä Neitsyt! hän sanoi viimein, kun sai hämmästykseltään puhutuksi, — aika terhakka pari!

Mustalaistyttökin katkaisi äänettömyyden.

— Sinä olet aika julkea lurjus.

— Anteeksi, neiti, sanoi Gringoire hymyillen; — mutta miksi olette sitten ottanut minut mieheksenne?

— Olisiko minun pitänyt antaa hirttää sinut?

— Te siis otitte minut mieheksenne ainoastaan pelastaaksenne henkeni? runoilija sanoi hieman pettyneenä rakkaudentoiveissaan.

— Ja mistä muusta syystä olisin mielestäsi sen tehnyt? Gringoire puraisi huultaan.

— No samapa se, hän sanoi, en olekaan vielä niin voitollinen Amarin palvelija kuin luulin. Mutta miksi sitten lyödä rikki tuo ruukku vaivainen?

Esmeraldan tikari ja vuohen sarvet olivat yhä puolustusasennossa.

— Neiti Esmeralda, runoilija sanoi, — tehdään sovinto. En ole Châtelet'n kirjureita, enkä aio ilmaista, että käynte tikarilla aseistettuna Pariisissa huolimatta herra kaupunginvoudin käskyistä ja kielloista. Onhan tunnettua, että Noël Lescrivain tuomittiin kahdeksan päivää sitten kymmenen soun sakkoihin siksi, että hän kantoi tikaria. Mutta se on teidän yksityinen asianne, ja nyt siirryn pääasiaan. Vannon teille paratiisiosuuteni kautta, etten lähesty teitä ilman teidän lupaanne ja suostumustanne; mutta antakaa minulle syötävää.

Gringoire oli pohjaltaan, kuten hra Despréaux, "sangen vähän hekumallinen". Hän ei ollut tuota ritari- ja muskettisoturisukua, joka valtaa neitokset väkiryynnäköllä. Niin rakkaudessa kuin kaikessa muussakin hän harrasti arkailua ja keskiteitä; ja hyvä illallinen rakastettavassa seurassa kahden kesken tuntui hänestä, varsinkin kun hän oli nälkäinen, mainiolta välinäytökseltä prologin ja rakkausseikkailun ratkaisun välillä.

Mustalaistyttö ei vastannut. Hän nyrpisti suutaan, nakkasi päätään kuin lintu ja puhkesi nauruun; ja pieni tikari hävisi niinkuin oli ilmestynytkin, ilman että Gringoire huomasi, minne mehiläinen piilotti piikkinsä.

Hetkisen kuluttua oli pöydällä ruisleipä, pala kinkkua, muutamia paistettuja omenoita ja ruukku kirsikkaviiniä. Gringoire iski kiukkuisesti ruokaan käsiksi. Siitä vimmatusta kalinasta päättäen, minkä hänen rautahaarukkansa ja fajanssilautasensa saivat aikaan, olisi luullut että koko hänen rakkautensa oli muuttunut ruokahaluksi.

Tyttö istui häntä vastapäätä katsellen häntä äänetönnä, mutta hänen ajatuksensa näyttivät askartelevan aivan muissa seikoissa, joille hän silloin tällöin hymyili, samalla kun hänen pehmeä kätensä hyväili vuohen älykästä päätä, jonka tämä oli painanut hänen polvilleen.

Keltainen vahakynttilä valaisi tätä ruokahalun ja haaveilun sekaista näytöstä.

Tyydyttyään vatsansa hiukaisevimman nälän, huomasi Gringoire hieman nolona, ettei ollut jäljellä muuta kuin yksi ainoa omena.

— Ettekö syö, neiti Esmeralda?

Tyttö vastasi vain ravistamalla kieltävästi päätään, ja hänen mieltävä katseensa suuntautui kattoholviin.

— Mikä hitto häntä oikein vaivaa? mietti Gringoire ja katsahti sinne, minne hänkin katsoi. — Ei häntä voine kiinnittää tuo holvikaaren kivikääpiön virnistys. Kyllä kai minä, hitto vie, ainakin sen kanssa kykenen kilpailemaan!

Hän korotti äänensä:

— Neiti!

Tyttö ei näyttänyt kuulevan. Hän toisti kovemmin:

— Neiti Esmeralda!

Turha vaiva. Tytön ajatukset olivat muualla, eikä Gringoiren ääni kyennyt niitä tavoittamaan. Onneksi puuttui nyt vuohikin asiaan. Se alkoi hiljaa vetää herratartaan hihasta.

— Mitä tahdot, Djali? kysyi mustalaistyttö äkkiä kuin unesta heräten.

— Sen on nälkä, Gringoire sanoi, iloissaan siitä, että pääsi keskustelun alkuun.

Esmeralda pureskeli rikki leivänpalan ja syötti sen kädestään Djalille.

Gringoire ei enää antanut hänen vaipua unelmiin. Hän teki arkatuntoisen kysymyksen.

— Te ette siis halua minua mieheksenne? Tyttö katsoi häntä päättävästi ja sanoi:

— En.

— Rakastajaksi? Gringoire virkkoi. Tyttö nyrpisti huuliaan ja vastasi:

— En.

— Ystäväksi? jatkoi Gringoire.

Tyttö katsoi taas häntä pitkään ja vastasi hetken mietittyään:

— Ehkä.

Tämä *ehkä*, joka on filosofeista niin rakas, rohkaisi Gringoirea.

— Tiedättekö, mitä ystävyys on? hän kysyi.

— Kyllä, vastasi mustalaistyttö; ollaan veli ja sisar, kaksi sielua, jotka koskettavat toisiaan yhtymättä, kaksi sormea samassa kädessä.

— Ja rakkaus? jatkoi Gringoire.

— Oh! rakkaus! tyttö sanoi, hänen äänensä värähti ja hänen silmänsä säihkyivät. — On kaksi ja kuitenkin vain yksi. Mies ja nainen, jotka sulautuvat enkeliksi. Se on taivas.

Katutanssijattaren kasvoissa hohti hänen tätä sanoessaan kauneus, joka teki syvän vaikutuksen Gringoireen ja joka oli täydelleen sopusoinnussa hänen sanojensa kanssa, joissa oli miltei itämainen hehku. Hänen viattomat ruusuhuulensa hymyilivät puoliavoimina; hänen valkealla ja kirkkaalla otsallaan näkyi toisinaan ajattelun pilvi kuin henkäyksen jälki peilin pinnalla, ja hänen alas luotujen pitkien, mustien silmäripsiensä alta säteili selittämätön valo, joka antoi hänen piirteilleen tuon ihanteellisen sulon, jonka Raffaello sittemmin löysi neitsyyden, äitiyden ja jumalallisuuden mystillisestä yhteydestä.

Gringoire jatkoi yhtäkaikki:

— Minkälainen miehen sitten on oltava miellyttääkseen teitä?

— Hänen pitää olla mies.

— Entä minä, Gringoire sanoi, mikä minä sitten olen?

— Miehellä on kypärä päässä, miekka kädessä ja kultaiset kannukset kantapäissä.

— Hyvä, sanoi Gringoire, ei miestä ilman hevosta. — Rakastatteko te jotakuta?

— Rakastanko?

— Niin!

Hän oli hetken vaiti, sitten hän sanoi erikoisella äänenpainolla:

— Saan sen pian tietää.

— Miksi ei tänä iltana? runoilija sanoi hellällä äänellä, miksi ei minua?

Tyttö katsahti häneen vakavana.

— Minä voin rakastaa vain miestä, joka voi puolustaa minua.

Gringoire tunsi pistoksen ja punastui. Oli selvää, että tyttö ajatteli sitä huonoa apua, joka Gringoiresta oli hänelle ollut siinä tukalassa asemassa, jossa hän pari tuntia sitten oli ollut. Tämä muisto, jonka illan muut seikkailut olivat saaneet unohtumaan, heräsi nyt uudelleen eloon. Hän löi kädellä otsaansa:

— Että saatoin unohtaa sen, millä minun olisi pitänyt aloittaa.

Neiti, suokaa anteeksi tavaton hajamielisyuteni! Miten te pääsitte

Quasimodon kynsistä?

Tämä kysymys sai mustalaistytön vavahtamaan.

— Oh! tuota kauheata kyttyräselkää, hän sanoi ja peitti kasvot käsillään; ja häntä puistatti kuin horkassa.

— Kauheaa todellakin! sanoi Gringoire, joka ei hellittänyt ajatustaan; mutta kuinka pääsitte hänen käsistään? Esmeralda hymyili, huokasi ja vaikeni.

— Tiedättekö, miksi hän seurasi teitä? kysyi Gringoire, joka koetti kiertotietä uudelleen päästä kysymykseensä.

— En tiedä, tyttö vastasi ja lisäsi heti vilkkaasti: mutta te seurasitte minua myös, miksi te minua seurasitte?

— Enpä todellakaan tiedä, Gringoire vastasi.

Keskustelu katkesi. Gringoire piirteli veitsellään pöytään. Tyttö hymyili ja näytti katselevan jotakin seinän lävitse. Äkkiä hän alkoi laulaa:

Quando las pintadas aves
Mudas están, y la tierra...

[Kun helmikanoilla on sulkasato, ja maa...]

Mutta hän keskeytti laulunsa yhtäkkiä ja alkoi hyväillä Djalía.

— Se on kaunis eläin tuo teidän vuohenne, sanoi Gringoire.

— Se on minun sisareni, tyttö vastasi.

— Miksi teitä nimitetään *Esmeraldaksi*? runoilija kysyi.

— En tiedä.

— Jokin syy kai sillä on?

Tyttö veti esille povestaan pienen pitkulaisen, viheriäsilkkinen pussin, jota hän kanto korallihelmiketjussa kaulassaan. Pussista levisi väkevä kamferin haju ja sen keskellä oli suuri viheriä lasinpala, joka muistutti smaragdía.

— Ehkä se johtuu tästä, hän sanoi.

Gringoire aikoi tarttua siihen. Tyttö väistyi syrjään.

— Älkää koskeko siihen! Se on amuletti. Sinä voisit vahingoittaa sen taikavoimaa tai se sinua.

Runoilijan uteliaisuus kasvoi yhä.

— Kuka on antanut sen teille?

Tyttö pani sormen huulilleen ja kätki amuletin poveensa. Gringoire koetti kysellä edelleen, mutta tyttö oli vähäsanainen.

— Mitä merkitsee sana *Esmeralda*?

— En tiedä.

— Mitä kieltä se on?

— Varmaankin mustalaisten kieltä. [*Esmeralda* merkitsee espanjan kielessä smaragdía. — Suom. huom.]

— Sen kyllä arvasin, Gringoire sanoi, te ette kai ole Ranskasta?

— En tiedä.

— Elävätkö vanhempanne?

Tyttö alkoi laulaa vanhalla säveleellä:

Isä lintu lie, emo lintunen, kun airoitta tie ja venheettä vie yli aaltojen. Isä lintu lie, emo lintunen.

— Miten vanha olitte, kun tulitte Ranskaan? — Aivan pieni.

— Milloin tulitte Pariisiin?

— Viime vuonna. Juuri kun tulimme kaupunkiin Papale-portin kautta, näin parven muuttolintuja lentävän etelään. Sanoin silloin: nyt tulee ankara talvi.

— Ja niin on ollutkin, Gringoire sanoi ihastuneena tästä keskustelun käänteestä. — En ole moneen kuukauteen muuta tehnyt kuin puhallellut käsiini. Teillä on siis ennustajanlahja?

Tyttö kävi taas niukkasanaiseksi.

— Ei.

— Onko tuo mies, jota te nimitätte Egyptin herttuaksi, teidän heimonne päällikkö?

— On.

— Hänhän meidät vihki, huomautti runoilija arastellen. Tyttö suipisti taas huuliaan.

— En tiedä edes sinun nimeäsi.

— Nimeni? Jos sen haluatte tietää, on se Pierre Gringoire.

— Minäpä tiedän kauniimman.

— Olette ilkeä! Gringoire virkkoi. — Mutta ette te minua saa pahastumaan. Ehkä rakastatte minua sitten, kun olette oppinut minua tuntemaan; ja koska niin luottavasti olette kertonut minulle oman tarinanne, tulee kai minunkin kertoa teille jotakin itsestäni. Tiedätte siis, että nimeni on Pierre Gringoire. Olen kyläkirjurin poika Gonessesta. Burgundilaiset hirttivät isäni, pikardilaiset murhasivat äitini Pariisin piirityksen aikana kaksikymmentä vuotta sitten. Kuuden vuoden ikäisenä olin niin ollen orpo ja anturoinani vain Pariisin katukiveys. En tiedä, miten tulin toimeen kuuden vuotiaasta kuudentoista vuotiaaksi. Joku hedelmäinkaupustelijaeukko antoi minulle luumun, joku leipuri heitti minulle leivänpalan. Iltaisin annoin kaupunginvartijain ottaa itseni kiinni, sillä he veivät minut vankilaan ja siellä oli ainakin olkilyhde, millä maata.

Tämä ei kuitenkaan estänyt minua tulemasta pitkäksi ja laihaaksi, kuten näette. Talvisin lämmittelin itseäni Sensin palatsin lähistöllä auringonpaisteessa ja minusta tuntui sängen naurettavalta, että juhannustulet säästettiin mätäkuuksi. Kuudentoista vuotiaana halusin valita itselleni ammatin. Olen yritelty yhtä ja toista. Rupesin aluksi sotamieheksi, mutta en ollut kyllin rohkea. Rupesin munkiksi, mutta en ollut kyllin pyhä, ja olin hieman huono juomaan. Epätoivoissani menin kirvesmiehen oppiin, mutta en ollut kyllin vahva. Minulla oli enemmän halua koulumestariksi; en kylläkään osannut lukea, mutta mitäpä siitä. Huomasin pian, että aina puuttui jotakin, ryhdyinpä mihin tahansa, ja kun näin, etten kelvannut mihinkään, ryhdyin runoilijaksi ja sanasepäksi. Se on ammatti, jota voi kulkurina aina harjoittaa, ja se on sentään parempaa kuin varastaminen, johon jotkut nuoret vintiöt ystäväistäni minua kehoittivat. Silloin johti onneni tähti minut eräänä päivänä Notre-Damen arkkidiakonin, arvoisan dom Claude Frollon pariin. Hän kiinnostui minuun ja hänen ansiotaan on, että nyt olen oppinut mies, joka osaan latinani Ciceron *De officiis* teoksesta aina pyhimysten mortuologioihin saakka, ja olen hiukan perillä skolastiikasta, runousopista, rytmioipista ja hermetiikasta, tuosta viisauksien viisaudesta. Minä olen kirjoittanut mysteerin, joka tänään suurella komeudella suunnattoman katsojajoukon läsnäollessa esitettiin Oikeuspalatsin suursalissa. Olen myös kirjoittanut kuudensadan sivun laajuisen kirjan vuoden 1465 suuresta pyrstötähdestä, joka teki yhden henkilön hulluksi. Muutakin olen menestyksellä suorittanut. Olen vähän perehtynyt tykkipuusepän työhönkin ja olen ollut valmistamassa Jean Mauguen suurta tykkiä, joka, kuten tiedätte, halkesi Charenton-sillalla koeammunnassa surmaten kaksikymmentä katsojaa. Kuten huomaatte, en ole niinkään kelvoton aviomieheksi. Osaan monta kaunista temppua, jotka opetan vuohellenne; esimerkiksi opetan sen matkimaan Pariisin arkkipiispaa, tuota kirottua fariseusta, jonka myllyt kastelevat aivan likomäriksi ne, jotka kulkevat Mylläriensillan yli. Sitä paitsi tuottaa mysteerini minulle sievoisen summan, jos minulle nimittäin maksetaan. Lyhyesti, minä ja minun pääni, minun tietoni ja lahjani ovat kaikki teidän käytettävissänne, neiti. Olen valmis elämään teidän kanssanne, miten haluatte, miehenänne, jos niin tahdotte, tai veljenänne, jos se on teistä mieluisempaa. Gringoire vaikenä, nähdäkseen minkä vaikutuksen hänen puheensa oli tehnyt tyttöön. Tämä katseli lattiaan.

— *Febus*, hän sanoi hiljaa ja lisäsi runoilijaan kääntyen: — — mitä merkitsee *Febus*?

Vaikka Gringoire ei voinutkaan käsittää, mitä yhteyttä oli tällä kysymyksellä ja hänen kauniilla puheellaan, hän oli mielissään saadessaan hieman loistaa tiedoillaan. Hän vastasi hieman itsetietoisena:

— Se on latinalainen sana, joka merkitsee aurinkoa.

— Aurinkoa! toisti tyttö.

— Se on erään sangen kauniin jousimiehen nimi, joka oli jumala.

— Jumala! toisti taas mustalaistyttö ja hänen äänessään oli mieltävä ja intohimoinen sointu.

Samassa aukeni yksi hänen rannerenkaistaan ja putosi maahan. Gringoire kumartui nopeasti sitä ottamaan. Kun hän nousi, oli tyttö vuohineen kadonnut. Hän kuuli vain lukon raksahduksen. Vieressä oli kai pieni huone, johon vei ovi, joka voitiin sisäpuolelta lukita.

— Onkohan hän edes jättänyt minulle vuodetta? virkkoi filosofimme.

Hän tutki huonetta, mutta ei löytänyt muuta makuupaikkaa kuin pitkänlaisen puukirstun, jonka kansi lisäksi oli veistoksilla koristettu, joten Gringoiresta tuntui melkein samalta, kuin olisi tuntunut Mikromegaksesta, jos hän olisi maannut pitkin pituuttaan Alpeilla.

— No niin, hän sanoi asettuen niin mukavaan asentoon kuin mahdollista. — Täytyy tyytyä. Mutta olipa tämäkin hääyö. Vahinko vain; sillä tässä vihkimyksessä rikottuine ruukkuineen oli jotakin naiivia ja vedenpaisumuksentakaista, joka miellytti minua.

KOLMAS KIRJA

I. Notre-Dame

Pariisin Notre-Dame-kirkko on epäilemättä vieläkin majesteetillinen ja suurenmoinen rakennus. Mutta miten kaunis se vielä vanhoilla päivilläänkin lienee, on kuitenkin vaikeata olla surematta ja suuttumatta, kun katselee niitä lukemattomia muutoksia ja rapistuksia, joita aika ja ihmiset yhdessä ovat tuottaneet tälle kunnianarvoisalle muistomerkillä, häikäilemättä lainkaan Kaarle Suurta, joka laski sen peruskiven, tai Filip Augustia, joka asetti siihen viimeisen.

Tämän tuomiokirkkojemme vanhan kuningattaren otsalla näkee aina kurtun vieressä arven. *Tempus edax, homo edacior.* [Aika on ahnas, ihminen ahnaampi.]

Tämän lauseen tahtoisin mieluummin kääntää: aika on sokea, ihminen on typerä.

Jos meillä olisi aikaa lukijan kanssa yksityiskohtaisesti tarkastaa niitä hävityksen jälkiä, joita tässä vanhassa kirkossa on, lankeisi pienempi osa ajan, suurempi ihmisten, erityisesti taiteilijain niskoille; sanon taiteilijain, sillä kahtena viime vuosisatana on ollut henkilöitä, jotka ovat omaksuneet arkkitehdin nimityksen.

Ensiksikään ei rakennustaiteen historiassa, pysyäksemme muutamissa pääpiirteissä, ole varmaankaan monta kauniimpaa sivua kuin tämä fasadi, jonka muodostaa kolme syvää suippokaariportaalia, kahdenkymmenenkahdeksan koristeellisen, suippokärkisen kuningaskomeron vyö, mahtava keskusruususto, jonka kummallakin puolella sivuakkuna, korkea, kevyt pylvästö apilanlehtikaarekkeineen, joka hoikkine pylväineen kannattaa raskasta tasakattoa, ja lopuksi kaksi synkkää, jykevää tornia liuskakivikattoineen, jotka kaikki yhdessä muodostavat sopusuhtaisen, komean kokonaisuuden viitenä mahtavana kerroksena lukemattomine kuvapatsaineen, veistoksineen ja metallipakotuksineen esittäytyen silmälle suurena mutta selväpiirteisenä joukkona, ja kukin osaltaan mahtavasti vaikuttaen kokonaisuuden rauhalliseen suuruuteen; suunnaton kiveen piirretty sinfonia, niin sanoakseni; samalla kertaa yksityisen miehen ja kokonaisen kansan suurenmoinen teos, samalla yhteys ja moninaisuus, kuten Iliadi ja Romanceros, joiden sisar se on; kokonaisen aikakauden yhteisvoimien ihmeellinen tuote, jonka jokaisessa kivessä näkee työntekijän mielikuvituksen taiteilijan neron hillitsemällä pyrkivän ilmoille tuhansissa muodoissa; lyhyesti, eräänlainen inhimillinen luomus, mahtava ja pelottava samoin kuin jumalallinen, jolta se näyttää lainanneen tuon kaksinkertaisen luonteensa: moninaisuuden ja ikuisuuden.

Ja mitä tässä on sanottu julkisivusta, koskee koko kirkkoa; ja mitä on sanottu Pariisin tuomiokirkosta, koskee kaikkia keskiajan kristillisiä kirkkoja. Kaikki ne polveutuvat tuosta itsestään kasvaneesta, loogisesta ja sopusuhtaisesta taiteesta. Jättiläistä voi mitata isosta varpaasta.

Palatkaamme Notre-Damen julkisivuun sellaisena, kuin sen nykyään näemme, kun hartaana käymme ihailemaan tuota vakaata ja mahtavaa tuomiokirkkoa, joka saattaa pelon valtaan, puhuaksemme kronikoitsijain sanoilla: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*. [Joka suuruudellaan saa katsojat pelon valtaan.]

Kolme valitettavaa vajavaisuutta on nykyään tässä julkisivussa: poissa ovat ensiksikin yksitoista-askelmaiset portaat, jotka kohottivat sen maanpintaa korkeammalle, toiseksi alempi rivi kuvanveistoksia, jotka täyttivät portaalien komerot, sekä kolmanneksi ylempi rivi kuvapatsaita, jotka esittivät kahtakymmentäkahdeksaa vanhinta Ranskan kuningasta Childebertistä Filip Augustiin saakka, joilla kaikilla oli valtiopallo kädessä ja jotka täyttivät portaalien yläpuolella olevan komerovyön. [V. 1845, neljätoista vuotta sen jälkeen, kun Hugo oli kirjoittanut romaaninsa, aloitettiin arkkitehtien Viollet-le-Ducin ja Lassusin johdolla Notre-Damen entisöimistyö. Kirkon kärsimät vauriot korjattiin asiantuntevasti ja huolellisesti ja se saatettiin jälleen täysin alkuperäiseen taiteelliseen asuunsa kuvapatsaineen ja keskitornin huippuineen.

Hugon kirpeä arvostelu kirkon kurjasta tilasta antoi varmaan pontta entisöimistöihin ryhtymiselle. — Suomentajan huomautus.]

Portaat on aika haudannut Citén hitaasti mutta varmasti kohoavan kamaran alle. Mutta samalla kun se siten on antanut kiveyksen nousevan vuoksen vallata pala palalta nuo yksitoista porrasta, jotka kohottivat rakennuksen majesteetillista korkeutta, on aika antanut kirkolle ehkä enemmän, kuin mitä se on siltä ottanut, sillä se on antanut julkisivulle tuon vuosisataisen, tumman värin, joka tekee monumentaalisten rakennusten vanhuuden niiden kauneimmaksi ikäkaudeksi.

Mutta kuka on kaatanut nuo kaksi veistokuvaariviä? Kuka on jättänyt komerot tyhjiksi? Kuka on suunnitellut keskusportaaliin tuon uuden suippokaariäpäran? Kuka on uskaltanut siihen asettaa nuo raskaat ja mauttomat, Ludvig XV:n tyyliin veistetyt puuovet Biscometten lehtikoristeiden viereen? Ihmiset, meidän aikamme arkkitehdit ja taiteilijat?

Ja jos astumme kirkon sisälle, kuka on kaatanut tuon suunnattoman pyhän Kristofferin, joka on yhtä kuuluisa kuvanveistosten kuin Oikeuspalatsin juhlasali salien, kuin Strassburgin torninhuippu tornien joukossa? Kuka nuo lukemattomat veistokuvat, jotka täyttivät kaikki pylväiden välit sekä kirkon laivassa että kuorissa, polvillaan olevat, seisovat, ratsujen selässä istuvat, miehet, naiset, lapset, kuninkaats, piispat, soturit, kiviset, marmoriset, kultaiset, hopeaiset, vaskiset, vieläpä vahaisetkin, kenelle lankeaa kunnia siitä, että on karkealla kädellä lakaissut pois ne kaikki? Aika se ei ole.

Ja kuka on vaihtanut vanhan goottilaisen alttarin loistavine pyhänjäännöslippaineen tuohon raskaaseen marmorisarkofagiin enkelinpäineen ja pilvineen, joka täällä vaikuttaa joltakin parittomalta näytteeltä Val-de-Grâcesta tai Invalides'ista? Ludvig XIV, joka täyttääkseen Ludvig XIII:n toivumuksen teki tämän mauttomuuden.

Ja kuka on vaihtanut kylmään, valkeaan lasiin nuo moniväriset ikkunaruudut, jotka saivat isämme mietiskelemään sitä, antaisivatko etusijan pääportaalin yläpuolella olevalle ruusustoikkunalle vai absidin suippokaari-ikkunalle. Ja mitä sanoisi joku kuudennentoista vuosisadan kanttori, jos hän näkisi sen kauniin, keltaisen liimavärin, jolla meidän vandaalimaiset arkkipiispat ovat sivelleet tuomiokirkkonsa? Hän muistaisi, että pyöveli siveli tuolla värillä *rikollisten* talot; hän muistaisi Petit-Bourbonin palatsin, joka konnetaabelin petoksen vuoksi maalattiin keltaiseksi "niin vankasti ja perusteellisesti, että on pitänyt värinsä toista sataa vuotta", kuten Sauval sanoo. Hän luulisi, että pyhä paikka on kirottu, ja pakenisi.

Ja jos nousemme tuomiokirkon katolle kiinnittämättä huomiotamme tuhansiin muihin raakalaismaisuuksiin, missä on tuo pieni kaunis torninhuippu, joka kohosi keskeisen ristiholvin kohdalta ja joka yhtä kevyenä ja rohkeana kuin naapurinsa Sainte-Chapellen (samoin raastettu) torninhuippu kohosi taivasta kohden torneja korkeammalle solakkana, terävänä, kaikuvana ja läväistynä? Eräs hyvän maun arkkitehti on sen katkaissut (1787) ja luullut tyydyttävästi peittävänsä haavan tuolla suurella lyijyisellä laastarilapulla, joka muistuttaa padankantta.

Sillä tavalla on keskiajan ihmeellistä taidetta kohdeltu miltei kaikissa maissa ja eritoten Ranskassa. Sen raunioilla voi erottaa kolmenlaisia vaurioita, jotka ovat enemmän tai vähemmän siihen koskeneet: ensiksikin on aika huomaamatta siellä täällä murentanut ja kaikkialla ruostuttanut niiden pintaa; toiseksi ovat uskonnolliset ja valtiolliset vallankumoukset, jotka ovat luonteeltaan sokeita ja kiihkoisia, hurjasti temmeltäen vyöryneet niiden yli, raastaneet rikki niiden kallisarvoisen, kuvia ja veistoksia sisältävän puvun, särkeneet niiden ruusustoikkunat, murtaneet niiden lehtikoriste- ja korkokuva-sarjat, riistäneet niiden veistokuvat milloin hiippojaan, milloin kruunujaan varten; lopuksi nuo yhä eriskummaisemmat ja tyhmemmät muodit, jotka renessanssin vallattomista ja loistavista erehdyksistä saakka ovat seuranneet rakennustaiteen välttämätöntä rappeutumista. Muodit ovat tehneet enemmän vahinkoa kuin vallankumoukset. Ne ovat tunkeutuneet elävään lihaan, käyneet käsiksi itse taiteen selkärankaan, ne ovat leikanneet, vuolleet, hämmentäneet ja surmanneet rakennuksen sekä muodon että sisällön, sekä logiikan että kauneuden. Ja lisäksi ne ovat luoneet sijaan uutta, mitä ei aika eivätkä vallankumoukset ole tehneet. Ne ovat lyhytnäköisesti "hyvän maun nimessä" sovittaneet goottilaisen rakennustaiteen haavoihin kurjat päivän korunsa, todellisen spitaalimarmorinauhoja, metallihetaleita, munakoristeita, voluutteja, kiekuroita, poimutelmia, köynnöksiä, kiviliekkejä, pronssipilviä, pulleita amoriineja ja pyyleviä keruubeja, jotka jo Katarina di Medicin rukouskappelissa alkavat turmella taiteen kasvoja ja joihin koko taide pilalle tarveltynein piirtein kaksi vuosisataa myöhemmin heittää henkensä Dubarryn kammiossa.

Kuten sanottu, nykyään rumentavat siis kolmenlaiset hävitykset goottilaista rakennustaidetta: uurteet ja käsnät ulkopinnalla — ajan jäljet; kaikenlaiset väkivaltaisuudet, kolaukset ja säröt — vallankumousten työt Lutherista Mirabeauhon; typistykset, leikkaukset, nivelrikot ja korjaukset — Vitruviuksen ja Vignolan koulun professorien kreikkalaiset, roomalaiset ja barbaariset aikaansaannokset. Tuon uhkean taiteen, jonka vandaalit ovat tuottaneet, ovat akatemit surmanneet. Vuosisatoihin ja vallankumouksiin, jotka kuitenkin hävityksissään osoittavat puolueettomuutta ja suuruutta, on liittynyt kokonainen lauma tutkinnon suorittaneita,

patentin saaneita, etuoikeutettuja kouluarkkitehteja, jotka huonolla maullaan ja harkintakyvyllään alentavat kaiken, mihin koskevat, ja vaihtavat goottilaiset pitsikuviot Ludvig XV:n kierukkakoristeihin Parthenonin loiston kirkastamiseksi. Se on aasin potku kuolevalle leijonalle. Vanhaa, kuivettuvaa tammea pistelevät, purevat, kalvavat ja syövät hyönteistoukat.

Miten kaukana onkaan tästä se aikakausi, jolloin Robert Cenalis verratessaan Pariisin Notre-Damea Efeson kuuluisaan Dianan temppeliin, jota vanhat kreikkalaiset niin suuresti ylistivät ja jonka Herostratos on ikuistanut, piti gallialaista tuomiokirkkoa "paljoo loistavampana pituuteen, laajuuteen, korkeuteen ja rakennustapaan nähden"?

Pariisin Notre-Damea ei muuten voi sanoa täydelliseksi, määrätyksi, luokitelluksi rakennusmuistomeriksi. Se ei ole enää roomalainen, se ei ole vielä goottilainen kirkko. Tämä rakennus ei edusta mitään tyyppiä. Pariisin Notre-Damella ei ole, kuten Tournus'n luostarikirkolla, niitä vakavia ja jyrkeviä hartioita, sitä pyöreää ja leveää holvia, sitä jääkylmää alastomuutta, sitä majesteetillista yksinkertaisuutta, joka ilmenee pyörökaarirakennuksissa. Se ei ole, kuten Bourges'in tuomiokirkko, suippokaaren lapsia, sillä ei ole sen keveitä, moninaisia muotoja, sen ruusutorikkautta, sen tuhansia huippuja ja kärkiä. Mahdotonta on lukea sitä tuohon synkkien, mystillisten, matalien, pyörökaaren ikään kuin maahan painamien kirkkojen vanhaan perheeseen, ellei ota lukuun kattoa; ne ovat miltei egyptiläisiä, kokonaan hieroglyyfisä, papillisia, symbolisia, koristeina runsaammin ruutuja ja vinkuraviivoja kuin kukkia, enemmän kukkia kuin eläimiä, enemmän eläimiä kuin ihmisiä; enemmän piispan kuin arkkitehdin luomia; taiteen ensimmäinen kehitysvaihe, vielä kokonaan teokraattisen ja sotilaallisen järjestyksen läpikäynnä ulottaen juurensa bysanttilaiseen keisarikuntaan ja päättyen Vilhelm Valloittajaan. Mahdotonta on myöskään lukea tuomiokirkkoamme tuohon toiseen kirkkoperheeseen, korkeihin, ilmaviin, runsaasti ikkunoin ja veistoksin varustettuihin, jotka suippoine muotoineen kohoavat rohkeasti ilmoihiin; poliittisina symboleina kunnallisia ja porvarillisia, taideteoksina vapaita, oikullisia, hillittömiä; taiteen toinen kehitysvaihe, ei enää hieroglyyfinen, liikkumaton ja papillinen, vaan taiteellinen, eteenpäin pyrkivä ja kansanomaisen, alkaen ristiretkiltä paluusta ja loppuen Ludvig XI:een. Pariisin Notre-Dame ei ole puhtaasti roomanista rotua, kuten edelliset, eikä puhtaasti arabialaista, kuten jälkimmäiset.

Se on välivaihetta. Saksilainen rakennusmestari oli juuri saanut pystyyn laivan ensimmäiset pylväät, kun ristiretkien mukana tullut suippokaari alkoi voittaa alaa ja asettui noille suurille roomanisille pylväänpäille, jotka olivat yksinomaan aiotut kantamaan pyörökaarta. Ja niin rakensi valtaan päässyt suippokaari jäljellä olevan

osan kirkkoa. Mutta alussa vielä kokemattomana ja hapuilevana se levittäytyy, vetäytyy takaisin, eikä uskalla vielä kohottautua ilmoihin huippuina ja fiaaleina, kuten se sittemmin niin monessa ihmeellisessä tuomiokirkossa on tehnyt. Voisi sanoa, että se vielä on raskaiden romaanisten pylväiden naapurisuuden vaikutuksen alaisena.

Muuten nämä välivaiheetylliset rakennukset ovat kiinnostavampia kuin uudet tyypit. Ne edustavat taiteen kehityksessä rengasta, jota ilman niitä ei olisi olemassa: suippokaaren oksastusta pyörökaareen.

Pariisin Notre-Dame on erikoisen mielenkiintoinen näyte tästä kehitysvaiheesta. Tuon kunnianarvoisen muistomerkin jokainen seinä, jokainen kivi on sivu ei ainoastaan maan, vaan myös tieteen ja taiteen historiaa. Niinpä esimerkiksi, mainitaksemme vain muutamia pääpiirteitä, pienen Punaisen oven ulottuessa miltei goottilaisen koristelun myöhäisimpiin aikoihin viidennellätoista vuosisadalla ovat keskilaivan pylväät kokonsa ja yksinkertaisen vakavuutensa puolesta peräisin yhtä vanhalta ajalta kuin Saint-Germain-des-Prés'n karolinkilainen luostarikirkko. Voisi melkein uskoa, että näiden pylväiden ja tämän oven välillä on kuusisataa vuotta. Itse hermeetikotkin ovat suuren portaalin symboleissa tavanneet tyydyttävän yhteenvedon tieteestään, jolla Saint-Jacques-de-la-Boucherie-kirkossa oli niin täydelliset hieroglyfinsä. Siten ovat romaaninen luostarikirkko, filosofinen kirkko, goottilainen taide, saksilainen taide, raskas, pyöreä, Gregorius VII:tä muistuttava pylväs, hermeettinen symboliikka, jolla Nicolas Flamel edelsi Lutheria, paavillinen yhteys, skisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, kaikki yhdessä sulautuneet Notre-Dameksi. Tämä keskeinen emäkirkko on Pariisin vanhojen kirkkojen joukossa eräänlainen kummitus; sillä on pää yhdestä, raajat toisesta, vartalo kolmannesta; vähän jokaisesta.

Toistamme vielä kerran, että nämä sekasikiömäiset rakennukset eivät suinkaan ole taiteilijalle, taiteentutkijalle tai historiankirjoittajalle vähiten kiinnostavia. Ne opettavat meitä näkemään, miten alkuperäistä rakennustaide on. Samoin kuin kyklooppijäänökset, samoin kuin Egyptin pyramidit, samoin kuin Intian jättiläispagodit ne näyttävät näet meille, että rakennustaiteen valtavimmat tuotteet ovat enemmän kokonaisten yhteiskuntien kuin yksityisten luomia, enemmän kokonaisen kansan synnyttämiä kuin neron töitä; pohjasakka, jonka kansakunta jättää jälkeensä; vuosisatojen muodostamia kohokohtia maassa; inhimillisen yhteiskunnan haihtumisen synnyttämiä jätteitä; lyhyesti, muodostumalajeja. Jokainen ajanaalto jättää lietteensä, jokainen rotu kasaa kerrostumansa muistomerkkiin, jokainen yksilö kantaa kivensä. Niin tekevät majavat, niin tekevät mehiläiset, niin tekevät ihmiset. Rakennustaiteen suuri symboli, Baabeli, on mehiläiskeko.

Suuret rakennukset ovat samoin kuin suuret vuoret vuosisatojen työtä. Usein tapahtuu taiteessa muutoksia ennen kuin ne vielä ovat valmiita: *pendent opera interrupta*; töitä jatketaan rauhallisesti muuttuneen taiteen suuntaan. Uusi taide aloittaa siitä, mihin vanha lopetti, juottautuu siihen, yhtäläistyy, kehittää sitä oman mielikuvituksensa mukaan ja valmistaa sen, jos voi. Kaikki käy rauhallisesti ja hiljaa, ilman hämmennystä, ilman ponnistusta, ilman taantumusta, luonnonlain välttämättömyydellä. Se on jälkioksastusta, mahlan virtailemista, kasvua, joka alkaa uudelleen. Nämä eri taidesuuntien toisiaan seuraavat kerrokset eri korkeudella vanhoissa muistomerkeissä antaisivat aihetta paksuihin teoksiin, usein ihmiskunnan yleiseen historiaan. Ihminen, taiteilija, yksilö häviävät noihin suuriin luomiin, jotka ovat vailla tekijännimeä; ne ovat inhimillisen älyn keräytymiä, joissa se täydentää itseään. Aika on arkkitehti, kansa on muurari.

Kristillinen eurooppalainen rakennustaide, tuo itämaisten suurten rakennusten nuorempi sisar, pysyäksemme nyt vain siinä, muistuttaa suunnatonta vuorimuodostusta, joka jakautuu kolmeen tarkasti rajoitettuun päällekkäiseen kerrostumaan: [Sitä nimitetään myös paikan, ilmanalan ja muiden seikkain mukaan lombardialaiseksi, saksilaiseksi ja bysanttilaiseksi. Ne ovat neljä samankaltaista sisarusarkkitehtuuria, joilla kullakin on oma erikoinen luonteensa, mutta jotka perustuvat samaan periaatteeseen: pyörökaareen.

Facies non omnibus una,
Non diversa tamen, qualem, jne.

romaaniseen, goottilaiseen ja renessanssikerrostumaan, jota me mieluummin nimittäisimme kreikkalais-roomalaiseksi. Romaaninen kerros, joka on vanhin ja kauimmas taaksepäin ulottuva, on pyörökaaren hallussa, joka kreikkalaisen pylvään kannattamana ilmestyy uudelleen päivänvaloon uudenaikaisessa ja ylimmässä renessanssin kerroksessa. Suippokaan on kummankin välissä. Ne rakennukset, jotka kuuluvat yksinomaan johonkin näistä kolmesta kerroksesta, ovat täydelleen eriäviä toisista kerroksista ja muodostavat oman, täydellisen järjestelmänsä. Sellainen on Jumièges'in luostarikirkko, sellainen on Reimsin tuomiokirkko, sellainen Orléans'in Sainte-Croix. Mutta nuo kolme kerrostumaa sekoittuvat ja yhtyvät reunoistaan, kuten värit sateenkaaressa. Siitä nuo yhdistetyt rakennukset, vaihdetyylin rakennukset. Toisilla niistä on romaaniset jalat ja kreikkalais-roomalainen pää, vartalon ollessa goottilainen. Se johtuu siitä, että niitä on rakennettu kuusisataa vuotta. Tämä laji on harvinainen. Etampes'in linnoitustorni kuuluu niihin. Mutta kahden kerroksen sekoitus on tavallisempi. Niihin kuuluu Pariisin Notre-Dame, suippokaarirakennus, joka ensimmäisine pylväineen ulottuu siihen romaaniseen kerrokseen, jossa Saint-Denis'n portaalin ja Saint-Germain-des-Prés'n keskilaivan juuret ovat. Niihin kuuluu

Bochervillen puoligoottilainen kapitulisali, jossa romaaninen kerros ulottuu vyötäisiin saakka. Niihin kuuluu Rouenin tuomiokirkko, joka olisi kokonaan goottilainen, ellei sen keskitornin huippu kylpisi renessanssin vyöhykkeessä. [Tämän torninhuipun poltti salama v. 1823.]

Muuten koskevat kaikki nämä vaihtelut, kaikki nämä erilaisuudet ainoastaan rakennusten ulkokuorta. Taide on vaihtanut nahkaa, mutta kristillisen kirkon perustus pysyy aina samana. Aina sama sisustan pohjasuunnitelma, sama osien looginen järjestely. Olkoon tuomiokirkon koristeilla ja veistoksilla minkä muotoinen viitta tahansa, aina sen pohjana ja ituna on roomalainen basilika. Se kehittyy aina samojen lakien mukaisesti. Säännöllisesti leikkaa kaksi laivaa toisiaan muodostaen ristin; perimmäinen absiidiksi pyöristynyt pää muodostaa kuorin; ja molemmin puolin on pylväillä erotettuja sivulaivoja tai matalia sivuosia kappeleita ja hautakammioita varten. Siitä lähtien vaihtelee kappalien, portaalien, tornien ja huippujen luku äärettömästi aina vuosisatojen, kansojen ja taiteen mielikuvituksen mukaan. Kun jumalanpalveluksen tarpeet vain tyydytetään, menettelee rakennustaide muuten miten haluaa. Kuvanveistoksia, ikkunoita, ruusustoja, lehtikoristeita, huippukoristuksia, pylväänpäitä, korkokuvia, kaikkia kuvitteitaan se sommittelee ja yhdistää siihen kaavaan, joka sopii sen tarkoituksiin. Siitä tuo ääretön ulkonainen moninaisuus näissä rakennuksissa, joiden sisustassa vallitsee täydellinen yhtenäisyys ja järjestys. Puun runko ei muutu, latva vaihtelee lakkaamatta.

II. Pariisi linnun silmillä nähtynä

Olemme koettaneet lukijalle kuvata ihanaa Notre-Damea sen alkuperäisessä asussa. Olemme lyhyesti luetelleet suurimman osan niistä kauneuksista, jotka se viidennellätoista vuosisadalla omisti. Mutta emme ole maininneet parasta: sitä näköalaa yli Pariisiin, joka sen torneista avautui.

Kun kauan kavuttuaan pimeitä kiertoportaita, jotka kohtisuoraan nousevat pitkin tornin paksua muuria, viimein saapui toiselle noista korkeista, valossa ja ilmassa kylpevistä katoista, avautui silmien eteen ihana näköala joka taholle, aivan erikoinen näytelmä, josta helposti voivat saada käsityksen ne lukijat, joilla on ollut onni nähdä joku täydellinen, läpeensä goottilainen kaupunki, joku niistä harvoista, joita vielä on jäljellä, Nürnberg Baijerissa, Vittoria Espanjassa, tai joku vielä pienemmistä, mikäli ne ovat hyvin säilyneet, kuten Vitré Bretagnessa tai Nordhausen Preussissa.

Pariisi kolmesataaviisikymmentä vuotta sitten, viidennentoista vuosisadan Pariisi, oli jo jättiläiskaupunki. Me pariisilaiset erehdymme tavallisesti siitä alasta, jonka sen luulemme sen jälkeen vallanneen. Pariisi ei ole Ludvig XI:n ajoista lähtien kasvanut

juuri enemmällä kuin kolmanneksella. Se on varmaankin menettänyt paljon enemmän kauneutta kuin kasvanut kokoa.

Pariisi syntyi, kuten tiedetään, vanhalle Citén saarelle; joka on kehdon muotoinen. Tämän saaren ranta oli sen ensimmäisenä ympärismuurina, Seine sen ensimmäisenä vallihautana. Pariisi jäi useiksi vuosisadoiksi saareksi, jonne vei kaksi siltaa, toinen pohjoisesta, toinen etelästä; molempain siltain päät olivat samalla sen portteja ja linnoituksia: Grand-Châtelet oikealla ja Petit-Châtelet vasemmalla rannalla. Jo ensimmäisen kuningassuvun aikana laajeni Pariisi joenhaarain yli ahtauden ja liikennevaikeuksien vuoksi. Nyt alkoi sekä suuren että pienen Châtelet'n ulkopuolelle kasvaa avoimelle kentälle sekä pohjoiseen että etelään ympärismuuri valleineen ja torneineen. Tästä vanhasta vallituksesta oli vielä viime vuosisadalla jäljellä joitakin jäännöksiä; nykyään on paitsi muistoa jäljellä ainoastaan muutamia nimiä, kuten Baudets- eli Baudoyer-portti, *Porta Bagauda*. Kaupungin sydäimestä alati ulospäin virtaava talojen tulva paisuu viimein ympärismuurin yli, kalvaa, kuluttaa ja lakaisee sen pois. Filip August rakentaa uuden padon tulvaa vastaan. Hän sulkee Pariisin korkeiden ja lujien tornien muodostamaan ympyräkehään. Enemmän kuin vuosisadan ajan ovat talot sullottuina tähän altaaseen niinkuin vesi patoon. Ne kasvavat korkeammiksi, latovat kerroksen toisensa päälle, nousevat toistensa olkapäille ja kurottautuvat ylöspäin, kuten kaikki pidätetyt voimat; jokainen koettaa kohottaa päänsä muita ylemmäksi saadakseen hiukan ilmaa. Katu käy yhä syvemmäksi ja kapeammaksi; kaikki aukiot katoavat. Viimein nousevat talot Filip Augustin muurin yli ja leviävät iloisena sekamelskana karkulaisten tavoin lakeudelle. Siellä ne levittäytyvät, raivaavat itselleen puutarhoja ja asettautuvat yleensä niin mukavasti kuin mahdollista. Jo v. 1367 ovat esikaupungit siinä määrin laajentuneet, että uusi ympärismuuri on välttämätön, ainakin oikealla rannalla. Kaarle V rakensi sen. Mutta sellainen kaupunki kuin Pariisi on alati kasvava virta. Ainoastaan sellaisista kaupungeista tulee pääkaupunkeja. Ne ovat niitä viemäreitä, joihin johtavat maan kaikki maantieteelliset, poliittiset, siveelliset ja älylliset rinteet, kansan kaikki luonnolliset vieremät; sivistyksen lähteitä, niin sanoakseni, joihin kertyy ja joista pulppuilee lakkaamatta, pisara pisaralta, vuosisata vuosisadalta kauppa, teollisuus, äly, asutus, koko kansakunnan voima, elämä ja sielu. Kaarle V:n ympärismuurin kävi siis samoin kuin Filip Augustin rakennuttaman: jo viidennentoista vuosisadan lopulla asutus tulvi sen yli, ja esikaupunki laajeni edelleen. Kuudennellatoista näyttää siltä kuin muuri vetäytyisi yhä kauemmas taaksepäin vanhaan kaupunkiin, siinä määrin paisuu ja tihenee uusi. Viidennellatoista vuosisadalla, pysähtyäksemme tähän, oli Pariisi siis kuluttanut kolmet samankeskiset ympärismuurit, joiden siemenet Julianus Apostatan aikoina olivat suuri ja pieni Châtelet. Tuo kasvava kaupunki oli särkenyt

neljä ympärysmuuriansa toisen toisensa jälkeen, niinkuin kasvava lapsi vuoden vanhat vaatteensa. Ludvig XI:n aikana nähtiin tässä talomeressä siellä täällä vanhoja torninraunioita, jätteitä muinaisista muureista jonkinlaisena kukkulakruununa tulvan aikana, saarina vanhasta, uuden alle hautautuneesta Pariisista.

Sen jälkeen on Pariisi yhä edelleen muuttunut, onnettomuudeksi meidän silmissämme, mutta se on noussut vain yhden ympärysmuurin yli, Ludvig XV:n, tuon kehnon muurin, joka on sen kuninkaan arvoinen, joka sen rakensi, ja sen runoilijan, joka siitä lauloi:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.

[Pariisia ympäröivä muuri saa Pariisin napolisemaan.]

Viidennellätoista vuosisadalla oli Pariisi vielä jaettuna kolmeen täysin erilaiseen ja eristettyyn kaupunkiin, joilla kullakin oli oma muotonsa, omat omituisuutensa, omat tapansa ja totumuksensa, omat etuoikeutensa, oma historiansa: Citéhen, Yliopistoon ja Kaupunkiin. Cité, joka oli Seinen saarella, oli vanhin, pienin ja molempain toisten äiti sijaiten niiden välissä niin kuin pieni vanha rouva kahden suuren ja kauniin tyttären keskellä, jos meidän sallitaan tehdä tämä vertaus. Yliopisto käsitti vasemman Seinen rannan Tournellesta Nesle-torniin, jotka kohdat nykyisessä Pariisissa vastaavat viinihalleja ja rahapajaa. Sen ympärysmuuri leikkasi siis melkoisen alan siitä lakeudesta, jolle Julianus oli rakentanut kylpylänsä, ja sulki piiriinsä myös Sainte Genevièven mäen. Korkein kohta tätä muurikaarta oli Papale-portti, joka oli suunnilleen sillä kohdalla, missä nykyään on Panthéon. Kaupunki, joka oli suurin Pariisin kolmesta osasta, käsitti oikealla rannalla olevan alueen. Sen rantakatu kulki Seinen vartta Tour de Billystä Tour du Bois'han, se on, siitä paikasta, missä Grenier d'abondance nykyään on, Tuilerieoihin. Niitä neljää kohtaa, joissa Seine leikkasi pääkaupungin ympärysmuurin, Tournelle ja Tour de Nesle vasemmalla, Tour de Billy ja Tour de Bois oikealla rannalla, nimitettiin *Pariisin neljäksi torniksi*. Kaupunki ulottui kauemmaksi tasangolle kuin Yliopisto. Kaupungin ympärysmuurin (Kaarle V:n) kulminatiokohta oli Saint-Denis- ja Saint-Martin-porttien vaiheilla, joiden asema ei ole muuttunut.

Kuten sanottu, oli kukin näistä Pariisin kolmesta suuresta osasta kaupunki, mutta liian omalaatuinen kaupunki ollakseen täydellinen, kaupunki, joka ei voinut tulla toimeen ilman noita kahta muuta. Niiden ulkomuotokin oli aivan erilainen. Cité oli täynnä kirkkoja, Yliopisto kouluja, Kaupunki palatseja. Jättääksemme vanhan Pariisin toisarvoiset erikoisuudet ja vero-oikeuden oikut, tahdomme vain aivan yleisesti ilman kunnallisen oikeuskielenkäytön runsaita yksityisseikkoja sanoa, että saari kuului piispalle, oikea ranta kauppiaskunnan esimiehelle, vasen ranta rehtorille. Kaikki

yhteensä kuului Pariisin kaupunginvoudin hallintoon, joka oli kuninkaallinen eikä kunnallinen virkamies. Citéllä oli Notre-Dame, Kaupungilla Louvre ja Hôtel-Dieu, Yliopistolla Pré-aux-Clercs. Ylioppilaiden rikoksia vasemmalla rannalla tuomittiin saaren Oikeuspalatsissa, mutta tuomiot pantiin täytäntöön oikealla rannalla Montfauconissa, ellei rehtori, joka tunsi Yliopiston voimakkaaksi ja kuninkaan heikoksi, puuttunut asiaan; sillä ylioppilaiden etuoikeuksiin kuului riippua hirressä kotonaan.

Suurin osa näistä etuoikeuksista, joita oli parempiakin kuin äsken mainittu, oli hankittu kuninkaalta kapinain ja väkivaltaisuuksien avulla. Se on tuo ikivanha marssi: "kuningas myöntyy, kun kansa sy'äntyy". On olemassa vanha asiakirja, joka naiivilla avomielisyydellä ilmaisee oikean asianlaidan; — *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia*. [Kansalaiset osoittavat kuninkaalle uskollisuutta, jonka kuitenkin kapinat ovat toisinaan katkaisseet tuottaen suuren joukon etuoikeuksia.]

Viidennellätoista vuosisadalla huuhteli Seine viittä saarta Pariisin ympärystuuriin sisäpuolella: Louviers'ta, jossa siihen aikaan vielä kasvoi puita, mutta jossa nykyään on vain puuta, Île aux Vaches'ia ja Île Notre-Damea, jotka molemmat olivat autioita, lukuunottamatta muuatta vanhaa rauniota, ja kuuluivat piispalle (seitsemännellätoista vuosisadalla nämä kaksi saarta yhdistettiin yhdeksi ja rakennettiin, ja sen nimi on nykyään Saint-Louis); ja lopuksi Citétä ja sen vasemmassa kärjessä pientä Passeur-aux-Vaches'ia, joka nykyään on Pont-Neufin kiviarkkujen alla. Citéllä oli silloin viisi siltaa: kolme oikealla puolella, kiviset Pont Notre-Dame ja Pont-au-Change sekä puinen Pont-aux-Meuniers; kaksi vasemmalla, kivinen Petit-Pont ja puinen Pont Saint-Michel; kaikki täynnä rakennuksia. Yliopistolla oli kuusi Filip Augustin rakennuttamaa porttia. Ne olivat Tournelle-tornista lukien: Porte Saint-Victor, Porte Bordelle, Porte-Papale, Porte-Saint-Jacques, Porte Saint-Michel ja Porte Saint-Germain. Kaupungilla oli kuusi Kaarle V:n rakennuttamaa porttia. Ne olivat Billy-tornista lukien: Porte Saint-Antoine, Porte du Temple, Porte Saint-Martin, Porte Saint-Denis, Porte Montmartre ja Porte Saint-Honoré. Kaikki nämä portit olivat hyvin varustettuja ja myös kauniita, mikä ei suinkaan häpäise voimaa. Leveä ja syvä vallihauta, jossa talvisateiden aikana kävi voimakas virta, huuhteli vallien juurta ympäri koko Pariisin. Seinestä saatiin niihin vettä. Yöksi suljettiin portit, varustettiin joki kaupungin kummassakin päässä paksuilla rautaketjuilla, ja Pariisi nukkui turvassa.

Linnun silmillä nähtynä näytti jokainen näistä kolmesta kaupunginosasta selvittämättömältä rykelmältä mitä omituisimmin sotkeutuneita katuja. Ensi silmäyksellä näki kuitenkin heti, että nämä kolme osaa muodostivat kokonaisuuden.

Näki heti kaksi pitkää samansuuntaista katua, jotka keskeytymättä ja miltei suoraan pohjoisesta etelään kohtisuoraan Seineä vastaan halkaisivat nuo kolme kaupunkia päästä päähän, sitoivat ja sekoittivat ne yhteen, lakkaamatta vuodattivat ja ammensivat toisen väestöä toiseen ja tekivät noista kolmesta yhden kaupungin. Ensimmäinen näistä kaduista kulki Saint-Jacques-portista Saint-Martin-portille. Sen nimi oli Yliopistossa Rue Saint-Jacques, Citéssä Rue de la Juiverie, Kaupungissa Rue Saint-Martin. Se kulki joen poikki kahdessa kohdassa nimellä Petit-Pont ja Pont Notre-Dame. Toinen, jonka nimi oli vasemmalla rannalla Rue de la Harpe, saarella Rue de la Barillerie, oikealla rannalla Rue Saint-Denis, toisen Seinen haaran kohdalla Pont Saint-Michel, toisen Pont-au-Change, kulki Yliopiston Saint-Michel-portilta Kaupungin Saint-Denis-portille. Muuten olivat ne monista eri nimistään huolimatta vain kaksi katua, Pariisin kaksi emäkatua, sen vähemmät, sen valtimot, joista tuon kolmiosaisen kaupungin muut suonet ammensivat tai joihin ne tyhjensivät sisältönsä.

Paitsi näitä kahta valtakatua, jotka halkaisivat Pariisin sen koko leveydeltä ja olivat yhteisiä koko kaupungille, oli Kaupungilla ja Yliopistolla kummallakin oma suuri pääkatunsa, joka halkaisi ne koko pituudeltaan Seinen suuntaisena ja kohtisuorassa noita kahta valtimokatua vastaan. Niinpä saattoi Kaupungissa kulkea suoraviivaisesti Saint-Antoine-portilta Saint-Honoré-portille, Yliopistossa Saint-Victor-portilta Saint-Germain-portille. Nämä neljä ristikkäin kulkevaa suurkatua muodostivat sen pohjakudoksen, jolle Pariisin sokkeloinen katuverkko muotoutui. Tässä joka suunnalle haarautuvain kuteiden verkossa erotti, jos sitä lähemmin tarkasteli, kaksi kimppua suuria katuja, jotka Yliopistossa ja Kaupungissa säteittäin kulkivat silloilta porteille.

Tästä mittausopillisesta pohjakaavasta on vieläkin yhtä ja toista jäljellä.

Minkä näyn tarjosi nyt tämä kaikki Notre-Damen tornista katsottuna vuonna 1482? Koetamme antaa siitä kuvauksen.

Kun katselija hengästyneenä pääsi ylös, hän näki aluksi sekavan vyyhdin kattoja, savupiippuja, katuja, siltoja, toreja ja torninhuippuja. Kaikki pisti silmään yhtäikaa, porraspääty, suippokatto, riipputorni, kivi pyramidit yhdenneltätoista vuosisadalta, liuskakiviobeliski viidenneltätoista, pyöreä ja alaston linnantorni, nelikulmainen ja koristettu kirkontorni, suuri, pieni, raskas, ilmava. Katse harhaili kauan tässä labyrinthissa, jossa ei ollut mitään, jolla ei olisi ollut omituisuuttaan, merkitystään, erikoisuuttaan, kauneuttaan, ei mitään pienimmästä talosta alkaen maalattuine ja koristettuine päätyineen, mataline portteineen, ulkonevine yläkerroksineen kuninkaalliseen Louvreen saakka, jossa silloin oli sarja torneja; ei mitään, jossa ei olisi ollut taidetta. Kun silmä alkoi tottua tuohon talojen kaaokseen, olivat huomattavimmat ryhmät, mitkä se erotti, seuraavat.

Ensiksi Cité. "Citén saari", sanoo Sauval, jolla kaiken sanapaljouden joukossa on joskus sattuviakin lausetapoja, "Citén saari on suuren, Seinen mutaan vajonneen laivan muotoinen". Kuten mainitsimme, oli tämä laiva viidennellätoista vuosisadalla kiinnitetty molempiin rantoihin viidellä sillalla. Tämän laivan muoto ei ollut jäänyt huomaamatta vaakunatieteilijöiltäkään, sillä siitä, eikä normannien piirityksestä, on peräisin laiva Pariisiin vanhassa vaakunakilvessä, kuten Favyn ja Pasquier osoittavat. Sille, joka osaa selittää vaakunakilpeä, se on algebraa, kieltä. Koko myöhemmän keskiajan historia on kirjoitettu vaakunakilpiin, samoin kuin varhemman keskiajan historia romaanisten kirkkojen symboliikkaan. Läänityslaitoksen hieroglyfit seuraavat teokratian hieroglyfejä.

Ensimmäisenä pisti siis silmään Cité, keula länteen, perä itään päin. Kun kääntyi keulaan päin, näki edessään lukemattoman joukon vanhoja kattoja, joiden yläpuolelle kohosi Sainte-Chapellen leveä, pyöristetty lyijykatto muistuttaen tornilla varustettua elefantinselkää. Mutta tämä torni oli rohkein, hienoin, vaimein ja ilmavin torninhuippu, mikä milloinkaan on antanut taivaan loistaa suippokaarikeilansa lävitse. Aivan Notre-Damen edessä päättyi kolme katu tuomiokirkon toriin, joka oli kaunis, vanhojen rakennusten reunustama. Tämän torin eteläpäässä näkyi Hôtel-Dieun synkkä, ajan kolhima julkisivu, samalla kun oikealla, vasemmalla, idässä, lännessä tätä Citén verrattain ahdasta piiriä kohosi sen kahdenkymmenen yhden kirkon tornit ja huiput, noiden kaiken ikäisten, muotoisien ja kokoisten kirkkojen Saint-Denys-du-Pas'n, *carcere Glaucin'in* matalasta ja madonsyömästä romaanisesta kellotornista Saint-Pierre-aux-Boeufs'in ja Saint-Landryn neulanhienoihin huippuihin saakka. Notre-Damen takana oli pohjoisessa luostari goottilaisine kaarikäytävineen, etelässä piispan puolittain romaaninen palatsi ja idässä autio rantapenger. Tässä talopaljoudessa saattoi silmä vielä noista korkeista, läväistyistä kivihiipoista, jotka koristivat palatsien ylimpiä kattoikkunoita, erottaa sen palatsin, jonka kaupunki Kaarle VI:n hallitessa oli antanut Juvénaal des Ursins'ille; edelleen hieman etäämpänä tervatut parakit Marché-Palus-torilla; vielä etäämpänä Saint-Germain-le-Vieux'n uuden absiidin, jota vuonna 1458 pidennettiin Febves-kadulle päin; siellä täällä väkeä jollakin pienellä torilla; häpeäpaalun jossakin kadunkulmassa; kaistaleen Filip Augustin kaunista katukiveystä, oivallisia, hevosenkavioita varten uurrettuja paasia, jotka oli asetettu keskelle katuja ja jotka kuudennella toista vuosisadalla vaihdettiin vaivaisiin pikkukiviin, ns. liigan kiveykseen; edelleen aution takapihan, jossa oli tuollaiset läväistyt portaat, joita rakennettiin viidennellätoista vuosisadalla ja joista voi vielä nähdä näytteen Bourdonnais-kadulla. Lopuksi näkyi saaren länsiosassa Sainte-Chapellen oikealla puolen kohoavan Oikeuspalatsin torniryhmä joen vartta pitkin. Kuninkaallinen puutarha, jonka hallussa oli Citén läntinen niemi, peitti puineen

näkyvistä Paimensaaren. Joesta ei näkynyt miltään puolelta mitään Notre-Damen tornista katsoen: Seine oli siltain, sillat talojen peitossa.

Ja kun katse sivuutti nämä sillat, joiden rakennusten kosteuden homehduttamat katot vivahtivat vihreälle, ja kääntyi vasemmalle Yliopistoon päin, oli ensimmäinen rakennus, jonka se kohtasi, paksu ja matala kimppu torneja, Petit-Châtelet, jonka ammottava portti nieli Petit-Pont'in eteläpäähän. Jos se sitten kulki joenvartta idästä länteen, Tournellesta Nesle-torniin päin, näki se pitkän rivin taloja, joissa oli koristetut kattohirret ja maalatut ikkunat ja jotka kerros kerrokselta ulkonivat kadulle, loppumattoman vinkuran porvarillisia päätyjä, joiden jonon usein katkaisi kadun pää, silloin tällöin myös suuri kivipalatsi julkisivuineen tai kulmauksineen, joka pihoineen ja puutarhoineen, kylki- ja päärakennuksineen levittäytyi mukavasti tuon yhteenpuristetun talorahvaan keskellä, aivan kuin kartanonherra talonpoikain joukossa. Näitä palatseja oli rantakadun varrella viisi, kuusi, Logis de Lorrainesta, joka bernhardilaisluostarin kanssa jakoi suuren, lähinnä Tournelle-tornia sijaitsevan korttelin, Hôtel de Nesleen, jonka päätori oli Pariisin rajana sillä suunnalla ja jonka terävä katto kolme kuukautta vuodesta mustine kolmioineen leikkasi kaistan laskevan auringon tulipallosta.

Tämä Seinen ranta oli muuten se, joka vähimmin muistutti kauppakaupunkia. Ylioppilaat pitivät siellä pahempaa melua kuin käsityöläisoppipojat, ja varsinaista rantakatua ei ollut muuta kuin Saint-Michel-sillan ja Nesle-tornin välillä. Muu osa Seinen rantaa oli osaksi, kuten bernhardilaisluostarin toisella puolen, alastonta hietikkoa, osaksi, kuten noiden kahden sillan välissä, rykelmä taloja, jotka seisovivat jalat vedessä. Pesijättäret siellä pitivät kovaa melua, huusivat, mekastivat, nauroivat, lauloivat ja hakkasivat kovasti vaatteitaan aivan kuin meidänkin päivinämme. Se ei ole pienintä iloa Pariisissa.

Yliopisto näytti kiinteältä ryhmältä. Laidasta laitaan muodosti se samankaltaisen, suljetun kokonaisuuden. Nuo tuhannet, tiheään ahdetut, terävät, toisiinsa yhtyvät, samojen mittausopillisten muotojen hallitsevat katot näyttivät ylhäältä katsoen saman aineen kiteytymiltä. Katujen oikulliset uurokset eivät jakaneet tätä talojoukkoa kovinkaan erilaisiin osiin. Neljäkymmentäkaksi koulua oli verrattain säännöllisesti jakautunut ja niitä oli kaikkialla. Näiden kauniiden rakennusten moninaisin muodoin vaihtelevat päädyt olivat saman taiteen tuotteita kuin ne yksinkertaiset porvaristalot, joiden yli ne kohosivat, eivätkä oikeastaan olleet muuta kuin saman mittausopillisen kuvion neliömäistä ja kuutiomaista monistamista. Ne rikastuttivat siis kokonaisuutta häiritsemättä sitä, täydensivät kuormittamatta sitä liiaksi. Mittausoppi on sopusointua. Jokin kaunis palatsi pisti siellä täällä esille vasemmalta reunalta maalauksellisten porvaristalojen välistä, esimerkiksi Logis de Nevers, Logis de Rome,

Logis de Reims, jotka kaikki nyt ovat hävinneet, sekä Hôtel de Cluny, joka taiteilijan lohduksi vielä on jäljellä, mutta jonka torni jokin vuosi sitten niin päättömästi tyhistettiin. Roomalainen, kaunis pyörökaaripalatsi Clunyn lähellä oli Julianuksen kylpylä.

Siellä näkyi myös kirkkoja, joiden kauneus oli ankarampaa ja suuruus vakavampaa kuin palatsien, mutta jotka olivat silti yhtä kauniita, yhtä uhkeita. Ne, jotka ensinnä kiinnittivät huomion puoleensa, olivat bernhardilaiskirkko kolmine torneineen, Sainte-Geneviève, jonka nelikulmainen, säilynyt torni saa meidät sitä enemmän kaipaamaan sen häviämistä; Sorbonne, puoliksi koulu, puoliksi luostari, jonka ihana päälaiva vieläkin on jäljellä; mathuriinien kaunis nelisivuinen luostari, sen naapuri Saint-Benoît, jonka raunioille on tämän kirjan seitsemännen ja kahdeksannen painoksen välillä ehditty pystyttää teatteri; Kordelieri-kirkko kolmine suunnattomine rinnakkaisine päätyineen; ja augustiinilaiskirkko, jonka kevyt torninhuippu kohoaa lähinnä Nesle-tornia talojoukon yli lännestä lukien. Koulut, jotka muodostavat yhdyssiteen luostarin ja maailman välille, olivat tuossa monumentaalisessa sarjassa palatsien ja kirkkojen keskivälillä: ne olivat ankaria kaikessa loistossaan, kohtuullisempia kuvakoristelussaan kuin palatsit eivätkä niin vakavia rakennustaiteessaan kuin luostarit. Onnettomuudeksi ei ole jäljellä mitään näistä rakennuksista, joissa goottilainen taide niin onnellisesti kulki tuhlaavaisuuden ja säästäväisyyden keskietä. Kirkot (ja niitä oli Yliopistossa paljon ja kaikki loistavia ja peräisin rakennustaiteen kaikilta ikäkausilta Saint-Julienin pyörökaarista Saint-Séverinin suippokaariin saakka) hallitsivat kaikkea ja puhkaisivat ikään kuin sopusointulisänä tämän sopusoinnun keskellä talonpäätyjen vaihtelevan joukon runsaasti koristetuilla, läväistyillä torninhuipuillaan ja siroilla fiaaleillaan, joiden viivat olivat vain katon terävän kulman komeata liioittelua.

Yliopiston maaperä oli vuorista. Pyhän Genovevan vuori muodosti sen kaakkoisosassa mahtavan mäen, ja se näky, jonka se tarjosi Notre-Damen tornista, oli näkemisen arvoinen: joukko ahtaita ja mutkittelluvia katuja (nykyään *le pays latin* [latinalaismaa]), joiden varsilla rykelmä taloja, joita kukkulan huipulta ulottui rinteitä pitkin joka suunnalle aina veden rajaan saakka ja joista osa näytti putoavan, toinen osa vaivalloisesti pyrkivän ylöspäin rinnettä pitkin ja kaikki tarrautuvan kiinni toisiinsa. Tuhansien mustien pilkkujen lakkaamaton liike maassa sai kaiken liikkumaan silmissä. Se oli väen vilinä kaduilla ylhäältä nähtynä.

Näiden kattojen, näiden torninhuippujen, näiden lukemattomien, vaihtelevien, Yliopiston ääriiviivaa niin omituisesti taivuttelevien, vääntelevien ja mutkistuttavien rakennusmuotojen aukeamissa näki lopuksi siellä täällä kaistan rappeutunutta muuria, pyöreän tornin, ampuma-aukoilla varustetun kaupunginportin: se oli Filip

Augustin ympärysmuuri. Sen takaa aukeni vihertäviä, teiden leikkaamia niittyjä, jotka häipyivät kaukaisuuteen ja joilla vielä siellä täällä näkyi jokin esikaupungin talo, mutta yhä harvemmassa, kuta kauemmas tultiin. Muutamilla näistä esikaupungeista oli jonkin verran merkitystä. Niitä oli ennen kaikkea Tournelle-tornista lukien Saint-Victorin kauppala holvattuine, Bièvren yli johtavine siltoineen, luostareineen, jossa oli Ludvig Paksun hautapatsas, *epitaphium Ludovici Grossi*, ja kirkkoineen, jossa oli kahdeksankulmainen torninhuippu ja neljä pienempää tornia sen ympärillä ja joka oli peräisin yhdenneltätoista vuosisadalta (sellaisen näkee vielä Étampes'issa); ja Saint-Marceaun kauppala, jossa jo oli kolme kirkkoa ja luostari. Jos jätti gobeliinitehtaan neljine valkeine muureineen vasemmalle, näki edessään Saint-Jacques'in kaupungin, kauniisti koristettu kiviristi pienellä torillaan, Saint-Jacques du Haut-Pas-kirkon, joka siihen aikaan oli ihana goottilainen suippokaarikirkko, Saint-Magloiren, kauniin, neljänneltätoista vuosisadalta polveutuvan temppelin, jonka Napoleon muutti heinäladoksi, sekä Notre-Dame des Champs'n bysanttilaisine mosaiikkeineen.

Lakeudella näkyi lopuksi kartusiiniluostari, komea, Palais de Justicen ikäinen rakennus pienine puutarhoineen, ja Vauvert'in huonomaineiset rauniot, ja kun jätti luostarin vasemmalle, Saint-Germain-des-Prés'n kolme romaanista tornia. Sen takana sijaitsi Saint-Germainin kauppala, jossa oli viisitoista tai kaksikymmentä katua ja joka oli jo koko suuri kunta. Sen yhtä kolkkaa koristi Saint-Sulpicen terävä kellotorni. Aivan sen vieressä näkyi Saint-Germainin markkinapaikkaa ympäröivä nelikulmainen muuri, samalla paikalla, missä nyt on kauppatori; edelleen apotin kaakinpuu, pieni, sievä, keilanmuotoisella lyijykatonalla varustettu torni. Hieman kauempana oli tiilitehdas ja Rue du Four, joka vei kauppalan yhteiseen leipomoon, tuulimylly mäellänsä, ja spitaalisairaala, yksinäinen ja yleisesti kammoksuttu pieni rakennus. Mutta ennen kaikkea ja kauimmin kiinnitti huomiota puoleensa itse luostari. Sillä varmaa on, että tämä rakennusryhmä, jolla sekä luostarina että herraskartanona oli ylhäinen leima, tämä apotinpalatsi, josta Pariisin piispat pitivät kunniana saada yösijan, tämä ruokasali, jolle arkkitehti oli antanut tuomiokirkon muodon ja kauneuden ja samalla sen muhkean otsikkoruususton, tämä Pyhälle Neitsyelle vihitty kappeli, tämä monumentaalinen makuuhuonerakennus, nämä laajat puutarhat, tämä nostoristikko, tämä nostosilta, tämä ampuma-aukoilla varustettu ympärysmuuri, joka loi varjonsa ympäröivien niittyjen vehreyteen, nämä pihat, joilla liikkui rautapukuisia sotilaita ja kultaviittaisia kirkonmiehiä, tämä kaikki ryhmittyneenä kolmen korkean, goottilaisella absiidilla lepäävän pyörökaaritornin ympärille, muodosti muhkean taulun taivaanrannalla.

Kun Yliopistoa kylliksi tarkastettuaan viimein kääntyi oikeata rantaa, Kaupunkia kohden, muutti näky äkkiä muotoaan. Vaikka se olikin paljoka suurempi kuin Yliopisto,

ei se muodostanut yhtä ehjää kokonaisuutta. Ensi silmäyksellä näytti se jakautuvan useampaan jyrkästi toisistaan eroavaan ryhmään. Ensinnä näkyi idässä, siinä kaupunginosassa, jolla vieläkin on nimensä suosta, johon Camulogène houkutteli Caesarin, joukko palatseja, joita ulottui jokeen saakka. Neljä niistä, Jouy, Sens, Barbeau ja Logis de la Reine, oli miltei yhdessä ja kuvasteli Seineen pienillä kevyillä torneilla varustettua liuskakivikattoaan. Nämä neljä rakennusta peittivät alan Nonaindières-kadusta selestiiniläisluostariin, jonka torninhuippu kohosi siroasti niiden pääty- ja huippuviivan yläpuolelle. Ne vihertävät talorähjät, jotka näiden muhkeitten palatsien edessä kenottivat joen äyräällä, eivät estäneet katselijaa näkemästä palatsifasadin kauniita kulmauksia, niiden suuria, kivikaarisia ikkunoita, niiden veistokuvilla ylen määrin koristettuja suippokaariportaaleja, aina puhdaspiirteisten muurien jyrkkää sulkuvyötä ja kaikkia noita ihastuttavia rakennustaiteellisia pikkuseikkoja, joista saa sen vaikutelman kuin pyrkisi goottilainen taide joka hetki uusiin yhdistelmiin. Näiden palatsien takana levittäytyi joka suunnalle milloin mutkitellen, paalutettuna ja ampuma-aukoilla varustettuna kuin linnoitus, milloin suurien puiden varjostamana kuin kartusiiniluostari ihmeellisen Saint-Polin palatsin valtava rakennusryhmä, jossa Ranskan kuningas saattoi mitä loistavimmin ottaa vastaan ja pitää vieraanaan kaksikymmentäkaksi dauphinin ja Burgundin herttuan arvoista ruhtinasta palvelijoihin ja seurueineen, puhumattakaan suurista läänitysherroista ja keisarista, kun hän tuli katsomaan Pariisia, ja leijonista, joilla oli oma asuntonsa kuninkaallisessa palatsissa. Tässä pitänee huomauttaa, että ruhtinaan asuntoon siihen aikaan aina kuului vähintään yksitoista salia, juhlasalista alkaen aina rukoushuoneeseen saakka, lukuun ottamatta niitä pylväskäytäviä, kylpyhuoneita ja muita "ylimääräisiä huoneita", joilla joka kerros oli varustettu, kunkin kuninkaan vieraan erikoisia puutarhoja, keittiöitä, kellareita, palveluskunnan huoneita, yleisiä ruokasaleja, piharakennuksia, joissa oli kaksikymmentäkaksi huoneistoa kaikkia taloustoimia varten leipomosta alkaen aina juomanlaskijan virkahuoneeseen saakka, kaikenlaisia pelihuoneita, pallo-, mailapeli- ja rengaspelikenttiä, kanatarhoja, kalalammikoita, eläinnäyttelyitä, talleja ja navetoita, kirjastoja, asevarastoja ja tykkivalimoita. Sellainen oli siihen aikaan kuninkaallinen palatsi, Louvre, Hôtel Saint-Pol: kaupunki kaupungissa.

Tornista katsoen, jossa parhaillaan olemme, tarjosi Hôtel Saint-Pol, vaikka olikin puolittain äsken mainitun neljän suuren palatsin varjossa, siitä huolimatta sangen suurenmoisen näyn. Saattoi varsin selvästi havaita ne kolme kylkirakennusta, jotka Kaarle V pitkällä lasi- ja pylväskäytävillä oli yhdistänyt päärakennukseen; Hôtel du Petit Mucen ja sen hienot kattoa reunustavat pitsikaiteet; linnoitusmaisena Hôtel de l'abbé de Saint-Maurin ja sen valtavat tornit, muurinulkonemat, ampumareivät, rautavarpuset

sekä nostosillan kahden syvennyksen välissä olevan suuren roomalaisen portaan, jonka yllä oli apotin vaakunoita; Hôtel d'Étampes'in, jonka rappeutuneen vartiotornin kattokaide näytti nyhdetyltä kukonharjalta. Siellä täällä oli kolme, neljä vanhaa tammea, joiden yhdistyneet lehvät näyttivät suunnattomilta kukkakaalinpäiltä; kirkkaita vedenkalvoja, joissa joutsenet soutelivat, joukko pihvoja, joissa saattoi erottaa maalauksellisia taustoja; lyhyillä roomalaisilla pylväillä oleva leijonarakennus, jossa oli matalat suippokaaret ja rautaristikot ja josta kuului alituisia karjahduksia; keskellä Ave-Maria-tornin suomalainen huippu: vasemmalla Pariisin kaupunginvoudin palatsi, jota ympäröi neljä hienosti uurrettua pikkutornia, ja lopuksi keskellä taustaa varsinainen Hôtel Saint-Pol monine erilaisine julkisivuineen ja lisärakennuksineen, jotka olivat peräisin Kaarle V:n ajoilta, sekasukuisia kasvannaisia, joilla arkkitehtien mielikuvitus oli kahden vuosisadan kuluessa sitä kuormittanut, kappeliabsiideja, pylväskäytäväpäätyjä, lukemattomia tuuliviirejä, kaksi korkeata lähekkäin olevaa tornia, joiden keilanmuotoiset, harjakkaalla reunuksella varustetut katot muistuttivat suunnattomia suippolakkeja, joiden lierit oli käännetty ylös.

Katse kohosi yhä tämän palatsiamfiteatterin eri rivejä pitkin ja siirtyi syvän, kattojoukkoon uurretun vaon yli, joka osoitti Rue Saint-Antoine paikkaa, sekä pysähtyi vihdoin Logis d'Angoulêmeen, eri aikoina rakennettuun valtavaan rakennukseen, jossa oli osia, jotka näyttivät aivan uusilta eivätkä sopineet toisiin sen paremmin kuin punainen paikka siniseen nuttuun. Mutta koristeellisilla vesikouruilla varustettu palatsin korkea ja terävä katto lyijylaakapeitteineen, jossa loistavat, kullatut kupariupotukset kiehkuroivat lukemattomina, mielikuvituksellisina lehtikoristeina, kohosi kuitenkin hauskaasti tuon vanhan palatsin mustien raunioiden yläpuolelle, jonka suuret, vanhat, iän lyhyistämät, ylhäältä alas saakka halkeilleet tornit muistuttivat suunnattomia pullistuneita vatsoja. Sen takana kohosi Tournelles-palatsin tornimetsä. Ei mikään rakennus maailmassa, ei Chambord eikä Alhambra, voinut tarjota lumoavampaa, ilmavampaa, loistavampaa näkyä kuin tämä lukematon joukko torninhuippuja, savutorvia, tuuliviirejä, kiertoportaita, lyhtyjä, joiden lävitse päivä näytti kirkkaasti paistavan, somia pikkutorneja, *ournelles*, jotka kaikki olivat erikorkuisia, -muotoisia ja -asentoisia. Olisi luullut näkevänsä suunnattoman kivisen shakkilaudan.

Tournelles-palatsin oikealla puolella kohoaa kimppu valtavia, mustia, yhteen ahdettuja ja niin sanoakseni ympyränmuotoisella vallihautapunoksella kapaloituja torneja. Tämä linnoitus, jossa on paljon enemmän ampumareikiä kuin ikkunoita, jonka nostosillat ovat aina ylhäällä ja rautaiset nostoristikot aina alaslaskettuina, on Bastilji. Ne mustat esineet, jotka pistävät esiin katonaukoista ja jotka meistä näyttävät vesitorvilta, ovat tykkejä.

Niiden suiden edessä, tuon pelottavan rakennuksen juurella on portti Saint-Antoine — kahden torninsa kätöksessä.

Tournelles-palatsin toisella puolella levittäytyi Kaarle V:n muuriin saakka vehreinä ja kukkaisina ruutuina peltojen ja kuninkaallisten puistojen samettimatto; niiden joukossa erotti puu- ja käytäväsokkeloistaan aikoinaan kuuluisan Dédalus-puutarhan, jonka Ludvig XI antoi Coictierille. Tohtorin tähtitorni kohosi tämän puulabyrintin yli suuren yksinäisen pylvään näköisenä, päässä pieni rakennus ikään kuin pylväänpäänä. Tässä tähtitornissa harjoitettiin kauheata astrologiaa.

Siellä on nykyään Place Royale.

Kuten sanottu, täytti se palatsikortteli, jota juuri olemme koettaneet kuvata, sen kulmauksen, jonka Kaarle V:n ympäröimä muuri muodosti Seinen kanssa. Kaupungin keskustassa oli kansan asuntoja. Siihen johtivat nuo kolme Citéstä tuovaa siltaa, ja sillat luovat yksinkertaisia taloja ennen palatseja. Nuo porvarilliset talot, jotka muodostivat omalaatuisen kauniin rykelmän, olivat ahtautuneet yhteen kuin lokerot vahakakussa. Pääkaupungin kattojen laita on samoin kuin meren laineiden: niissä on jotakin suurenmoista. Ensinnäkin muodostivat mutkittavat ja risteilevät kadut tuossa kattojoukossa omituisia kuvioita; hallien ympärillä oli kuin tähti lukemattomine sateineen; Saint-Denis- ja Saint-Martin-kadut lukemattomine haaroineen olivat kuin kaksi rinnakkaista puuta, joiden oksat kiertyvät toisiinsa, kun taas Plâtrerie-, Verrerie-, Tixeranderie-kadut ym. kiemurtelivat koko tällä alalla. Tästä talonpäätyjen kivettyneestä aallokosta pisti siellä täällä esiin myös jokin kaunis rakennus. Rahanvaihtajien pohjoispäässä, jonka takana Seine näkyi vaahtoavan myllynpyörissä Mylläriensillan luona, kohosi Châtelet, joka ei enää ollut roomalainen torni, kuten Julianus Apostatan aikoina, vaan feodaalinen torni kolmanneltatoista vuosisadalta ja niin kovaa kivilajia, ettei muurinsärkijä kolmessa tunnissa saanut siitä irtautumaan edes nyrkinkokoista kiveä. Siellä näkyi edelleen Saint-Jacques-de-la-Boucherien muhkea kellotorni veistokuvain kokonaan pyöristämine kulmineen; se oli jo viidenneltatoista vuosisadalla ihmeellinen, vaikkakaan se ei vielä silloin ollut valmis. Siitä puuttui etupäässä nuo neljä vieläkin paikoillaan olevaa kummitusta katon kulmauksista, nuo sfinksejä muistuttavat kuvat, jotka kehoittavat uutta Pariisia arvaamaan vanhan arvoituksen. Kuvanveistäjä Rault asetti ne paikoilleen vasta 1526 ja sai kaksikymmentä frangia vaivoistaan. Siellä näkyi Pylvästalo, joka oli Grève-torille päin, jota jo olemmekin hiukan lukijalle kuvailleet. Saint-Gervais, sittemmin pilattu "hyvää makua" edustavalla portaalilla; edelleen Saint-Méry, jonka vanhat suippokaaret olivat vielä miltei pyörökaaria; Saint-Jean, kuuluisa komeasta torninhuipustaan; ja parikymmentä muuta loistorakennusta, jotka eivät hävenneet kätkeä ihmeitään tähän pimeitten, ahtaitten ja syvien katujen kaaokseen. Lisättäköön

tähän toreilla sijaitsevat veistetyt kivistit, joita oli vielä enemmän kuin hirsipuita; Innocents-kirkkotarha, jonka monumentaalinen ympärysmuuri näkyi yli kattojen; hallien viereinen mestauslava, jonka huippu pisti esiin kahden savutorven välistä Cosonnerie-kadun varrella; Viljahallin ympyränmuotoinen rakennusräjä; Croix-du-Trahoirin portaat, jonka risteyksessä oli aina ihmisvirta; osia Filip Augustin vanhasta ympärysmuurista, jota näkyi sieltä täältä talojen välistä, muratin peittämiä torneja, rikkoutuneita portteja, rappeutuneita ja murtuneita muurinkaistoja; rantakatu lukemattomine myymälöineen ja lihakauppoineen; Seine, jolla vilisi veneitä Port-au-Foinistä Port-l'Évêque'iin. Tässä hämärä kuva siitä, miltä Kaupungin puolisuunnikkaan muotoinen keskus näytti vuonna 1482.

Näihin kahteen, palatsien ja porvaritalojen kortteliin liittyi vielä kolmantena osana siihen näkyyn, minkä Kaupunki tarjosi, luostarien pitkä vyö, joka ympäröi miltei koko sen piiriä idästä länteen ja linnoitusvyön sisäpuolella muodosti toisen luostari- ja kappelimuurin. Niin oli heti Tournelles-palatsin puiston vieressä Saint-Antoine-kadun ja vanhan Temple-kadun välillä Sainte-Catherine laajoine pelto- ja niittymaineen, jotka ulottuivat ympärysmuuriin saakka. Vanhan ja uuden Temple-kadun välillä oli Le Temple, synkkä kimppu korkeita torneja, jotka kohosivat yksinäisinä ampuma-aukoilla reunustetun muurin ympäröimällä suurella linnanpihalla. Uuden Temple-kadun ja Saint-Martin-kadun välillä oli puutarhojensa siimeksessä Saint-Martinin luostari, muhkea, linnoitettu kirkko, jonka torneilla koristetun ympärysmuurin ja keveäin tornihuippujen hiipan voitti voimassa ja loistossa ainoastaan Saint-Germain-des-Prés. Saint-Martin- ja Saint-Denis-katujen välillä sijaitsi La Trinitén hautuunmaa. Lopuksi näkyi Saint-Denis- ja Montorgueil-katujen välillä Les Filles-Dieu'n luostari. Syrjemmällä saattoi erottaa Ihmeiden pihan kyyröttävät katot ja lyyhistyneet seinät. Se oli ainoa maallinen rengas tässä luostarien hurskaassa ketjussa.

Neljäs ryhmä lopuksi, joka selvästi erottautui oikean rannan kattojoukosta ja käsitti sen ja ympärysmuurin välisen länsikulman, oli uusi palatsisikermä, joka ympäröi Louvrea. Filip Augustin vanha Louvre, tuo suunnaton rakennus, jonka suuren tornin ympärillä oli kaksikymmentäkolme muuta tornia, lukuun ottamatta pikkutorneja, näytti kaukaa siltä, kuin se olisi asetettu Hôtel d'Alençonin ja Petit-Bourbonin goottilaisiin katonharjoihin. Tämä tornihirviö, Pariisin jättiläismäinen vartija, jonka kaksikymmentäneljä päätä olivat aina kohotettuina ja jonka suunnaton selkä loisti metalli- ja suomuspeitteisenä, päätti vaikuttavalla tavalla kaupungin länsipään.

Siis suuri joukko, *insula*, kuten roomalaiset sanoivat, porvarillisia taloja, oikealla ja vasemmalla palatsiryhmän ympäröimänä, joista toisen kruunasi Louvre, toisen Tournelles, pohjoisessa pitkän luostari- ja peltovyön rajoittamana ja sulautuen katseelle yhdeksi kokonaisuudeksi; näiden rakennusten yllä, joiden tiili- ja

liuskekivikatot muodostivat yhteen liittyessään mitä kummallisimpia kuvioita, oikeanpuoleisen rannan neljäkymmenenneljän kirkon tatuoidut, uurroksilla ja kiehkuroilla koristetut tornit; lukemattomat risteilevät kadut; toisella puolella rajana puoliympyrän muotoinen muuri, jossa oli nelikulmaisia torneja (Yliopiston puolella ne olivat pyöreitä), toisella siltojen katkoma ja aluksia vilisevä Seine: siinä Kaupunki viidennellätoista vuosisadalla.

Muurien toisella puolella oli porttien kohdalla muutamia esikaupunkeja, mutta harvemmassa ja hajanaisempina läikkinä kuin Yliopistossa. Niinpä oli Bastiljin takana parikymmentä vanhaa talorähjää Croix-Faubinin omituisten veistosten ja Saint-Antoine des Champs'in luostarin tukipylväiden ympärillä; edelleen keskellä peltoja Popincourt; sitten Courtille, pieni iloinen kylä, jossa oli paljon kapakoita; Saint-Laurent'in kauppala kirkkoineen, jonka torni kaukaa katsoen näytti sulautuvan Porte Saint-Martinin terävään torniin; Saint-Denis'n esikaupunki, jossa oli Saint-Ladren laaja haka; Porte Montmartren ulkopuolella Grange-Batelière valkeine muureineen; sen takana Montmartren liitukallio, jolla silloin oli miltei yhtä monta kirkkoa kuin tuulimyllyä, mutta jolla nykyään on vain tuulimyllyjä. Lopuksi näkyi Louvren toisella puolella olevilla niityillä Saint-Honorén esikaupunki, joka jo silloin oli varsin merkittävä, lehväin varjostama Petite-Bretagne sekä Marché-aux-Pourceaux, jonka keskellä oli kauhea uuni, johon väärän rahan tekijät heitettiin. Courtilien ja Saint-Laurent'in välillä oli silmä jo huomannut erään yksinäisen, autiolla lakeudella sijaitsevan mäen harjalla eräänlaisen rakennuksen, joka kaukaa näytti temppelinrauniolta, jossa joitakin pylväitä seisoivat murtuneilla jalustoillaan. Se ei ollut mikään Parthenon eikä olympolaisen Jupiterin temppeli: se oli Monfaucon.

Toivoen, ettei tämä rakennusluettelo, joka on kasvanut melko laajaksi huolimatta siitä, että olemme koettaneet tehdä sen niin lyhyesti kuin mahdollista, ole lukijan mielikuvituksesta kokonaan hämmentänyt vanhan Pariisin kokonaiskuvaa, koetamme muutamalla sanalla tehdä yhteenvedon kuvauksestamme. Keskessä Cité ojentuen tiilipeitteisiä siltojaan kuin suunnaton kilpikonna suomuisia jalkojaan harmaan kattopanssarinsa alta. Vasemmalla Yliopiston kiinteää, tiheää, ahtautunut, harjakas, yhtenäinen puolisuunnikas; oikealla Kaupungin valtava puoliympyrä, jossa oli paljon enemmän puutarhoja ja monumentaalisia rakennuksia. Kaikki kolme ryhmää, Cité, Yliopisto, Kaupunki, lukemattomien katujen ristiin rastiin uurtelemina. Keskellä niitä Seine, "ravitseva Seine", kuten sanoi isä du Breul, täynnä saaria, siltoja ja aluksia. Ylt'ympäri suunnaton lakeus jaettuna niityiksi ja pelloiksi, ja siellä täällä kauniita kyliä: vasemmalla Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, Gentilly pyöreine ja nelikulmaisine torneineen ym.; oikealla parikymmentä muuta Conflans'ista Ville-l'Évêque'iin. Taivaanrannalla piiri kukkuloita, jotka muodostivat ikäänkuin altaan reunan. Lopuksi

kaukana idässä Vincennes ja sen seitsemän nelikulmaista tornia; etelässä Bicêtre ja sen terävät pikkutornit; pohjoisessa Saint-Denis ja sen torninhuippu; lännessä Saint-Cloud ja sen suuri linnoitustorni. Sellainen oli se Pariisi, jonka näkivät Notre-Damen tornin huipulta ne korpit, jotka elivät vuonna 1482.

Ja kuitenkin on Voltaire tästä kaupungista sanonut, että sillä *ennen Ludvig XIV:tä oli vain neljä kaunista rakennusta*: Sorbonnen kupooli, Val-de-Grâce, uusi Louvre ja jokin neljäs, en tiedä mikä, ehkä Luxembourg. Onneksi on Voltaire yhtäkaikki luonut *Candide'n*, ja kaikkien niiden miesten joukossa, jotka ovat renkaina inhimillisen sivistyksen sarjassa, on hän se, joka omasi eniten pirullista naurua. Se osoittaa, että saattaa olla suuri nero eikä siitä huolimatta ymmärrä vierasta taidetta. Niinpä luuli Molière osoittavansa Raffaellolle ja Michelangelolle suurta kunniaa nimittämällä heitä *oman aikansa Mignardeiksi*.

Mutta palatkaamme viidennentoista vuosisadan Pariisiin.

Se ei ollut ainoastaan kaunis kaupunki, vaan myös läpeensä samanlaatuinen kaupunki, keskiajan lapsi niin hyvin rakennustaiteellisessa kuin historiallisessa suhteessa, kiveen kaiverrettu kronikka. Se oli kaupunki, jonka muodosti ainoastaan kaksi kerrosta, roomaninen ja goottilainen, sillä roomalainen kerros oli jo aikoja sitten hävinnyt, lukuun ottamatta Julianuksen kylpylää, jossa se vielä pisti esiin keskiajan paksun maakerroksen alta. Mitä kelttiläiseen kerrokseen tulee, ei siitä enää löydetty minkäänlaisia jälkiä edes syvimmissä kaivonkaivauksissa.

Viisikymmentä vuotta myöhemmin, kun renessanssi tähän niin ankaraan, mutta samalla niin vivahdusrikkaaseen yhtenäisyyteen sekoitti loistavan runsauden kuvitelmiaan ja järjestelmiään, roomalaisten pyörökaarien, kreikkalaisten pylväiden ja matalain goottilaisten suippokaarien mässäilynsä, herkän ja ihanteellisen veistotaiteensa, erikoisen taipumuksensa lehtikiehkura- ja akantuskoristeihin, Lutherin aikuisen rakennustaiteellisen pakanuutensa, oli Pariisi ehkä vielä kauniimpi, mutta ei niin sopusuhtainen silmälle ja ajatukselle. Mutta tämä loistava ajankohta ei kestänyt kauan. Renessanssi ei ollut puolueeton; se ei tyytynyt rakentamaan, se tahtoi repiä alas. Onhan totta, että se tarvitsi tilaa. Ja niinpä ei goottilainen Pariisi ollut täydellinen kuin hetken. Saint-Jacques-de-la-Boucherien rakentaminen oli tuskin lopetettu, kun alettiin repiä vanhaa Louvrea.

Siitä lähtien on tuo suuri kaupunki päivä päivältä käynyt kehnommaksi. Goottilainen Pariisi, jonka alle roomaninen Pariisi hävisi, on vuorostaan hävinnyt, mutta voiko kukaan sanoa, mikä Pariisi on noussut sen sijalle?

Meillä on Katharina de' Medicin Pariisi Tuileries'ssa [Romaaninsa viidenteen painokseen kirjoittamassaan, huhtikuun 7 päivänä 1831 päiväämässään alahuomautuksessa Victor Hugo ilmaisee paheksumisensa tämän palatsin laajentamis- ja muutossuunnitelmien johdosta, joiden hän sanoo johtavan tämän Philibert Delormen luoman hienoistisen renessanssipalatsin turmelemiseen. Romaaninsa täydelliseen painokseen lokakuun 20 päivänä 1832 kirjoittamassaan ja päiväämässään uudessa esipuheessa hän paheksuu niitä muutoksia, joita näiden suunnitelmien pohjalla oli suoritettu ja pitää niitä skandaalina. Näitä huomautuksia ei ole otettu huomioon sentähden, ettei palatsia enää ole olemassa: vallankumouksen aikana 1871 kommunardit polttivat tuon entisten kattotiilitehtaitten paikalle rakennetun kuninkaallisen palatsin. *Tuilerie* merkitsee kattotiilitehdasta. — Suomentajan huomautus.], Henrik II:n Pariisi Hôtel de Villessä, nuo kaksi rakennusta, joissa vielä on korkeamman maun leima; Henrik IV:n Pariisi Place Royalessa: tiiliotsikoita kulmakivineen ja liuskakivikattoineen, kolmivärisiä taloja; Ludvig XIII:n Pariisi Val-de-Grâcessa: matalaa ja tanakkaa rakennustaidetta, jonka holvit muistuttavat korinsankoja ja jonka pylväät ovat ikäänkuin möhömahaisia ja kupooli kyttyräselkäinen; Ludvig XIV:n Pariisi Invalides'issa: suuri, komea, kullattu, kylmä; Ludvig XV:n Pariisi Saint-Sulpicessä: kiehкуроita, nauharuusukkeita, pilvenhattaroita, lierukoita ja kierukoita, kaikki kivistä; Ludvig XVI:n Pariisi Panthéonissa: huono jäljennös Rooman San Pietrosta (rakennus on ikävästi laskenut, mikä ei suinkaan ole parantanut sen viivoja); tasavallan Pariisi École de Medicinessä: kehnoa kreikkalaista ja roomalaista tyyliä, joka muistuttaa yhtä vähän Colosseumia tai Parthenonia kuin vuoden III:n valtiomuoto Minoksen lakeja ja jota rakennustaiteessa nimitetään messidoriseksi mauksi; Napoleonin Pariisi Vendôme-torilla: ylevä, kanuunoista muodostettu pronssipylväs; restauraation Pariisi Pörssissä: hyvin valkea pylvästö kantaa sangen sileätä friisiä, kaikki nelikulmaista, maksanut kaksikymmentä miljoonaa.

Jokainen näistä luonteenomaisista rakennuksista liittyy tyylin ja ulkomuodon yhtäläisyyden puolesta moniin eri kaupunginosissa oleviin rakennuksiin, jotka tuntijan silmä helposti erottaa ja sijoittaa. Kun osaa nähdä, saattaa yksin portinkolkuttimessakin tuntea vuosisadan hengen ja hallitsijan luonteen.

Nykyisellä Pariisilla ei niin ollen ole yleistä muotoa. Se on näytekokoelma useammalta vuosisadalta, ja kauneimmat osat ovat hävinneet. Pääkaupunki kasvaa nyt ainoastaan rakennuksilla, ja millaisilla rakennuksilla! Jos se tätä vauhtia muuttuu, on se uusi joka viideskymmenes vuosi. Päivä päivältä häviääkin sen rakennustaiteen historiallinen merkitys. Monumentaaliset rakennukset käyvät siellä yhä harvemmiksi, ja tuntuu siltä

kuin näkisi niiden toisen toisensa jälkeen häviävän talojoukkojen kasvavaan virtaan. Meidän isäimme Pariisi oli kiveä, meidän poikaimme on muurilaastia.

Mitä uuden Pariisin uusiin rakennusmuistomerkkeihin tulee, olemme mieluummin niistä puhumatta. Asianlaita ei ole suinkaan niin, ettemme niitä ihailisi, kuten tulee. Herra Soufflot'n Sainte-Geneviève on varmaankin kaunein koruleivos, mikä milloinkaan on kivistä valmistettu. Kunnialegioonan palatsi on myös oivallinen sokerileipurin tuote. Viljahallin kupoli on englantilainen kilparatsastajanlakki suuressa mittakaavassa. Saint-Sulpicen tornit ovat kaksi suunnatonta klarinettia, ja onhan se yhtä hyvä muoto kuin jokin muukin; köynnöksenä virnottava sähkölennätin sen katolla on varsin sievä lisä. Saint-Rochin portaalialue voi loistossa verrata Saint-Thomas d'Aquinin portaaliiin. Siinä on myös eräässä luolassa Golgata korkokuvana ja aurinko kullatusta puusta, mikä on epäilemättä sangen ihmeellistä. Labyrintin lyhty Jardin des Plandes'issa on myös erittäin nerokas. Mitä pörssipalatsiin tulee, tuohon rakennukseen, joka on kreikkalainen pylvästönsä, roomalainen oviensa ja ikkunainsa pyörökaarien ja renessanssiin kuuluva suuren matalan holvinsa puolesta, se on epäilemättä sangen moitteeton ja puhdastyylinen rakennusmonumentti. Sitä todistaa sekin, että sillä ylhäällä katonrajassa on attika, jollaista tuskin nähtiin Ateenassa, kaunis suora viiva, jonka savutorvet siellä täällä hauskasti katkaisevat. Lisätkäämme, että jos on sääntönä, että rakennuksen tyylin tulee noudattaa sen tarkoitusta, niin että tämä tarkoitus heti ensi silmäyksellä selviää, ei voi kyllin ihmetellä rakennusta, joka voi yhtä hyvin olla kuninkaallinen palatsi, parlamenttitalo, kaupungintalo, koulu, maneesi, akatemia, makasiini, oikeusistuim, museo, kasarmi, hautakammio, temppeli, teatteri, mikä tahansa. Toistaiseksi se on pörssi. Rakennuksen tulee lisäksi sopia ilmastoon. Tämä onkin yksinomaan aiottu meidän kylmää ja sateista ilmanalaamme varten. Sen katto on miltei yhtä tasainen kuin itämailla on tapana, mistä aiheutuu, että kun talvella sataa lunta, kattoa täytyy lakaista, ja kattohan on totisesti tehty lakaisemista varten. Ja mitä merkitykseen tulee, rakennus vastaa sitä mainiosti; se on pörssi Ranskassa, niinkuin se olisi ollut temppeli Kreikassa. Totta on, että arkkitehti on nähnyt paljon vaivaa peittääkseen kellotaulun, joka olisi häirinnyt otsikon kauniita viivoja, mutta onhan meillä toki tuo pylvästö, joka kiertää koko rakennusta ja jossa suurina uskonnollisina juhlapäivinä vekseliasioitsijat ja kaupanvälittäjät voivat mahdollisesti kehittää periaatteitaan.

Nämä kaikki ovat epäilemättä sangen mahtavia muistomerkkejä. Kun lisätään tähän joukko kauniita, hauskoja ja vaihtelevia katuja, kuten Rue de Rivoli, en suinkaan epäile, ettei Pariisi ilmapallostakaan katsoen tarjoisi katseelle sitä viivojen vaihtelua, sitä yksityiskohtien rikkautta, sitä näköalojen moninaisuutta, sitä suurenmoista yksinkertaisuutta ja hämmästyttävää kauneutta, mikä on ominaista tammipelille.

Mutta miten ihmeteltävältä teistä nykyinen Pariisi näyttääkin, tahtoisin kuitenkin kehoittaa teitä loihtimaan mielikuvituksessanne ilmi viidennentoista vuosisadan Pariisiin. Katselkaa päivänvaloa tuon ihmeellisen huippu-, fiaali- ja kellotornihäkin lävitse; antakaa Seinen vyöryttää vihreätä ja keltaista vesipaljouttaan, joka välkkyy kuin käärmeen nahka, tuon suunnattoman kaupungin lävitse; antakaa sen taittua saarien kärkiä vasten, väistää siltojen holveja; antakaa tuon vanhan Pariisin goottilaisen kuvan selvästi piirtyä taivaan sineä vasten; antakaa sen ääriviivojen häilyä talvisessa usvassa, joka kietoutuu sen savutorvien ympärille; vajottakaa se pimeään yöhön ja tarkastelkaa varjojen ja valonliekkien omituista leikkiä tässä tummassa rakennuslabyrintissä; suunnatkaa sinne kuunsäde, joka saa sen häämöttämään himmeässä valaistuksessa ja loihtii tornien valtavat huiput sumusta esille; tai antakaa sen vaipua takaisin pimeään, luokaa huippujen ja päätyjen teräviin kulmiin vielä tummempi varjo ja antakaa sitten tuon mustan varjokuvan, joka on piikikkäämpi kuin haikalan leuka, kuvastua vaskenkarvaista iltataivasta vasten ja verratkaa!

Ja jos haluatte saada vanhasta kaupungista vaikutelman, jota uusi ei enää voi teille antaa, niin menkää varhain jonakin pääsiäis- tai helluntaiaamuna jollekin korkealle paikalle, mistä näette yli koko pääkaupungin, ja kuunnelkaa kirkonkellojen aamusoittoa! Katsokaa, miten taivaan merkinanto, sillä aurinko sen antaa, saa kaikki nämä lukemattomat kirkot värähtelemään yhtäaikaan. Aluksi kuuluu yksinäisiä läppäyksiä, joita kirkot vaihtavat, ikäänkuin orkesterin preludeja ennen alkusoittoa. Katsokaa sitten — sillä korvakin tuntuu eräinä hetkinä omistavan näkövoiman — katsokaa sitten, miten äkkiä samassa silmänräpäyksessä jokaisesta kellotornista kohoaa ilmoille, tahtoisin sanoa, säveleiden sopusointujen pylväs. Ensin kohoavat sävelaalot jokaisesta kellotornista erikseen puhtaina, sekoittumattomina, eristettyinä kohden kirkasta aamutaivasta. Sitten ne vähitellen paisuessaan yhtyvät, sekoittuvat, haipuvat toisiinsa sulautuen suurenmoiseksi konsertiksi. Nyt on vain yksi ainoa sävelaaltojen virta, joka lakkaamatta tulvii noista lukemattomista torneista, vyöryy eteenpäin, lainehtii, hyppii, paisuu yli kaupungin ja kaukana taivaanrannalla avartaa värähdystensä huumaavaa piiriä. Mutta tämä sopusoinnun meri ei silti ole mikään kaaos. Niin kuohuva ja syvä kuin se onkin, ei se ole kadottanut kuulauttaan. Saatatte erottaa jokaisen sävelryhmän, seurata pienen ja suuren kellon milloin korkeaa, milloin matalaa vuoropuhelua; näette oktaavien hyppäävän tornista toiseen; näette niiden keveinä, siivitettyinä ja helähtelevinä soinnahtavan hopeakellosta, särähtelevinä ja ontuvina putoavan puukellosta; te ihaillette kesken kaiken sitä rikasta sävelasteikkoa, joka Saint-Eustachen seitsemästä kellosta alati nousee ja laskee; ja kesken niitä näette muutamain kirkkaitten ja nopeitten sävelien piirtävän kolme, neljä viivaa ristiin rastiin ja sitten katoavan kuin salamain. Tuolta kuuluu Saint-Martinin korkea ja

särähtelevä laulu; tuolta Bastiljin onnettomuutta ennustava, äreä ääni; tuolta vastaiselta puolelta Louvren suuren tornin syvä basso. Palatsin kuninkaallinen kello kylvää lakkaamatta ympärilleen loistavia liverryksiä, joiden joukkoon Notre-Damen hälykellon kumeat lyönnit putoavat kuin säkenöivät moukariniskut alasimelle. Silloin tällöin näette parven kaikenlaisia mahdollisia sävelmuotoja tulvivan Saint-Germain-des-Prés'n kolmesta kelloparista. Ja aika ajoin vaimenee tämä ylevä jylinä tehden tilaa Ave-Maria-luostarin pikalaukauksille, jotka sinkoutuvat ilmaan ja sähähtävät rikki tähtisateeksi. Syvältä tämän kellokonsertin pohjalta erotatte epäselvästi kirkoista kaikuvan laulun, joka tunkeutuu niiden holvien ja seinäin värähtelevien hiukkasten lävitse. — Se on ooppera, jota kannattaa kuunnella. Tavallisesti on melu, joka päivisin kuuluu Pariisista, puhuva kaupunki, ja öisin hengittävä Pariisi; tässä on laulava kaupunki. Kuunnelkaa sen tähden tätä kellojen _tutti_a, levittäkää sen kaiken ylle puolen miljoonan asukkaan melu, virran ikuinen valitus, tuulen ainainen humina, neljän metsän kvartettilaulu, joka suunnattomista uruista kohoaa taivaanrannan kukkuloilta, hillitkää ikään kuin hämyyn kaikki, mikä tässä säveljoukossa on liian karkeata tai terävää, ja sanokaa sitten, tunnetteko maailmassa mitään rikkaampaa, iloisempaa, loistavampaa ja häikäisevämpää kuin tämä kellojen pauhu, kuin tämä musiikin sulatusuuni, kuin nämä kymmentuhatta pronssiääntä, jotka yhtäaikaan kaikuvat kolmensadan jalan korkuisista kivitorneista, kuin tämä kaupunkiorkesteri, kuin tämä sinfonia, jossa soi myrskyn pauhu.

NELJÄS KIRJA

I. Jumaliset sielut

Eräänä kauniina Quasimodo-sunnuntain [ensimmäinen sunnuntai pääsiäisen jälkeen. — Suom. huomautus] aamuna kuusitoista vuotta ennen tämän kertomuksen alkua löydettiin messun jälkeen pieni elävä olento Notre-Damen pääoven eteisen vasemmalle puolelle kiinnitetyltä puulavitsalta, vastapäätä pyhän Kristoforoksen suurta kuvaa, jota ritari, herra Antoine des Essartsin kivinen veistokuva katseli polvillaan vuodesta 1413 lähtien, kun näet oli muistettu, että tämä uskovainen oli joutunut saman kohtalon uhriksi kuin pyhimyskin. Tälle puulavitsalle oli tapana asettaa löytölapsia vetoamaan yleisön armeliaisuuteen. Ken tahtoi, sai ottaa ne. Vuoteen edessä oli vaskiastia almuja varten.

Se pikku olento, joka Quasimodon aamuna Herran vuonna 1467 lepäsi tällä lavitsalla, näytti herättävän erittäin suurta, uteliaisuutta siinä lukuisassa joukossa, joka oli kerääntynyt sen ympärille. Ryhmän muodosti suureksi osaksi kauniimpi sukupuoli. Siinä oli miltei yksinomaan vanhoja naisia.

Lähinnä lavaa ja syvään kumartuneena sen yli nähtiin neljä naista, jotka harmaista viitoistaan päättäen olivat jonkin hurskaan laitoksen sisaria. Enpä tiedä, miksi ei historia saisi jälkimaailmalle säilyttää näiden neljän järkevän ja kunnioitettavan naisen nimeä. Ne olivat Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchère la Violette, kaikki leskiä, kaikki Étienne-Haudry-kappelin sisaria, jotka olivat johtajattarensa luvalla ja Pierre d'Aillyn säädöksiä noudattaen jättäneet talonsa kuunnellakseen messua Notre-Damessa.

Vaikka nämä kunnan sisaret tällä hetkellä muuten noudattivatkin Pierre d'Aillyn määräyksiä, rikkoivat he arveluttavassa määrässä Michel de Brachen ja Pisan kardinaalin säädöksiä vastaan, jotka niin epäinhimillisesti olivat vaatineet heiltä vaitiololupauksen.

— Mikä tuo on, sisar? sanoi Agnès Gauchèrelle, katsellen tarkasti tuota näytteille asetettua pientä olentoa, joka vääntelehti ja valitteli puuvuoteellaan niin monien katseiden säikähdyttämänä.

— Mitä seuraakaan, sanoi Jehanne, — jos nyt alkaa tulla tuollaisia lapsia?

— En ymmärrä lapsista mitään, vastasi Agnès, — mutta onhan synti katsoakin tuollaista.

— Ei se ole mikään lapsi, Agnès.

— Se on epäonnistunut apina, huomautti Gauchère.

— Se on ihme, virkkoi Henriette la Gaultière.

— Silloin, huomautti Agnès, — se on jo kolmas Laetare-sunnuntain jälkeen. Sillä eihän ole vielä kahdeksaakaan päivää siitä, kun meillä sattui ihme pyhiinvaeltajan pilkkaajalle, jota Aubervilliers'n Pyhä Neitsyt rankaisi, ja se oli toinen ihme tässä kuussa.

— Sehän on oikea epäsiikiö, tämä niin sanottu löytölapsi, virkkoi Jehanne.

— Se ulvoo niin, että tekisi lukkarinkin kuuroksi, jatkoi Gauchère.

— Ole hiljaa, pentu!

— Että hänen korkea-arvoisuutensa Reimsissä on voinut lähettää tuollaisen kummituksen hänen korkea-arvoisuudelleen Pariisiin! lisäsi la Gaultière ristien kätensä.

— Minä luulen, sanoi Agnès la Herme, — että se on eläin, juutalaisen emäsian sikiö; siis jokin, joka ei ole kristitty ja joka pitäisi heittää virtaan tai tuleen.

— Toivonpa, ettei sitä kukaan ottaisi, sanoi Gaultière.

— Hyvä Jumala! huudahti Agnès, — mitähän sanoisivat imettäjä raukat löytölastentarhassa tuolla kadun päässä rannalla piispan palatsin vieressä, jos heille kannettaisiin tuollainen epäsikiö imetettäväksi! Minä antaisin mieluummin rintaa vampyyrille.

— Oletpa sinäkin, Agnès parka! virkkoi Jehanne. Etkö näe, että tuo pieni epäsikiö on ainakin neljän vuoden vanha, ja että se imisi mieluummin paistin varrasta kuin sinun rintojasi?

Todellakaan ei "tuo pieni epäsikiö" (meidänhän on vaikea antaa sille muuta nimeä) ollut vastasyntynyt. Se oli pieni, hyvin kulmikas ja levoton olio, joka oli pistetty pussiin, johon oli ommeltu herra Guillaume Chartier'n, Pariisin silloisen piispan, nimikirjaimet, ja pussista pisti esiin pää. Tämä pää oli kauhean muodoton. Siinä näkyi vain punainen hiusmetsä, yksi silmä, suu ja hampaat. Silmä itki, suu kirkui, ja hampaat näyttivät haluavan purra. Olio sätkytteli pussissa lavitsan ympärillä parveilevan katsojajoukon suureksi ihmeeksi.

Armon rouva Aloïse de Gondelaurier, rikas aatelisnainen, joka talutti kädestä kaunista, noin kuusivuotiaista tyttöä ja jolla hiuksissa oli kultasarvi, josta riippui pitkä harso, pysähtyi hetkeksi katsomaan tuota onnetonta olentoa, samalla kun hänen ihastuttava pieni tyttärensä Fleur-de-Lys de Gondelaurier, joka oli puettu silkkiin ja samettiin, sievällä sormellaan tavaili kirjoitusta, joka oli puulavitsassa: LÖYTÖLAPSIA.

— Sangen merkillistä, sanoi tuo ylhäinen nainen kääntyen pois kammoksuen, — luulin että tähän asetettaisiin vain lapsia.

Hän läksi pois heittäen mennessään hopearahan kilahtaen kuppiin kuparirahojen joukkoon, mikä hämmästytti köyhiä Étienne-Haudry-kappelin sisaria.

Hetkistä myöhemmin astui ohi kuninkaallinen notaarinapulainen, vakava ja oppinut mestari Robert Mistricolle suunnaton messukirja toisessa ja vaimonsa, rouva Guillemette la Mairesse, toisessa kainalossa, joten hänellä oli mukanaan molemmat regulaattorinsa, hengellinen ja ajallinen.

— Löytölapsi! sanoi hän katsottuaan tarkemmin myytyä; — varmaankin Flegeton-joen rannalta löydetty.

— Siltä ei näy kuin yksi silmä, toisen päällä on käsnä, virkkoi hänen vaimonsa Guillemette.

— Se ei ole mikään käsnä, se on muna, jossa on toinen samanlainen pahahenki, jolla vuorostaan on pieni muna, joka taas sisältää pirun, ja niin edespäin.

— Miten sen tiedät? kysyi Guillemette la Mairesse.

— Tiedän sen aivan varmasti, vastasi notaarinapulainen.

— Herra apunotaari, kysyi Gauchère, — mitä te ennustatte tästä kunnottomasta löytölapsesta?

— Suurimpia onnettomuuksia, vastasi Mistricolle.

— Herra Jumala! virkkoi eräs vanha vaimo väen joukosta, — ja viime vuonna oli rutto ja nyt sanotaan, että englantilainen sotajoukko aikoo nousta maihin Harefleussa.

— Nyt ei kai kuningatar tulekaan Pariisiin syyskuussa, lisäsi joku.

— Kauppa käy jo niin huonosti!

— Minun mielestäni, huudahti Jehanne de la Tarme, — olisi parempi meille pariisilaisille, jos tämä pieni noidanpenikka pantaisiin roviolle eikä lavitsalle.

— Pienelle, sievälle, räiskyvälle roviolle! lisäsi eukko.

— Se olisi viisainta, sanoi Mistricolle.

Muuan nuori pappi oli kuunnellut sisarien keskustelua ja notaarin mieltelmiä. Hänen kasvonsa olivat ankarapiirteiset, otsa oli korkea ja katse läpituokeva. Sanaakaan sanomatta hän työnsi joukon tieltään syrjään, tarkasti "pienää noidanpenikkaa" ja ojensi kätensä sen yli. Oli jo aikakin. Sillä nuo hurskaat sielut tunsivat jo veden herahavan kielelleen ajatellessaan tuota "pienää, sievää, räiskyvää roviota".

— Minä otan tämän lapsen, sanoi pappi.

Hän otti sen viittansa suojaan ja kantoi pois. Joukko katseli häntä hämmästyneenä. Hetkistä myöhemmin hän oli kadonnut Punaisen portin taakse, joka silloin johti kirkosta luostariin.

Kun ensi hämmästyminen oli hälvennyt, kuiskasi Jehanne de la Tarme la Gaultièren korvaan:

— Enkö ole aina sanonut, että tuo nuori pappi, herra Claude Frollo, on noita.

II. Claude Frollo

Claude Frollo ei ollutkaan tavallinen ihminen.

Hän kuului keskisäädyn perheisiin, joita viime vuosisadan tökeröllä kielellä nimitettiin milloin ylemmäksi porvaristoksi milloin alemmaksi aateliksi. Hänen perheensä oli Paclet-veljeksiltä perinyt Tirechappen läänityksen, joka kuului Pariisin piispan hallintopiiriin ja jonka kaksikymmentäyksi taloa olivat kolmannellatoista vuosisadalla olleet monen oikeusjutun aiheena. Tämän läänityksen omistajana oli Claude Frollo yksi niistä sadastaneljästäkymmenestä ylhäisestä tilanomistajasta, jotka olivat osallisia Pariisin ja sen esikaupunkien veroista, ja Saint-Martin des Champs'n luetteloissa saattoi sen vuoksi pitkät ajat nähdä hänen nimensä mestari François Le Rez'ille kuuluvan Hotel de Tancarvillen ja Collège de Tours'in välissä.

Claude Frollon olivat hänen vanhempansa jo lapsena määränneet hengelliseen säätyyn. Häntä oli opetettu lukemaan latinaa, painamaan katseensa maahan ja puhumaan hiljaa. Jo pienenä poikasena oli isä sulkenut hänet Collège de Torchihin Yliopistossa. Siellä oli hän kasvanut messukirjan ja sanakirjan ääressä.

Hän oli muuten alakuloinen ja vakava nuorukainen ja lueskeli innokkaasti ja oppi nopeasti. Hän ei pitänyt suurta melua leikeissä, otti sangen vähän osaa Fouarre-kadun juominkeihin, ei tiennyt mitä merkitsi *dare alapas et capillos laniare* [antaa korvatillikoita ja olla tukkanuottasilla], eikä ollut ottanut osaa tuohon vuoden 1463 mellakkaan, josta kirjoitettiin vakavasti aikakirjoihin: "Kuudes kapina Yliopistossa". Hän ei koskaan tehnyt pilkkaa Rue de Montagun köyhistä ylioppilaista heidän viittojensa, *cappettes*, vuoksi, joista he olivat saaneet nimensä, tai Collège de Dormans'in stipendiaateista heidän kaljujen tonsuuriensa ja kolmikaistaisten takkiensa vuoksi, joissa oli vihreää, sinistä ja sinipunaista, *azzurini coloris et brunis*, kuten sanotaan kardinaali des Quatre-Couronnes'in tiedonannoissa.

Sitä ahkerammin hän kävi luennoilla Jean-de-Beauvais-kadun varrella. Ensimmäinen ylioppilas, jonka apotti Saint-Pierre de Val näki kateederinsa edessä aloittaessaan Sait-Vendregesilen luentosalissa luentoansa kanonisesta oikeudesta, oli Claude Frollo, joka pylvääseen nojaten, sarvesta valmistetut kirjoitusneuvot mukanaan pureskeli kynänpäätä tai kirjoitti kulunutta polveaan vasten ja talvisin puhalteli käsiinsä. Ensimmäinen kuulija, jonka herra Miles d'Isliers, hallinto-oikeuden tohtori, näki joka maanantaiaamuna hengästyneenä saapuvan École du Chef-Saint-Denis'hin juuri kun ovia avattiin, oli Claude Frollo. Tuo kuusitoistavuotias ylioppilas olisikin voinut haastaa kirkkoisän väittelyyn mystillisessä teologiassa, kirkolliskokousten isän kanonisessa oikeudessa ja jonkun Sorbonnen tohtorin skolastisessa teologiassa.

Teologiasta suoriuduttuaan hän oli käynyt käsiksi asetuksiin. *Magister sententiarumista* hän oli syventynyt Kaarle Suuren kapitulaareihin. Ja tiedonjanossaan

hän oli ahminut yhteen menoon asetuskokoelman toisensa jälkeen, Hispalen piispan Théodoren, Wormsin piispan Bouchard'in, Chartres'in piispan Yves'in; sitten Gratianuksen asetukset, jotka seurasivat Kaarle Suuren kapitulaareja; edelleen Gregorius IX:n kokoelman ja Honorius III:n kirjeen *Super specula*. Hän perehtyi perinpohjin tuohon suureen ja myrskyiseen taistelun ja synnytystuskan aikakauteen, jolloin porvarillinen ja kanoninen oikeus taisteli keskenään keskiajan kaaoksessa, tuohon aikakauteen, jonka piispa Théodore aloittaa v. 618 ja paavi Gregorius päättää v. 1227.

Asetuskokoelmat sulatettuaan hän heittäytyi lääketieteen ja vapaitten tieteitten kimppuun. Hän tutki kasvitiedettä ja lääkkeiden valmistustaitoa. Hän oppi parantamaan kuumeita ja ulkonaisia vammoja, haavoja ja paiseita. Jacques d'Espars olisi tunnustanut hänet fysiologiksi, Richard Hellain kirurgiksi. Hän suoritti kaikki tutkinnot, lisensiaatin, maisterin ja tohtorin. Hän tutki kieliä, latinaa, kreikkaa, hepreaa — kolminainen pyhäkkö, jota ei vielä silloin paljoakaan tunnettu. Se oli oikeata tiedon hankkimisen ja keräämisen kuumetta. Kahdeksantoista vuotiaana hän oli läpäissyt kaikki neljä tiedekuntaa. Tuosta nuorukaisesta näytti elämällä olevan vain yksi ainoa päämäärä: tietäminen.

Suunnilleen näihin aikoihin puhkesi ankaran kuumuuden vaikutuksesta kesällä v. 1466 kauhea rutto, joka Pariisin kreivikunnasta surmasi yli neljäkymmentätuhatta ihmistä; niiden joukossa oli, sanoo Jean de Troyes, "mestari Arnoul, kuninkaan astrologi, joka oli erittäin hyvä, viisas ja hauska mies". Yliopistossa levisi eräänä päivänä huhu, että tuo kulkutauti raivosi erikoisesti Tirechappe-kadulla. Siellä asuivat Claude Frollon vanhemmat läänityksensä keskellä. Nuori ylioppilas riensi levottomana kotiinsa. Kun hän saapui sinne, olivat hänen isänsä ja äitinsä kuolleet. Aivan pieni, kapaloissa oleva veli makasi kehdossa avuttomana kirkuen. Se oli ainoa eloon jäänyt olento hänen perheestään. Nuorukainen otti lapsen käsivarrelleen ja läksi mietteisiin vaipuneena pois. Siihen saakka hän oli elänyt yksinomaan tieteissä, nyt hän alkoi elää elämässä.

Tämä kohtalonisku sai aikaan käänteen Clauden elämässä. Orpona, sukunsa vanhimpana ja perheensä päämiehenä yhdeksäntoista vuoden iässä tunsi hän itsensä tylysti herätetyksi koulun unelmista tämän maailman todellisuuteen. Hänessä heräsi ensin sääli, sitten kuvaamaton hellyys nuorempaa veljeä kohtaan, aivan outo ja inhimillinen tunne hänelle, joka ei ollut vielä rakastanut muuta kuin kirjojaan.

Tämä tunne kehittyi hänessä aivan erikoisen voimakkaaksi. Niin koskemattomalle sielulle kuin hänen se oli ensimmäisen rakkauden kaltaista. Lapsuudesta asti erotettuna vanhemmistaan, joita hän tuskin tunsi, suljettuna ja ikäänkuin muurattuna

kirjojensa ääreen ja ennen kaikkea tiedon- ja opinhaluisena ja näihin saakka yksinomaan antautuneena tyydyttämään tiedonjanoaan, joka käsitti koko tietämisen alan, ja mielikuvitustaan, joka sai ravintoa vanhojen runoilijain teoksista, ei tuolla nuorukaisraukalla ollut vielä ollut aikaa ottaa selkoa, että hänellä oli sydänkin. Tuo pieni veli, joka niin odottamatta putosi pilvistä hänen käsivarsilleen, teki hänestä uuden ihmisen. Hän huomasi, että maailmassa on muitakin seikkoja kuin Sorbonnen metafyyssilliset mietiskelyt ja Homeroksen säkeet, että ihminen tarvitsi mielenliikutuksia, että elämä ilman hellyyttä ja rakkautta on vain kuollut, natiseva, kuluttava koneisto; mutta hän kuvitteli, sillä hän oli vielä siinä iässä, jolloin toinen kuvitelma häviää vain tehdäkseen tilaa toiselle, että veri- ja perhesiteet ovat ainoat välttämättömät, ja että rakkaus pieneen veljeen riittää täyttämään koko elämän.

Hän antautui sen vuoksi rakkaudelle pikku Jehania kohtaan koko sen intohimon voimalla, joka piili hänen jo syvässä, hehkuvassa ja keskittyneessä luonteessaan. Tuo pieni, hento olento rusottavine poskineen ja vaaleine, kiharaisine hiuksineen, jolla ei ollut muuta turvaa kuin toinen orpo, liikutti häntä sielun sisimpään saakka; ja vakavana ajattelijana mietiskeli hän Jehanin kohtaloa syvää sääliä tuntien. Hän piti hänestä huolta kuin jostakin hänelle uskotusta hyvin helposti särkyvästä. Hän oli lapselle enemmän kuin veli, hän oli äiti.

Pikku Jehan oli kadottanut äitinsä, kun hän vielä sai rintaa. Claude hankki hänelle samalla imettäjän ja kasvatusäidin. Paitsi Tirechappen lääniä oli hän isältään perinyt myös Moulinin läänin, joka kuului Gentillyn linnan hallintopiiriin. Siellä oli mylly kukkulalla lähellä Winchestren (Bicêtren) linnaa. Myllärin vaimo imetti parhaillaan sievää lasta; se ei ollut kaukana Yliopistosta. Claude vei itse hänelle pienen Jehaninsa.

Nyt hän otti elämän paljon vakavammalta kannalta, kun hän tunsu itsensä vastuunalaiseksi. Pikku veljen ajattelemisen ei ollut hänelle ainoastaan ajanvietettä lukujen lomassa, vaan siitä tuli niiden päämäärä. Hän päätti kokonaan antautua tulevaisuudelle, josta hän oli vastuussa Jumalalle, eikä tahtonut koskaan omistaa muuta vaimoa, muita lapsia kuin veljensä onnen ja menestyksen. Hän kiinnitti entistä enemmän huomiota papilliseen kutsumukseensa. Hänen ansionsa, hänen oppineisuutensa, hänen asemansa Pariisin piispan välittömänä vasallina avasi hänelle kirkon portit selkoselälleen. Kahdenkymmenen ikäisenä hänet vihittiin papiksi pyhän istuimen erikoisella suostumuksella, ja hän toimitti virkaa Notre-Damen nuorimpana kappalaisena sillä alttarilla, jota sen myöhäisen hetken vuoksi, jona sen ääressä messu toimitettiin, nimitettiin *altare pigrorumiksi*.

Entistä enemmän syventyneenä rakkaisiin kirjoihinsa, jotka hän jätti ainoastaan mennäkseen hetkeksi myllylle, oli hän oppineisuutensa ja ankarain elintapainsa vuoksi, mikä oli harvinainen yhdistys hänen aikanaan, pian saavuttanut virkatoveriensa kunnioituksen ja ihailun. Luostarista oli hänen harvinaisen oppinsa maine tunkeutunut kansankin keskuuteen saaden kuitenkin pienen noituuden sivumaun, mikä lisä siihen aikaan ei suinkaan ollut harvinaista.

Suoritettuaan Quasimodo-sunnuntaina messunsa "laiskojen alttarilla", joka oli oikeanpuoleisen, kuoriin johtavan oven vieressä lähellä Pyhän Neitsyen kuvaa, aikoi hän juuri lähteä kirkosta, kun väkijoukko, joka oli kerääntynyt löytölasten lavitsan ympärille, ja vanhojen vaimojen äänekäs keskustelu kiinnittivät hänen huomiotaan.

Hän oli silloin mennyt lähemmäksi ja tarkastanut tuota pientä onnetonta olentoa, joka herätti sellaista inhoa ja oli niin suuressa vaarassa. Tuon kurjan, muodottoman ja hylätyn olennon näkeminen ja ajatus, joka äkkiä iski hänen päähänsä, että jos hän kuolisi, hänen pieni rakas Jehaninsa heitettäisiin armotta tuolle puulavitsalle, koski hänen sydämeensä ja herätti vastustamatonta sääliä, ja hän otti lapsen mukaansa.

Kun hän otti sen pussista esille, huomasi hän sen todellakin muodottomaksi. Tuolla pikku piltillä oli suuri käsnä vasemman silmän päällä, pää oli hartiaien välissä, selkä kyttyrässä, rintalasta ulospistävä, sääret väärät; mutta se tuntui varsin eloisalta, ja vaikka olikin mahdotonta ymmärtää sen soperrusta, todisti sen kirkuna terveyttä ja voimaa. Clauden myötätuntoa lisäsi sen rumuus, ja hän päätti kasvattaa rakkaudesta veljeensä tämän lapsen siltä varalta, että mitä virheitä pikku Jehan tulevaisuudessa tulisikin tekemään, hänen hyväkseen luettaisiin tämä hänen tähtensä suoritettu hyvätyö. Se oli jonkinlainen hyvien töiden säästöönpano hänen pienen veljensä laskuun, pieni hyvien töiden aarre, jonka hän tahtoi kerätä hänelle siltä varalta, että tuo pikku vekkuli jonakin päivänä oli sellaisen rahan tarpeessa, ainoan, joka kelpaa paratiisiin tulliportilla.

Hän kasto ottopoikansa ja nimitti hänet Quasimodoksi, joko päivän muistoksi, jona hän otti hänet, tai siksi, että hän tällä nimellä tahtoi osoittaa, miten epätäydellinen, tuskin puolivalmis tuo pieni olentoraukka oli. Yksisilmäisenä, kyttyräselkäisenä, lehmäkoipisena oli Quasimodo todellakin aivan omalaatuinen.

III. "Immanis pecoris custos, immanior ipse." [Kauhea on karjan paimen, kauheampi karja itse.]

Kertomuksemme alussa v. 1482 oli Quasimodo jo aikamies. Hän oli jo useita vuosia ollut Notre-Damen kellonsoittajana. Hän oli saanut toimen kasvatusisänsä Claude Frollon välityksellä, joka oli tullut Josas'n arkkidiakoniksi [korkea papillinen arvo

tuomiokapitulissa: piispan apulainen ja erinäisissä toimissa hänen sijaisensa] lääninherransa Louis de Beaumont'in avulla, joka Guillaume Chartier'n kuoltua v. 1472 oli tullut Pariisiin piispaksi suosijansa Oliver le Daimin avulla, joka oli Ludvig XI:n hoviparturi, kuninkaan Jumalan armosta.

Quasimodo oli siis Notre-Damen kellonsoittaja.

Vuosien kuluessa oli soittajan ja kirkon välille kehittynyt läheinen suhde. Läksi maailmasta eristettynä kaksinkertaisen onnettomuutensa, tuntemattoman sukuperänsä ja muodottoman ruumiinrakenteensa vuoksi, ja lapsuudesta saakka suljettuna tähän kaksinkertaiseen, elinkautiseen piiriin ei tuo epämuodostunut raukka ollut tottunut näkemään maailmasta mitään niiden muurien ulkopuolella, jotka olivat ottaneet hänet suojaansa. Notre-Dame oli ollut hänelle, sitä mukaa kuin hän kasvoi ja kehittyi, muna, pesä, talo, koti, isänmaa, koko maailma.

Varmaa on, että tämän olennon ja tämän rakennuksen välillä vallitsi jonkinlainen salaperäinen sopusointu ja sukulaisuus. Kun hän pienenä käppyränä hypellen kuin sammakko laahusteli noiden synkkien holvien alla, hän muistutti ihmiskasvoineen ja eläinvartaloineen jotakin matelijaa, joka asusti näillä kosteilla kivipaasilla, roomanisten pylväitten luomien kummallisten kuvioitten varjossa.

Ja kun hän myöhemmin koneellisesti tarttui kellonköyteen ja pani kellon heilumaan, näytti hän kasvatusisästään Claudesta lapselta, jonka kielenkantimet irroittuvat ja joka alkaa puhua.

Oleskellen siten alati, yöt päivät, tuomiokirkossa, tuskin milloinkaan sieltä poistuen, aina sen salaperäisen vaikutuksen alaisena hän oli vähitellen muodostunut sen kaltaiseksi, niin sanoakseni kasvanut siihen kiinni, tullut sen osaksi. Hänen ulkonevat kulmansa ja ääriviivansa — jos niin voimme sanoa — vastasivat kirkon kulmia ja nurkkia, eikä hän tuntunut olevan ainoastaan sen asukas, vaan myös sen luonnollinen sisältö. Olisi voinut sanoa, että hän oli saanut sen muodon niinkuin näkinkenkä kotelonsa muodon. Se oli hänen asuntonsa, hänen kotinsa, hänen suojuksensa. Tuon vanhan kirkon ja hänen välillään vallitsi niin syvä vaistomainen myötätunto, niin suuri magneettinen aineellinen sukulaisuus, että hän oli kasvanut siihen kiinni kuin kilpikonna kuoreensa. Tuo rosoinen tuomiokirkko oli hänen kilpikonnankuorensa.

On tarpeetonta huomauttaa lukijalle, ettei hänen pidä käsittää sananmukaisesti näitä kuvia, joita meidän on pakko käyttää, osoittaaksemme tuota omituista, symmetristä, välitöntä miltei täydellistä yhtäläisyyttä ihmisen ja rakennuksen välillä. Tarpeetonta on myös sanoa, miten perusteellisesti hän tuon pitkän yhdessäolon aikana oli tutustunut tuomiokirkkoon. Hän tunsu sen kuin kymmenen sormeaan. Ei ollut ylhäällä eikä

alhaalla sitä paikkaa, jossa hän ei olisi käynyt. Hän oli monasti kiipeillyt ylös sen otsikkaa pitkin ainoina apuneuvoinaan käsivartensa ja ulkonevat veistokuvat. Tornit, joiden pystysuoria ulkoseiniä hänen usein nähtiin sisiliskon lailla kiipeilevän, nuo jättimäiset kaksoissisaret, mm korkeat, niin uhkaavat, niin pelottavat eivät huimanneet eivätkä kauhistaneet häntä lainkaan. Kun näki ne niin sävyisinä hänen käsissään, niin helppoina kiivetä, olisi ollut taipuvainen uskomaan, että hän oli kesyttänyt ne. Kiipeämällä hyppimällä ja riippumalla tuon suunnattoman tuomiokirkon syvyyksien yllä oli hänestä niin sanoakseni tullut apina ja vuorikauris tai kalabrialainen poikanen, joka ui ennen kuin osaa kävellä ja joka jo pienenä ressunalla leikkii meren kanssa.

Muuten ei ainoastaan hänen ruumiinsa näyttänyt muodostuneen tuomiokirkon mukaiseksi, vaan myös hänen sielunsa Missä tilassa tämä sielu oli? Mihin poimuihin se oli taipunut minkä muodon se oli saanut tuon kurtistuneen kuoren alla, tuossa yksinäisessä elämässä, sitä on vaikea määritellä. Quasimodo oli syntynyt silmäpuolena, kyttyräselkäisenä ja ontuvana. Vain suurella vaivalla ja tavattomalla kärsivällisyydellä oli Claude Frollon onnistunut opettaa hänet puhumaan. Mutta tuota löytölapsiraukkaa oli kohdannut vielä eräs onnettomuus. Hän oli Notre-Damen kellonsoittajana neljätoistavuotiaasta asti ja hänen korviensa rumpukalvot olivat puhjenneet kellojen pauhusta joten hän nyt oli kuuro. Ainoa ovi, jonka luonto oli jättänyt auki hänen ja maailman välille, oli äkkiä iäksi sulkeutunut.

Sen keralla oli myös sammunut se ainoa ilon- ja valonsäde joka vielä oli päässyt tunkeutumaan Quasimodon sieluun Tämän sielun peitti nyt pimeä yö. Tuon onnettoman olennon synkkämielisyys tuli nyt yhtä täydelliseksi ja parantumattomaksi kuin hänen muodottomuutensakin. Hänen kuuroutensa teki hänet tavallaan mykäksikin. Sillä välttääkseen pilkkaa oli hän siitä hetkestä lähtien, jolloin hän huomasi olevansa kuuro, lujasti päättänyt olla vaiti, eikä hän juuri milloinkaan puhunutkaan, paitsi ollessaan yksin. Hän satoi vapaaehtoisesti kielen, jonka irtaannuttamiseen Claude Frollo oli uhrannut niin paljon vaivaa. Tästä johtui, että milloin hänen oli pakko puhua, hänen kielensä oli kankea ja taipumaton ja kääntyi kuin ovi ruosteisilla saranoilla.

Jos nyt tämän paksun ja kovan kuoren läpi koettaisimme tunkeutua Quasimodon sieluun, jos voisimme tutkia, mitä oli tämän epäonnistuneen elimistön syvyyksissä, jos olisi mahdollista soihdulla valaista näiden läpinäkymättömien elinten taakse, tutkia tämän valoa läpäisemättömän olennon sisäisiä pimennöitä, valaista sen hämäreitä kätköjä ja eksyttäviä käytäviä ja yhtäkkiä suunnata voimakas valonsäde tämän luolan pohjalle kahlittuun sieluun, näkisimme epäilemättä tuon onnettoman jossakin säälittävässä, ty pistyneessä ja koukistuneessa asennossa, noiden Venetsian

lyijykammioitten vankien kaltaisena, jotka kokoon kyyristyneinä saivat harmaantua liian lyhyissä ja matalissa kiviluolissa.

Varmaa on, että sielu epätäydellisessä ruumiissa näivetty. Quasimodo aavisti vain hämärästi, että hänessä sokeasti liikkui hänen kuvansa mukaiseksi muodostunut sielu. Vaikutelmat esineistä taittuivat voimakkaasti, ennen kuin ne ehtivät hänen aivoihinsa. Nämä aivot olivat omituinen keskus: ne ajatukset, jotka kulkivat niiden lävitse, olivat ulos ehtiessään vääristyneitä. Siitä johtui luonnollisesti, että ajattelukin, jonka pohjana oli tuo taittuminen, osoittautui tavallisuudesta poikkeavaksi.

Siitä johtui tuhansia näköhäiriöitä, tuhansia arvostelun erehdyksiä, tuhansia syrjäiteitä, joilla hänen milloin höperö, milloin tylsä ajatuksensa harhaili.

Ensimmäisenä seurauksena tästä onnettomasta tilasta oli se, että katse, jolla hän tarkkasi ulkoisia esineitä tai tapahtumia, synkkeni. Hän ei saanut niistä juuri minkäänlaista välitöntä vaikutelmaa. Ulkoinen maailma tuntui hänestä paljon kaukaisemmalta kuin meistä.

Toisena seurauksena hänen onnettomuudestaan oli se, että se teki hänet ilkeäksi.

Hän oli oikeastaan ilkeä siksi, että hän oli ihmisarka, ja hän oli ihmisarka siksi, että hän oli ruma. Hänen luonnossaan niinkuin meidänkin oli logiikkansa.

Toisena syynä hänen ilkeyteensä oli hänen suunnaton ruumiin voimansa: *Malus puer robustus* [Voimakas lapsi on ilkeä], sanoo Hobbes.

Täytyy arvostella häntä oikeamielisesti siinä suhteessa, ettei ilkeys luultavastikaan ollut hänessä synnynnäinen. Aina ensi askeleistaan alkaen ihmisten parissa hän oli ensin tuntenut ja sitten nähnyt, miten häntä halveksittiin, inhottiin ja kartettiin. Ihmisääni oli ollut hänelle aina vain pilkallinen tai kiroava. Kasvuaikaanaan hän oli tuntenut ympärillään vain vihaa. Se oli saastuttanut hänet. Yleinen ilkeys oli tarttunut häneen. Hän oli omaksunut aseensa, jolla häntä oli haavoitettu.

Vain vastenmielisesti hän astui ihmisten joukkoon. Hänen tuomiokirkkonsa riitti hänelle. Se oli täynnä marmoriolentoja, kuninkaita, pyhimyksiä, piispoja, jotka eivät ainakaan nauraneet hänelle vasten kasvoja ja katsoivat häntä rauhallisin ja hyväntahtoisin katsein. Muut veistokuvat, kummitukset ja paholaiset eivät vihanneet häntä, Quasimodoa. Siksi läheisesti hän muistutti heitä. Pikemmin tekivät ne pilkkaa muista ihmisistä. Pyhimykset olivat hänen ystäviään ja siunasivat häntä; kummitukset olivat hänen ystäviään ja suojelivat häntä. Hän pitikin pitkiä pakinoita heidän kanssaan. Hän saattoi tuntikausia istua kyyröttää jonkin kuvapatsaan takana ja

keskustella sen kanssa. Jos tällöin sattui, että joku näki hänet, hän lähti pakoon, aivan kuin rakastaja, joka yllätetään kesken serenadia.

Eikä tuomiokirkko ollut hänelle ainoastaan yhteiskunta, vaan myös maailma, vieläpä koko luonto. Hän ei uneksunut muista säleiköistä kuin sen iäti kukkivista ikkunoista, ei muusta varjosta, kuin minkä nuo kiviset lehvät loivat, jotka täynnä lintuja levittäytyivät romaanisten pylväänpäitten koristuksissa, ei muista vuorista kuin kirkon tornijättiläisistä, ei muusta valtamerestä kuin Pariisista, joka kohisi hänen jalkainsa juuressa.

Mitä hän ennen kaikkea rakasti tuossa äidillisessä rakennuksessa, mikä herätti hänen sielunsa ja sai hänet kohoamaan siipiraukoilleen, jotka luolassa olivat kutistuneet ja typistyneet, mikä joskus teki hänet onnelliseksi, oli kellot. Hän rakasti niitä, hyväili niitä, puheli niille, ymmärsi niitä. Hän kohteli niitä kaikkia hellyydellä pienestä kellosta torninhuipussa ristikeskustan kohdalla aina portaalin yläpuolella olevaan suureen kelloon saakka. Keskihuippu ja nuo kaksi tornia olivat hänestä kolme suurta häkkiä, joiden linnut hänen elävöittäminään lauloivat vain hänelle. Nämä samat kellot olivat kylläkin tehneet hänet kuuroksi, mutta äidit rakastavat usein eniten niitä lapsia, jotka ovat tuottaneet heille eniten kärsimyksiä.

Niiden ääni olikin ainoa, jonka hän vielä saattoi kuulla. Tästä syystä oli suuri kello hänelle rakkain. Sille hän antoi etusijan näiden meluisten kaunottarien piirissä, jotka puhelivat ja nauroivat hänen ympärillään. Sen nimi oli Marie. Sen paikka oli eteläisessä tornissa pienemmän sisarensa Jacquelinen kanssa, joka oli saanut nimensä Jean de Montagun vaimon mukaan; Jean de Montagu oli sen lahjoittanut kirkolle, mutta sai siitä huolimatta riippua päättömänä Montfauconissa. Nämä kaksi sisarusta olivat yksinään eteläisessä tornissa. Pohjoisessa oli kuusi kelloa sekä puukello, jota soitettiin kiirastorstai-illasta pääsiäisaamuun. Quasimodolla oli siis seraljissaan viisitoista kelloa, mutta suuri Marie oli hänen lemmikkinsä.

On mahdotonta kuvata hänen iloaan suurina juhlapäivinä. Arkkidiakoni oli tuskin antanut hänelle määräyksen, kun hän jo kiiruhti ylös torninportaita, nopeammin kuin kukaan muu olisi kyennyt. Hän olikin aivan hengästynyt saapuessaan suuren kellon ilmavaan kammioon. Katseltuaan sitä hetkisen hellästi ja lausuttuaan sille jonkin hyväilysanan, silitti hän sitä kädellään, aivan kuin hyvää hevosta taputetaan pitkälle matkalle lähdetessä. Sitten hän huusi apulaisiaan alemmassa kerroksessa aloittamaan. He tarttuivat köysiin, vintturi natisi, ja tuo suunnaton malmihattu alkoi hitaasti liikkua. Quasimodo seurasi sitä katseellaan henkeä pidättäen. Kellonkielen ja malmiseinän ensimmäinen kosketus sai koko palkiston vapisemaan. Quasimodo värähteli kellon mukana. Kovemmin! huusi hän mielettömästi nauraen. Kellon liikkeet

kävivät yhä nopeammiksi, ja kuta suuremmaksi tuli kulma, jonka sen heilahdukset muodostivat, sitä suuremmaksi aukeni Quasimodonkin hehkuva silmä.

Viimein saavutti kello täyden heilahdusmittansa, koko torni vapisi, palkit, kattokourut, neljäkäskivet, koko kirkko jymisi yhtäkaa pohjan paalutuksesta aina ylimmän huipun ristikukkiin saakka. Nyt oli Quasimodo oikeassa elementissään: hän kulki edes takaisin, hän vapisi tornin kera kiireestä kantapäähän. Kummastakin torninseinästä näyttäytyi vuorotellen tuon vimmittua vauhtia heilahtelevan kellon pronssikita, josta lähti tuo myrskyääni, jonka mylvintä kuului kahden peninkulman päähän. Quasimodo asettui tämän ammottavan kidan eteen, lyyhistyi alas, kun se tuli, nousi ylös, kun se meni ohi, hengitti itseensä tuota voimakasta mylvintää, katseli milloin kaksisataa jalkaa hänen allaan olevaa toria, jolla kuhisi kansaa, milloin tuota suunnatonta malmikitaa, joka alati ulvoi hänen korviinsa. Se oli ainoa sana, jonka hän kuuli, ainoa ääni, joka katkaisi täydellisen hiljaisuuden hänen ympärillään. Hänen rintansa aaltoili kuin linnun auringonpaisteessa. Äkkiä tarttui kellon raivo häneenkin; hänen katseensa sai aivan oudon ilmeen; hän odotti kelloa sen heilahtaessa ohi kuin hämähäkki kärpystä ja heittäytyi rohkealla hyppäyksellä sen selkään. Syvyyden yllä riippuen ja seuraten kellon kauheita heilahduksia tarttui hän tuota hirviötä korvarenkaisiin, likisti sitä polvillaan, kannusti sitä kantapäillään ja lisäsi ruumiinsa koko painolla ja koko voimallaan tuota villiä vauhtia. Torni huojui, mutta hän riemuitsi ja nauroi, tukka liehui punaisena harjana, rinta nousi ja laski kuin pajan palje, silmä liekehti, kello mylvi ja lähätti hänen allaan, — nyt ei ollut enää Notre-Damen suurta kelloa eikä Quasimodoa, oli vain unelma, tuulenpyörre, myrsky, jylinällä ratsastava huumaus, lentävillä lanteilla riippuva henki, omituinen kentauri, puoliksi ihminen, puoliksi kello, jonkinlainen kauhea Astolf, jota hurjaa vauhtia kiidätti elävä pronssihevonen.

Tämän omituisen olennon läsnäolo sai koko tuomiokirkon elämään. Tuntui siltä kuin hänestä virtaisi, ainakin taika-uskoisen kansan kaikki suurentavan mielikuvituksen mukaan, jokin salaperäinen vaikutus, joka pani kaikki Notre-Damen kivet elämään ja sai tuon vanhan kirkon sisustan sykkimään. Tarvittiin vain tieto, että hän oli siellä, kun jo kuvitteli näkevänsä holvien ja portaalien lukemattomien kuvien elävän ja liikahtelevan. Ja kirkko tuntui todellakin seuraavan hänen pienintäkin viittaustaan; se odotti hänen käskyään korottaakseen valtavan äänensä. Quasimodo hallitsi ja täytti sen olemuksellaan kuin suojeleva haltija. Olisi miltei voinut sanoa, että tuo valtava rakennus hengitti hänen avullaan. Hän oli siellä todella joka paikassa, hänet nähtiin miltei yhtäkaa tuon suunnattoman muistomerkin jokaisessa kolkassa. Milloin nähtiin kauhistuen korkealla toisen tornin seinämällä omituisen kääpiön kiipeävän, ryömivän, matelevan, laskeutuen reunan yli syvyys allaan, hyppäävän ulkonemalta toiselle ja tutkivan jotakin onttoa kummitusta; se oli Quasimodo, joka etsi korppien pesiä.

Milloin saattoi jossakin pimeässä kirkon nurkkauksessa törmätä jonkinlaista elävää kummitusta vastaan, joka istui siinä kyyristyneenä ja otsa rypyssä; se oli Quasimodo, joka ajatteli. Milloin havaitsi toisessa tornissa suunnattoman pään ja rykelmän jäseniä vimmittua vauhtia heilahtelevan edes takaisin köyden päässä; se oli Quasimodo, joka soitti vesperiä tai angelusta. Usein nähtiin öisin hirvittävän olennon juoksevan heikoilla, suippokaarilla koristetuilla kaiteilla tornin tai absiidin ympärillä; se oli Notre-Damen, kyttyräselkä. Silloin, sanoivat seudun vaimot, sai koko kirkko omituisen, ylikuonnollisen, kauhean leiman. Siellä täällä aukeni silmiä ja suita; kuului hirvittävä ulvonta ja sähinä, jonka saivat aikaan koirat, käärmeet ja lohikäärmeet, jotka yöt päivät kurotetuin kauloin ja ammottavin kidoin vartioivat tuota vanhaa kirkkoa. Ja jouluyönä, suuren kellon kutsuessa uskovaisia keskiyönmessuun, jolloin sen ääni tuntui käheältä ja rämisevältä, oli koko julkisivussa sellainen ilme, kuin suuri portaali nielisi väkijoukon kitaansa ja ruususto katselisi sitä. Ja kaikki tämä oli Quasimodon ansiota. Egyptissä olisi häntä palveltu tämän temppelin jumalana; keskiaika uskoi häntä sen pahaksi hengeksi; hän oli sen sielu.

Ja siihen määrään, että niistä, jotka tietävät Quasimodon eläneen, Notre-Dame on nykyään autio, sieluton, kuollut. Tuntee, että jokin on hävinnyt. Tuo suunnaton ruumis on tyhjä; se on luuranko; henki on jättänyt sen; näkee vain sen asunnon, siinä kaikki. Se on kuin pääkallo, jossa vielä on silmänreiät, mutta ei enää katsetta.